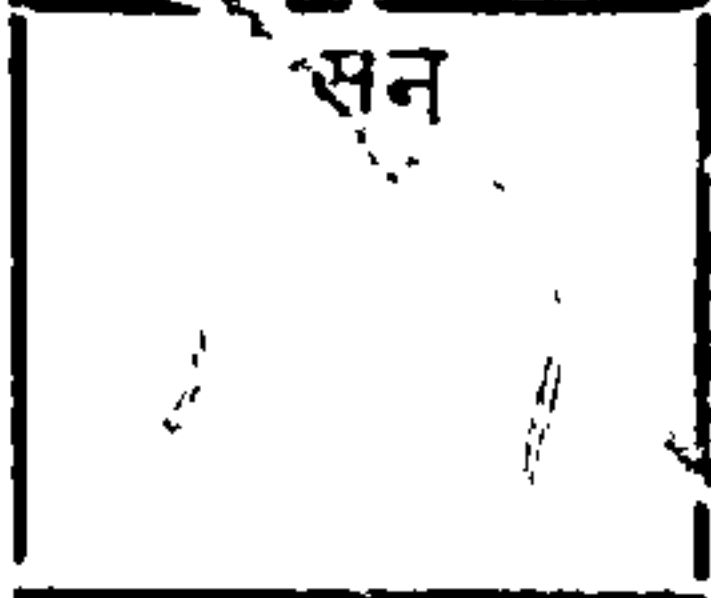

म. ग्रं. सं. ठाणे

39

लेखक वि. वि. वि. यांग

भाषांतर

पुस्तकाचे नांव बंगलाचा वृत्तांत

विषय

महालय क्रमांक

39

इति

Handwritten notes and scribbles at the top right of the page.

A

PLAIN AND SHORT

HISTORY OF ENGLAND

FOR CHILDREN.

IN

LETTERS FROM A FATHER TO HIS SON

WITH

A SET OF QUESTIONS AT THE END OF EACH LETTER.

BY THE EDITOR

OF THE COTTAGER'S MONTHLY VISITOR.

Translated from English into Marathee

BY HURREE KESHOWJEE.

SECOND EDITION.

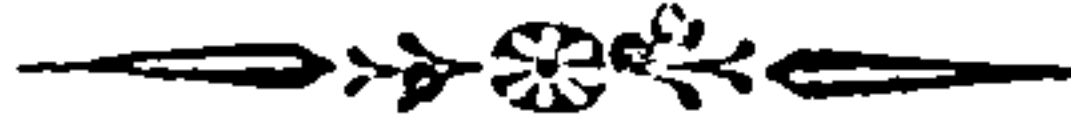
BOMBAY,

PRINTED AT GUNPUT CRUSHNAJI'S PRESS.

1861.

Price 14 Annas.

• इंग्लंडाचा वृत्तांत,

हा

सोपा लहान ग्रंथ,

बाल बोधार्थ केला

असे.

हा, कोणे एके गृहस्थानें आपल्या लेंकास पत्रद्वारे
लिहून प्रत्येक पत्राच्या शेवटीं कांहीं मश्र
करून सांगितला, त्याचें इंग्रेजी
मूलग्रंथावरून मराठी भाषेंत,

• हरि केशवजी

यांनी भाषांतर केलें.

• आवृत्ति दुसरी.

मुंबई

• गणपत रुष्णाजी यांचे छापखान्यांत छापिलें.

• १८६१.

किंमत १४ आणे

TO
THE RIGHT HON'BLE
SIR ROBERT GRANT, G. C. H.
Governor, Bombay.

RIGHT HON'BLE SIR, " "

Every improvement that may be made in this country, under the favorable auspices of the Christian Government of England, would be justly attributed to Great Britain. And the natives would be naturally led to inquire after that nation as well as the high personages, who like your excellency, have been distinguished for their unvaried devotedness to the cause of India. Hence the History of England, to my countrymen, does not become only the object of laudable curiosity, but an efficient means of useful information, showing the various events, and circumstances which have contributed to the aggrandizement of that Empire.

These impressions have led me to translate into Marathee, at the suggestion of a distinguished friend of Native Education, this short History of your country. And as your administration has been marked with happy events, such as an encouragement to learning in general; the institution of Poona College on a better footing, the rapid communication with England which has been opened by the means of Steam Navigation, the removal of injurious taxes, thereby facilitating the trade of one part of the country with another, &c., your Excellency would be a peculiarly appropriate Patron of this work; it is therefore with due respect and gratitude that I humbly request you will permit it to be dedicated to your Excellency.

I remain,

Right Hon'ble Sir, " "

Your most obedient and humble servant.

•HURREE KESHOWJEE.

Bombay, 6th June, 1838.

राजावळी.

ही राजावळी मुखपाठ केली असतां हा ग्रंथ शि-
कायास सुलभ होईल.—विलियमविजयी यानें इंग्लंड-
देश घेतल्या दिवसापासून न्तर आजपर्यंत जे राजे व रा-
ण्या झाल्या* तीं सर्व त्या विलियम विजयीचा वंश,*
त्याचा तपशील.

प्रथम पहिला विलियम झाला, नंतर त्याचा पुत्र
दुसरा विलियम झाला, नंतर त्या दुसऱ्या विलियमा-
चा बंधु पहिला हेन्री झाला, नंतर त्या पहिल्या हेन्री-
चा भाचा स्टिकेन झाला, नंतर त्या स्टिकेनाचा भाचा
दुसरा हेन्री झाला, नंतर त्या दुसऱ्या हेन्रीचा लेंक प-
हिला रिचार्ड झाला, नंतर त्या पहिल्या रिचार्डाचा
भाऊ जान् झाला, नंतर त्या जान्चा मुलगा तिसरा
हेन्री झाला, नंतर त्या तिसऱ्या हेन्रीचा लेंक पहिला
येडवर्ड झाला, नंतर त्या पहिल्या येडवर्डाचा लेंक दुस-
रा येडवर्ड झाला, नंतर त्या दुसऱ्या येडवर्डाचा लेंक
तिसरा येडवर्ड झाला, नंतर त्या तिसऱ्या येडवर्डाचा नातू
दुसरा रिचार्ड झाला, नंतर त्या दुसऱ्या रिचार्डाचा चु-
लत भाऊ चौथा हेन्री झाला, नंतर त्या चौथ्या हेन्री-
चा लेंक पाचवा हेन्री झाला, नंतर त्या पांचव्या हे-
न्रीचा लेंक साहवा हेन्री झाला, नंतर त्या साहा-
व्या हेन्रीचा चुलत भाऊ चौथा येडवर्ड झाला, नंतर *
त्या चौथ्या येडवर्डाचा लेंक पांचवा येडवर्ड झाला, नंतर
त्या पांचव्या येडवर्डाचा चुलता तिसरा रिचार्ड झाला,
नंतर त्या तिसऱ्या रिचार्डाचा चुलत भाऊ सातवा हेन्री

* येथें लेंकाचा व लेंकीचा वंश समान जाणावा.

झाला, नंतर त्या सातव्या हेन्रीचा लेंक आठवा हेन्री
झाला, नंतर अठव्या हेन्रीचा लेंक साहवा येडवर्ड झाला,
नंतर त्या साहव्या येडवर्डाची बहीण मेरी झाली,
नंतर तिची बहीण इलिझाबेथ झाली, नंतर तिचे भाचा
चा लेंक पहिला जेम्स झाला, नंतर त्याचा लेंक पहिला
चार्लस झाला, नंतर त्या पहिल्या चार्लसाचा लेंक दुस-
रा चार्लस झाला, नंतर त्या दुसऱ्या चार्लसाचा भाऊ
दुसरा जेम्स झाला, नंतर त्या दुसऱ्या जेम्साचा जावई
तिसरा विलियम व त्याची स्त्री मेरी अर्शा दोघेंजणें
झालीं, नंतर त्या जेम्साची साळी आन् राणी झाली,
नंतर त्या आन् राणीचा दायद भाऊ पहिला जार्ज
झाला, नंतर त्या पहिल्या जार्जाचा लेंक दुसरा जार्ज
झाला, नंतर त्या दुसऱ्या जार्जाचा नातू तिसरा जार्ज
झाला, नंतर त्या तिसऱ्या जार्जाचा लेंक चौथा जार्ज
झाला.

इश्री सन् १०६६ षांपासून तर १८२९ सांपर्यंत इंग्लंडदेशीं कोणकोण राजे व राण्या झाल्या व केव्हां राज्य करूं लागल्या, त्यांनी कितीकाळ राज्य केलें, त्यांचें राज्य होऊन आजपर्यंत कितीकाळ गेला, त्यांस कोठें पुरलें, त्यावर्तमानाचें कोष्टक.

नावें.	केव्हां राज्य करूं लागले.	कितीकाळ राज्य केलें.	राज्य करून कितीकाळ झाला.	कोठें पुरलें.
		वर्ष. मास. दिवस.		
पहिला विलियम.	१०६६ अक्टोबर १४	२० १० २६	७४२ सप्टेंबर ९	केथेन्नाम
दुसरा विलियम.	१०८७ सप्टेंबर ९	१२ १० २४	७२८ आगष्ट २	विन्चेस्टर
पहिला हेन्री.	११०० आगष्ट २	३५ ३ २९	६७४ डिजेंबर १	रिडिंग
स्टीफेन्.	११३५ डिजेंबर १	१८ १० २४	६७५ आक्टोबर २५	फिन्शाम

साक्सन् घराण्यांतील राजे झाले ते.

दुसरा हेन्री.	११५४ आक्टोबर २५	३४ ८ ११	६४० जुलई ६	फान्टेव्हाल्ट.
पहिला रिचर्ड.	११८७ जुलई ६	९ ९ ०	६२९ आर्पील ६	फान्टेव्हाल्ट.
जान्.	११९९ आर्पील ६	१७ ६ १३	६१३ आक्टोबर १९	वॉर्सेस्टर.

नावें.	केव्हांराज्यकरूंलागले.	कितीकाळराज्यकेलें.	राज्यकरूनकितीकाळझाला.	कोठेंपुरले.				
		वर्ष.	मास.	दिवस.				
तिसराहेन्री .	१२१६ अक्टोबर १९	५६	०	२८	५५७ नवेंबर १६			वेस्टमिनिस्टर
पहिलायेडवर्ड .	१२७२ नवेंबर १६	३४	७	२१	५२२ जुलई ७			वेस्टमिनिस्टर
दुसरायेडवर्ड .	१३०७ जुलई ७	१९	६	१८	५०२ जानीवारी २५			ग्लोसेस्टर
तिसरायेडवर्ड .	१३२७ जानीवारी २५	५०	४	२७	४५२ जून २१			वेस्टमिनिस्टर
दुसराइचर्ड .	१३७७ जून २१	२२	३	८	४३० सप्टेंबर २९			वेस्टमिनिस्टर

ल्यान्क्व्यास्टर घराण्यांतील राजे झाले ते.

चौथाहेन्री .	१३९९ सप्टेंबर २९	१३	५	२०	४१६ मार्च २०			क्यान्टर्वरी .
पांचवाहेन्री .	१४१३ मार्च २०	९	५	११	४०७ आगष्ट ३१			वेस्टमिनिस्टर
साहवाहेन्री .	१४२२ आगष्ट ३१	३८	६	४	३६८ मार्च ४			विन्डसर .

याकोच्या घराण्यांतील राजे झाले ते.

चौथयेडवर्ड.	१४६० मार्च	४	२२	१	५	३४७ आर्मील	९	विन्डसर
पांचवायेडवर्ड.	१४८३ आर्मील	९	०	२	१३	३४६ जून	२२	ठिकाणमाहितनाहीं
तिसरारिचर्ड.	१४८३ जून	२२	२	२	०	३४४ आगष्ट	२२	लेस्टर

याकांचे घराणे व ल्यान्क्यास्टराचे घराणे एकत्र होऊन जे राजे व राण्या झाल्या त्या.

सातवाहेन्री	१४८५ आगष्ट	२२	२३	८	०	३२० आर्मील	२२	वेस्टमिनिस्टर
आठवाहेन्री	१५०९ आर्मील	२२	३७	९	६	२८२ जानीवारी	२८	विन्डसर
साहावाएडवर्ड	१५४६ जानीवारी	२८	६	५	८	२७६ जुलई	६	वेस्टमिनिस्टर
मेरीराणी	१५५३ जुलई	६	५	४	११	२७१ नवेंबर	१७	वेस्टमिनिस्टर
इलिझाबेथराणी	१५५८ नवेंबर	१७	४४	४	७	२२६ मार्च	२४	वेस्टमिनिस्टर

इंग्लंडचे व स्कॉटलंडचे राज्य एक होऊन जे राजे झाले ते.

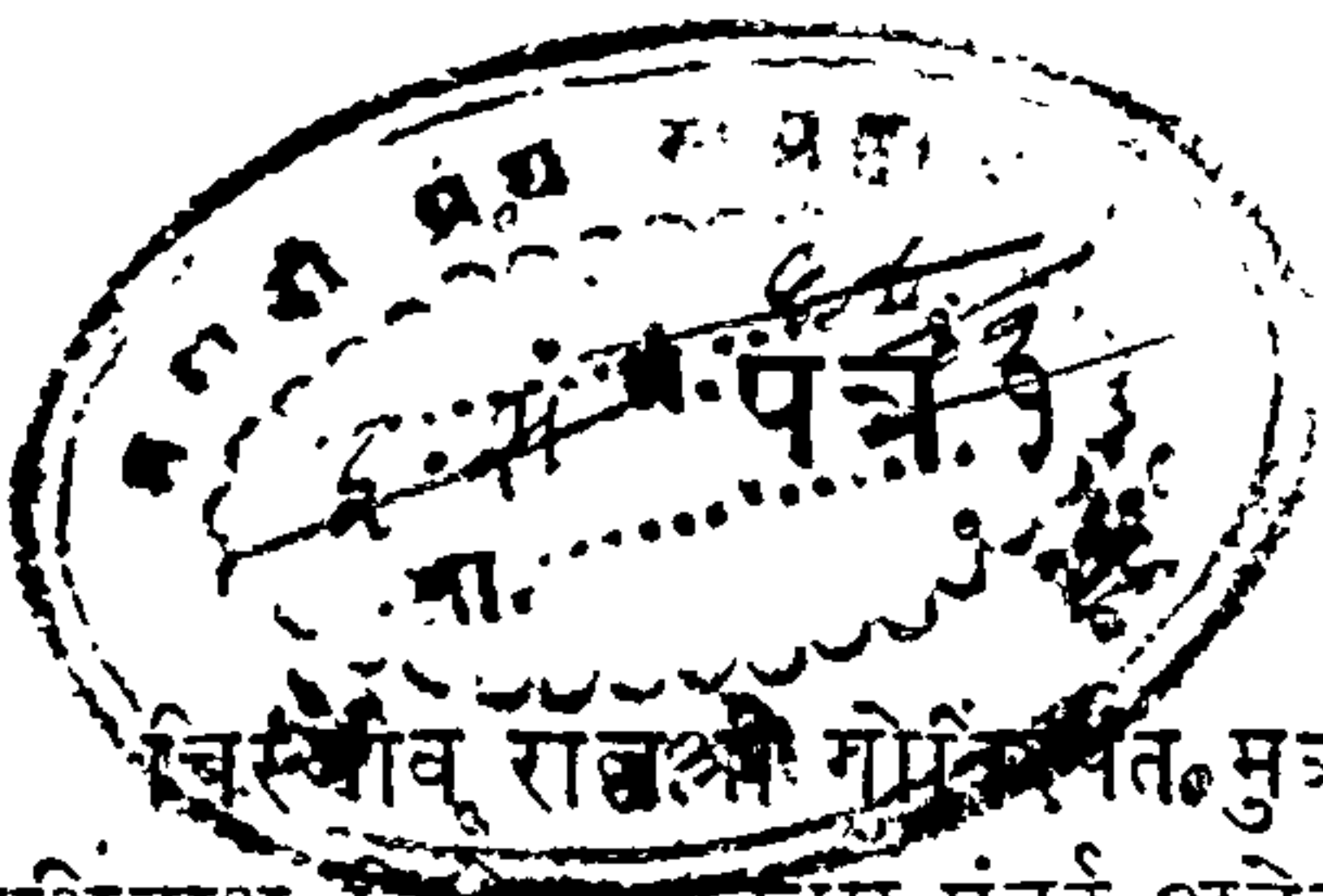
पहिलाजेम्स	१६०२ मार्च	२४	२२	०	३	२०४ मार्च	२७	वेस्टमिनिस्टर
पहिलाचार्ल्स	१६२५ मार्च	२७	२३	१०	३	१८० जानीवारी	३०	विन्डसर

नावें.	केव्हां राज्य करूं लागले.	किती काळ राज्य केलें.	राज्य करून किती काळ झाला.	कोठे पुरले.
दुसरा चार्ल्स	१६४८ जानीवारी ३०	वर्ष. ३६ मास. ० दिवस. ७	१४४ फेब्रीवारी ६	वेस्टमिनिस्टर
दुसरा जेम्स	१६८४ फेब्रीवारी ६	४ ० ७	१४० फेब्रीवारी १३	सेन्ट जर्मेन्
विलियम व मेरी	१६८८ फेब्रीवारी १३	१३ ० २३	१२७ मार्च ८	वेस्टमिनिस्टर

दोन्ही राज्यांची वहिवाट एकत्र झाल्या दिवसापासून जे राजे झाले ते*

आनूराणी	१७०१ मार्च ८	१२ ४ २४	११५ आगष्ट १	वेस्टमिनिस्टर
पहिला जार्ज	१७१४ आगष्ट १	१२ १० १०	१०२ जून ११	हानोवर
दुसरा जार्ज	१७२७ जून ११	३३ ४ ९४	६९ ऑक्टोबर २५	वेस्टमिनिस्टर
तिसरा जार्ज	१७६० ऑक्टोबर २५	५९ ३ ४	९ जानीवारी २९	विन्डसर
चौथा जार्ज	१८२० जानीवारी २९	हा राजा सन १८२९ सांत जीवंत होता.		

* या दोन्ही राज्यांत एर्लांड प्रांत सन १८०१ जानीवारींत मिळवून एक राज्य केलें.

११.५.६०
१.

विश्वविद्यालय रावळी गोपे... मुकाम पुणे यांमत्...
काशिनाथ विजाबा मुकाम मुंबई अनेक आशिर्वाद उप-
री येथील कुशळ तागाईत माहे फाल्गुन शुद्ध ११ पा-
वेतो सुखरूत असो, विशेष तुम्ही येथून निघून गेलां
न्या वेळेस तुम्ही 'विनंती' केली होती, त्याप्रमाणे मी तु-
लास सदैव पत्र पाठवीत जाईन, आणि तुमची बुद्धि
वाढावयाजोगें वर्तमान त्या पत्रांत लिहित जाईन, तें
वर्तमान कोणतें तर इंग्लंड देशाचा वृत्तांत; त्या देशींचें
लोक आतां येथें राज्य करतात, ते शाहाणे व गुणी
आहेत, याजकरितां येथील लोकांना त्यांचा वृत्तांत जा-
णून घ्यावा. ते जेणेकरून इतक्या चातुर्यास व वैभ-
वास पावले, त्या गांधी समजल्या असतां मोठ्या उप-
योगी पडतील, याजकरितां तो वृत्तांत मी थोडक्यांत
लिहावयास आरंभिला आहे तो वाचीत जावा, ह्मणजे
त्यां लोकांचें सविस्तर वर्तमान समजण्यास सुलभ होईल.
त्यांचा देश ज्या बेटांत आहे त्या बेटास ग्रेटब्रिटन् ह्मण-
तात. ज्या देशा सभोवता समुद्र असतो त्या देशास बेट
ह्मणतात.

ग्रेटब्रिटनांत, इंग्लंड, स्कॉटलंड, व वेल्स, अ-
से तीन प्रांत आहेत; अलीकडेस महाराष्ट्र भाषेंत भूगो-
ल वृत्तांत ग्रंथ झाला आहे. त्यांत ग्रेटब्रिटनाचा नका-
शा पाहिला असतां त्या बेटाचा जो उत्तर भाग, तो
स्कॉटलंडप्रांत, आणि पश्चिम भाग, तो वेल्स प्रांत असे

दिसतात. ऐर्लंड प्रांतही त्या बेटांत मोडतो, परंतु तो प्रांत त्या बेटापासून केवळ वेगळा आहे, व त्याचे पश्चिमेस समुद्रामध्ये आहे, म्हणून स्कॉट्लंड अथवा वेल्स येथे जाणे झाल्यास पायमार्गाने, आणि ऐर्लंड येथे जाणे झाल्यास जलमार्गाने जातात.

ग्रेटब्रिटनाचे दक्षिणेस ब्रिटिशचॅनेल म्हणून जो समुद्राचा भाग, त्याच्या पलीकडेस फ्रान्स देश आहे, तेथे जगण्याविषयी ग्रेटब्रिटनाहून गलबत हकारल्यास थोडक्या घटकांत पोहोचते. पूर्वी फ्रान्स देशींचे लॉकॉस गाळ लोक असे म्हणत असत. सुमारे अठराशे वर्षां मागे रोमनगरीचा जुलियस् सिझर म्हणून एक मोठा लढाऊ राजा होता, त्याने बहुतेक फ्रान्स देश काबीज केला, परंतु तेणेकरून संतुष्ट न होतां ग्रेटब्रिटन हे लहानसे बेट ध्यावयास त्याने आपले स्वार पाठविले; त्या दिवसापासून इंग्लंडांत रोमन राज्याचा आरंभ झाला. इंग्लीश म्हणजे इंग्लंड प्रांतांतल लोक आतां जसे आहेत, तसे तेव्हां नव्हते; त्यांस वस्त्र म्हणून काय ते ठाऊक नसे, ते पशूचीं कातडीं पांघरत, आणि उघडा राहावयासारिखा जो शरीराचा भाग त्याजवर गोंदून निळे रंगाच्या आकृति काढीत. कित्येक जण सांगतात कीं ते शांत, नम्र व निर्दोष असत; परंतु हे म्हणणे संभवत नाही. हे चांगले गुण आपेंआप येत नाहीत, हे चांगल्या शिक्षेने व खऱ्या मताने वागळें असतां येतात; त्यांलोकांस तर चांगली शिक्षा किंवा खरे मत यांतून एक ही नव्हते, म्हणून ते केवळ क्रूर व रानवट असावेत.

असेही असतां ते लोक शूर होते म्हणून त्यांचे बे-

ट ध्यावयास रोमन् लोकांसु फार श्रम पडले व भांडावे लागले, मग ते रोमन् लोकांनी सुमारे चारशे वर्षेपर्यंत आपल्या स्वाधीन करून ठेवले.

मग खेमन् लोकांनंतर जर्मनी देशाहून साक्सन् लोक आले, ते इंग्लंड प्रांताचे सात भाग करून तेथे निरनिराळीं राज्ये करून लागले. त्यां राज्यांस साक्सन् सम्राज्य म्हणतात. याप्रमाणे सुमारे चारशे वर्षे चालले मग साक्सन्चे म्हणजे जर्मनीचे पश्चिम प्रांतींचा ए-कबर्ट म्हणून जो राजा होता, त्याने तीं सात राज्ये एकत्र करून त्यांचे एक राज्य केले.

आतां या एकबर्ट राजानंतर जे साक्सन् देशांचे राजे झाले, त्यांचीं नावे मात्र सांगतो, त्यांचे स्मरण ठेवावे. यां राजानंतर जे राजे झाले आहेत ते पुढे विस्तारें करून सांगेन.

इंग्लंडच्या पराजयाच्या पूर्वीचे राजे.

१ एग्बर्ट	९ पहिला थेडमंडू
२ इथेल्ओल्फ	१० येडरेडू
३ इथेल्बाल्डू	११ येडवी
४ इथेल्बर्ट	१२ येडगर
५ पहिला इथेल्रेडू	१३ दुसरा येडवर्ड
६ आल्फ्रेडू	१४ दुसरा इथेल्रेडू
७ पहिला येडवर्डू	१५ दुसरा येडमन्डोएरन्सैडू

८. आथेल्स्टेन्

यां सान्यां साक्सन् राजांसमयीं युरोपखंडांत उत्तरेकडेस डेन् म्हणून जे लोक रहात असत, ते नेहेमी येऊन इंग्लीश लोकांचा झुलूक घेत, लूट करीत व त्यांच्या व यांच्या पुष्कळ मोठ्यामोठ्या लढाया होत. शे-

वर्षीं साक्सन् राजांतील पंधरावा राजा येडमन्डऐरन्सै-
ड् राज्य करीत असतां. त्याणें डेन्लोकांचा जो कान्युट
राजा त्याच्या चडावामुळे निरुपाय होऊन त्यास आप-
ले राज्यांतील अर्धे राज्य दिलें, आणि अर्धे राज्य रा-
हिलें होतें, तेंही कान्युटानें येडमन्ड मेल्यानंतर घेतलें.
कान्युटाचे मार्गें त्याचे दोन लेंक होते त्यांतून एकामार्गें
एकानें राज्य केलें, याप्रमाणें तीन डेन् लोकांचे राजे
झाले त्यांचीं नावें.

१ कान्युट.

२ हारोल्ड.

३ हार्डि कान्युट.

नंतर या डानिशराजांचा इंग्लीश लोकांस लौ-
करच कंटाळा आला, ह्मणून पहिले जे साक्सन् लो-
क राज्य करीत होते त्यांचे वंशांतील एक राजा आ-
ला, त्यास हे संतोषेंकरून अनकूळ झाले.

येडवर्ड कन्फेसर.

या राजास संतति नव्हती, हा मेल्यानंतर जो
राजा झाला त्याचें नाव.

दुसरा हारोल्ड.

यास वास्तविक पाहिलें असतां सिंहासन मिळूं
नये, परंतु त्यावेळीं कोणी आड आले नाहींत. ह्मणून
त्यास राज्याभिषेक निश्चितपणें झाला. पण त्याणें तें
राज्य बहुत दिवस सुखानें केलें नाहीं, कांतर नार्मंडी-
चा विलियमड्युक, ज्यास विलियम् कांकरर ह्मणजे
विजयी ह्मणतात, तोच त्याचा शत्रु झाला.

नार्मंडी हा फ्रान्सदेशातील एक प्रांत आहे, या प्रांताचा ड्यूक ह्युणजे मांडुलिक राजा विलियम होता, हा येडवर्ड कन्फेसरास आपल्या घरी बोलावून वारंवार मेजवानी करीत असे. हा असे बोलू लागला की, येडवर्डाने मरते वेळेस मला इंग्लंडचे राज्य दिले आहे. याचे ज्याचे काय भाषण झाले असेल ते असो, परंतु लोणकरून ते राज्य आपल्या हाती येई असा हा उपाय करू लागला. याणे फौज जमा करून न व ब्रिटिशाने ल वरून जाऊन सस्सेक्सचे काठी पिबेनसे बंदर आहे तेथे हा उतरला. नंतर हेस्टिंग-स्थानाचे जवळ हारोल्डा बरोबर मोठी लढायी करून जय पावला. याप्रमाणे हारोल्डास मारून विलियम इंग्लंडाचा राजा झाला; या कृत्यास इंग्लंडचा पराजय ह्युणतात. या विलियम विजयी राजापासून सर्व इंग्लीश राजे झाले. हेस्टिंगाची लढायी इश्वरी सन एक हजार सासष्टामध्ये झाली. १०६६.

ही गोष्ट व याचसारख्या ज्या दुसऱ्या गोष्टी इंग्लंडच्या वृत्तांत आहेत त्या चांगलेपणी समजून घ्याव्या.

साक्सन् राजे राज्य करू लागले त्यावेळीं ख्रिस्तीधर्म इंग्लंडांत प्रगट झाला; त्याचे कारण असे सांगतात की, रोमनगरांत ग्रेगोरी ह्युणून एक धर्माधिकारी होता, तो पुढे रोमचा पोप ह्युणजे मुख्य धर्माध्यक्ष झाला, त्याने त्या नगरातील एक्या बाजारांत सुंदर मुले पाहिली, तीं तेथे विकण्यास आणिलीं होती त्याजवरून त्याने विचारिले की, हीं मुले कोणत्या देशाहून आणिलीं आहेत, त्यास कोणी उत्तर केले की, आंगल ह्युणजे इंग्लीश देशाहून आणिलीं आहेत, तेव्हां तो बोलिला की, जर हीं मुले ख्रिस्ती धर्मांत चालू लागलीं

तर हीं आंगलाचीं येनजल झणजे देवदूत होतील. असा त्याचा उद्धार निघाला त्या दिवसापासून इंग्लीश लोकांस ख्रिस्ती करावें असें त्याचे मनांत फार वागूं लागलें, आणि तें धर्माचें काम करावयास त्याणें इंग्लंडांत कित्येक पाद्री पाठविले. त्यावेळापासून इंग्लंडांत ख्रिस्ती धर्म चालला आहे, तो कधीं बंद पडला नाही, याजवरून ख्रिस्ती लोक असें म्हणतात कीं, “ ख्रिस्ती धर्माचा प्रताप नेहेमी चालता असो. साकसून लोकांच्या वेळचीं जुनी देवुळें अडून बहुत दृष्टीस पडतात, ख्रिस्ती धर्म बहुत देशीं प्रसिद्ध नाही असें असतां तो आपल्यास लौकरच कळला, त्याजवरून आपण ईश्वराचे फार उपकार स्मरावे, आणि त्या धर्मानें आपलें आचरण व कर्म सुधारून ईश्वराचें कृपापात्र होण्याची फार इच्छा धरावी. आपल्यास ईश्वराचें भजन करावयास देवुळें आहेत. म्हणून ईश्वराचा फार फार उपकार स्मरावा, तेथें नेहेमी जात असावें, आणि या उपायेंकरून चांगलें व्हावयाची फार आवड धरावी. जो धर्म आपल्यास धर्म सभेंत नित्य ऐकण्यांत येतो, त्या धर्मावर दृढ विश्वास ठेवावा, आणि जे आपल्या देशांत अज्ञानी, अधर्मी लोक असतील, आणि ख्रिस्ताचें शुभ वर्तमान ऐकून ख्रिस्ती झाले नसतील, त्यांस हा धर्म कळून गोड लागे असा आपण उद्योग करावा. ”

हा वृत्तांत स्वस्थपणानें वाचून समजून घ्यावा, आणि तुम्हास याची चांगली आठवण रहावी म्हणून पत्रांचे शेवटीं जे थोडके प्रश्न लिहिले ते पहात जावे, आणि कोणेंकाकडून ते प्रश्न आपल्यास पुसवून घेऊन, त्यांचीं योग्य उत्तरे द्यावीं. पृथ्वीचा नकाशा पा-

हूं लागलें असता त्याची उत्तर वरच्या भागाकडेस, दक्षिणखालच्या भागाकडेस, पूर्व उजवे हाताकडेस, आणि पश्चिम डावे हाताकडेस आहे, असे जाणावे. लोभ वृत्ति करणे हे आशीर्वाद.

पत्र २.

चिरंजीव० विशेष पहिलें जें आपल्यास पत्र पाठविलें, त्यांत असे लिहिलें होतें कीं, रोमन, साक्रूसन् व डेन्स यां लोकांनीं एकामागे एक असे राज्य केलें, आणि इश्वीसन एक हजार सासष्टांत विलियम् विजयी यानें फ्रांस देशांतिल नार्मंडी प्रांताहून येऊन, हारोल्ड राजाशीं हेस्टिंगाजवळ लढायी करून, त्यास जिंकिलें. आतां या नंतर जें झालें तें तुझ्यास कांहींसें कळवितों; ह्या गोष्टी चित्त लावून वाचाव्या, व यांचें स्मरण ठेवावे, व या ज्या ज्या काळीं घडल्या तोही काळ ध्यानांत ठेवावा; तुमच्या लक्षांत चांगलें ठरावे. ह्मणून थोडथोडे वर्तमान लिहितों, याप्रमाणें चाललें असतां इंग्लंडाचा वृत्तांत तुझ्यास तर थोडका कळू येईल, परंतु तितकाही उपयोगी पडेल.

सन एक हजार सासष्टांत विलियम् विजयी प्राणें येऊन हेस्टिंगाजवळ तळ दिला आणि हारोल्डास जिंकून तो लौकर लंडन नगरास आला, तेथें वेस्टमिनिस्टरचे देवुळांत वोर्काच्या मुख्य धर्माध्यक्षानें त्यास राज्याभिषेक केला. मग त्याणें चालीप्रमाणें शपत वाहिली कीं, मी ख्रिस्ती मताचें रक्षण करीन, राज नीतीप्रमाणें चालेन, व पक्षपात न धरितां लोकांस वर्तवीन. नंतर लोकांनीं आपला संतोषेकरून

स्वीकार केला हें पाहून विलियमास मोठा आनंद झाला, मग अशी तो लोकांची समजूत करूं लागला कीं आम्ही या राजास जें राज्य दिलें आहे तें याचेंच राज्य परंतु वास्तविक पाहिलें असतां विलियमाने तें राज्य बळात्कारानें घेतलें, आणि त्याचा बळात्कार लोकांस लौकरच कळूं आला. त्याणें बहुतेक इंग्लिश लोकांचा माल लुटून आपल्या देशींच्या सर्दारांस व शिपायांस दिला, याप्रमाणें तेथल्या मुळच्या राहणारांस अति संकटांत घालून, बाहेरून येणारांचें हित केलें. परकीय जे राजे येतात त्यांची चाल बहुत करून अशीच असती, याजकरितां जे विचारवंत पुरुष आहेत त्यांनीं सर्वस्वें करून आपला देश असल्या राजांपासून रक्षावा.

विलियमाचा इतका पराक्रम व वैभव असतांही त्याचें आयुष्य दुःखांतच गेलें. त्याचे राज्यांत लोक नेहेमी बंडे करीत, आणि इंग्लीशांचें व नार्मान्डीकरांचें नित्य भांडण होई. विलियमानें नार्मान्डीकरांचा पक्ष धरावा, त्यामुळे त्यां लोकांनीं इंग्लीशांस कितीही उपद्रव दिला तथापि नीतिप्रमाणें न्याय होऊं नये, मग इंग्लीश लोकांनीं तो सूड उगवावयाचा उपाय योजीत असावा, असा प्रसंग प्राप्त झाला. त्यावेळीं बहुतेक नार्मान्डीकरांच्या मनांत वागूं लागलें कीं, आतां आपण आपल्या देशीं परतून जावें. हें जाणून विलियमानें त्यांस द्रव्यादिक देवून ठेऊन घेतलें, आणि त्या द्रव्याकरितां त्यानें पुनः इंग्लीशांस लुटून त्यांचें दुःख वाढविलें. हाय, हाय, वाय दुःखाचा प्रसंग हा ! आतां इंग्लंडचा राजा शांत आहे, आणि तेथील राजनियम असे आहेत कीं, त्या लोकांचा न्याय वास्त-

विक्र होतो, तेथे न्यायास लहान मोठा समान मोजितात. हे पाहून तेथील लोकांनी ईश्वराचा फार उपकार स्मरावा. राजा विलियम निर्दय असे, त्याने कांहीं सांगितले असता लोक मुकाट्यानी ऐकत नसत, ह्मणून त्याचा त्या लोकांवर राग असे, त्याजवरून त्याणे एके दिवशीं नार्थब्रह्मांड ह्मणून एक प्रांत आहे, तेथील लोकांस घरांतून घालवून त्यांचा वस्तुभाव जाळून, ते प्रांत नाहीसे करायास सांगितले. त्यावेळीं वध होऊन व दुष्काळ प्राप्त होऊन एक लक्षावर लोक मेले असे सांगतात. बहुतेक लोक बोलतात कीं, पूर्वी बरे असे, परंतु काय जे बरे, ते हे असे.

राज्य प्रकरणीं विलियमास अशीं दुःखे असत. कुटुंबांत तरी त्यास दुःखच होते. त्यास तिघे पुत्र होते, त्यांचीं नावे, राबर्ट, विलियम, व हेन्री. राबर्ट चांगला धीट असे, परंतु त्याचा स्वभाव वाईट, व रागीट असे. एके दिवशीं हे तिघेजण खेळत असतां, दोघां धाकट्यां भावांनीं पाणी उडवून राबर्टास भिजविले, त्याजवरून तो राबर्ट रागे भरून तरवार घेऊन त्यांस मारावयास धांवला, तेव्हां राजाने ही गडबड पाहातांच त्याचे निवारण केले, नाही तर, तो मुलगा आपल्या भावांस मारून आपल्या जीवास सर्वकाळ दुःख लावून घेता. पहा रागापासून किती अनर्थ होतो ! ह्मणून आपण फार जपून चालावे, आणि आपले दुष्ट स्वभाव आवरून शास्त्रांत जी नम्रता सांगितली आहे ती धरावी. नम्रता हे एक ईश्वरी देणें. अशी नम्रता राबर्टाच्या आंगीं नव्हती ह्मणून आपल्या बापाबराबरही तो राग करून लागला. त्याणे बंड करून त्याजबराबर लढायी केली. पूर्वी लढावू लोक कवचे आणि टोप घालीत, ही तिच्याच्या पट्या एकाशीं ए-

क जुळून करीत असत, तेणेकरून त्यांचे सारे आंग व तोंड झांकृत असे हाणून हा अमुक मनुष्य असे ओळखू येत नसे. अशीं कर्बूचे बाप लेकांनीं घातलीं होतीं, याजकरितां राबर्टाची आपल्या बापाबरोबर लढाईंत गांठ पडली, तेव्हां ते दोघेजण एकमेकांशीं फारवेळ भांडले; शेवटीं असें झालें कीं राबर्टानें आपल्या बापास खालीं पाडून ठार करावें इतक्यांत त्याचे डोईचा टोप उडाला, तेव्हां हा आपला बाप असें ओळखून राबर्टानें भुईवर गुडघे टेंकून त्याजवळ विनंती केली की, माझी क्षमा करावी, मी आजपासून आपल्या मर्जीप्रमाणें चालेन, पुनः असें माझ्या हातून होणार नाहीं. अशी प्रार्थना केली त्याजवरून विलियमाचा कोप शांत होऊन आपल्या पुत्राबरोबर पूर्ववत् वागूं लागला.

विलियमास शिकार फार आवडत असे, त्याणें हांपशैर येथील लोकांस घालवून लांब रुंद सुमारे तीस मैल* जमिनींत जे गांव होते, ते अवघे मोडून तेथें आपल्यास शिकार खेळाय्यास एक रान केलें, आणि राजावांचून त्या रानांत कोणी शिकार करूं नये अशा अर्थाचे नियम केले. त्यावेळीं असें असे कीं जर कोणी एकादें हरण, डुकर अथवा ससा मारिला तर त्या मारणाराचे डोळे काढीत. माणसाचे जिवापेक्षां जनावराचा जीव अधिक असें त्यासमयीं वाटे. सारांश त्यासमयीं हावें तसें राजानें राज्य करावें, व प्रजेला पीडावें असें चाललें होतें. त्यासमयाचे आतां स्मरण झालें असतां असें वाटतें कीं इंग्लीश लोकांस आतां जी मोकळीक आहे, व त्यांचें जें संरक्षण होत आहे, त्याजवरून त्यांनीं ईश्वराचा फार उपकार मानावा.

* सुमारे अडीच मैल मिळून एक कोस होतो.

विलियम मरण पावला त्याचें कारण असें कीं, याचें आणि फ्रान्स देशाचें राज्यांचें मिडिण चाललें असतां याणें त्या फ्रेन्च रीजाचें एक शहरावर हल्ला केला, त्यावेळेस हा घोड्यावर बसला होता, त्याचे पुढले पाय एक उन राखाडीचा ठाम होता त्यावर पडतांच तो घोडा फार उडूं लागला, तेथेंकरून विलियमास धक्का बसून त्या धक्यानेच तो पुढें मेला.

त्याचा वडील लेंक राबर्ट हा नार्मंडी प्रांताचा ड्यूक झाला, आणि त्याचा मधला लेंक विलियम हा दुसरा विलियम असें नाम पावून इंग्लंडचा राजा झाला, या दुसरे विलियमाचें वर्तमान मी तुलास दुसरे पत्रांत कळवीन. पहिला विलियम विजयी याणें एकवीस वर्षे राज्य केलें. हा सन एक हजार सासष्टापासून १०६६. राज्य करूं लागला, आणि सन हजार सत्या- १०८७. ऐशांत मरण पावला.

विलियम मोठा धैर्यवान्, बुद्धिवान् अभिमानी, मसलती, क्रूर, खुनसी, बलात्कारी असा असे, आपला चहूंकडेस डंका वाजावा असें यास फार आवडे, याणें संग्रह करीत असावा, आणि तें डौल दिमाखा खाली उडवीत असावें. हा एकाएकीं उतावळीनें कामास हात घाली खरा, परंतु संकटसमयीं हा शांत असे, विचार करी, आणि त्रासत नसे. नार्मंडीकरांच्या लेखांत असें आहे कीं, हा आठ फुटीवर उंच, याचें शरीर चांगलें सुद्ध व अवयव सुशोभित असत; याचें धनुष्य याच्या दर्बारी लोकांतील कोणासही वांकत नसे, इतकें याचे अंगीं बळ असे. हा थोडें बोलें, आणि लान्मयांकू लणून जो कयान्टर्बरीचा मुख्य धर्माध्यक्ष, त्यावाचून कोणाशीं ही प्रसन्नवदन नसे, हा सर्वास भयरूप व बहुतांस

त्रासरूप असतांही यानें मोठी युक्तीकरून आपल्या वंशास राज्य निळे असें करून ठेविलें, त्याप्रमाणें त्याचा वंश त्या राज्याचा उपभोग अजून करीत आहे. या पत्रांत जें वर्तमान लिहिलें आहे त्याचें चांगलें मननकरून पुढें प्रश्न लिहिले आहेत त्यांचीं उत्तरे सांगावीं. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

विलियम विजयी कोणते सालीं इंग्लंडास आला ?

तो कोणते देशाहून आला ?

तो इंग्लंडांत कोणते स्थळीं उतरला ?

त्याकाळीं इंग्लंडदेशीं राजा कोण होता त्याजबराबर कांहीं लढायी झाली होती काय ?

कोठे झाली ?

विलियम इंग्लीश लोकांशीं कसा होता ?

त्याणें नार्थम्बर्लँड प्रांतीं कोणता दुष्ट कट केला होता ?

विलियमास किती लेक होते ?

त्यांचीं नावें काय ?

त्यां भावांची लहानपणची एकादी गोष्ट तुझास ठाऊक आहे काय ?

त्यांतील वडील मुलगा आपल्ये बापाशीं कसा होता ?

जो ५। वडील मुलगा बंडे करून लागल्यापासून कोणते त्याजवरून त्या लागले ?

* सुमारे ३। कोणती क्रीडा आवडत असे ?

आपल्यास शिकारीची जागा तयार कराया-
साठी त्याणें कोणती अनीति केली ?

विलियम कोठे व कशाभें मेल्ला ?

त्याचा काळ कोणत्या सालीं झाला ?

विलियमानंतर इंग्लंडचा राजा कोण झाला ?

पत्र ३.

चिरंजीव - विशेष मागल्या पत्रांत तुह्यास कळविलें
कीं सन एक हजार सत्याऐशींत दुसरा विलियम सिं-
हासनारूढ झाला, यास विलियम रुफस ह्मणजे आर-
क्तकेशी असें ह्मणत, कांतर याचे केश लाल होते. राब-
र्ट हा या विलियमाचा वडील बंधु ह्मणून इंग्लंडच
राज्य यास प्राप्त व्हावें, परंतु याची वर्तणूक चांगली
नसे, याजकरितां बापानें यास राज्य दिलें नाहीं, वि-
लियमास दिलें. हा विलियम रुफस तरी आपला
वडील बंधु राबर्ट याजसारिखाच असे, परंतु आपला
वाईट स्वभाव कसा लपवून ठेवावा हें यास कळत असे.
यां दोघां भावांचे वारंवार तंटे होऊन इंग्लंडच्या
राज्याविषयीं बहुत लढायारी होत, परंतु विलियमास
बहुत करून यश मिळत असे.

या राजाचे वेळीं रुसेड * ह्मणजे धर्मप्रकरणीं
लढाया उत्पन्न झाल्या; त्यांस धर्मार्थिक युद्ध ह्मणतात,
त्यावेळींचे जें ख्रिस्ती मतांत चालणारे मोठेमोठे योद्धे
ते सर्व या धर्मार्थिक युद्धाच्या विचारांत होते, या धर्मा-
र्थिक युद्धाचें वर्तमान तुह्या ऐकिलें नसेल तर ते सांगतो.

* हा शब्द रुस शब्दापासून झाला. रुस ह्मणजे लांकडा-
चें तिकट, त्याजवर इशूख्रिस्ताचा वध केला.

फ्रान्स देशींचा, पिटर साधु ल्हणून एक ख्रिस्ती भक्त होता, तो यरूसाल्दमास यात्रेस गेला. यरूसाली-मही इशुख्रिस्ताची भूमि, ल्हणून इला पुण्य भूमि ल्हणतात. त्यास ती भूमि अन्य धर्मी लोकांच्या स्वाधीन झाली आहे, व ते लोक इशुख्रिस्ताचे भक्तांस उपद्रव करीत आहेत, असें पाहून तो भक्त आपल्या अंतरीं फार खिन्न झाला. तेव्हां त्यास असें वाटलें कीं हे सारासेन लोक ख्रिस्ताचे भक्त नव्हत, असें असतां हे उलटे त्याचे भक्तांस पीडा करितात ल्हणून ख्रिस्ताची जी ही पुण्य-भूमि, ही यांजपासून सोडवून ख्रिस्तीलोकांनीं आपल्या स्वाधीन ठेविली असतां पुण्य जोडेल, असा विचार करून तो पिटर साधु अवघ्या युरोप खंडांतील राजांस व योध्यांस प्रार्थना करीत फिरला कीं, या धर्मकृत्यास अनुकूल व्हावें. ती त्याची प्रार्थना ऐकून सर्व लहान मोठे लोक त्या कार्यार्थ सिद्ध झाले. नार्मांडीचा ड्यूक राबर्ट यास या धर्मार्थिक युत्थाविषयीं मोठा आवेश आला, आणि यानें आपला भाऊ विलियम त्याजपासून इंग्लंडाचें राज्य घेण्याचा उद्योग मांडिला होता तो तसाच ठेविला. शेवटीं नार्मांडीच्याही अधिकारावरून आपलें मन काढलें, मग त्याणें विलियमापासून कांहीं पैका घेऊन तो अधिकार त्याजकडे गहाण ठेऊन आपण त्या धर्मार्थिक युत्थास निघाला.

या युत्थावरून इंग्लीश लोक असें बोलतात कीं “ त्याकाळींचे जे योत्थे होते त्यांचा ख्रिस्ती धर्माविषयीं उद्योग व निष्ठा पाहून विस्मय वाटतो, परंतु त्यांस ख्रिस्ती मताचें वास्तविक स्वरूप कळलेंच नव्हतें; कातर ज्या मतांत नम्रता धरावी असें सांगितलें आहे, त्या मताची प्रवृत्ति करायास त्या लोकांनीं युत्थवध इत्यादि

कर्म केलीं. असो पण ख्रिस्तीमतो मगट करण्याविषयी त्या भले भले शिपायांचा उद्योग व निर्भर पाहून आह्वास मोठे लाजिरवाणे होते, कांतर त्या कार्यार्थ आमचे हातून तसा उद्योग होत नाही, आणि आह्वास त्या मताची तशी आस्थाही नाही. त्या लढायांत जे नामांकित शिपाई घात ते आपल्या वेशास उजवे खांद्यावर कसाची लाळरंगीत आकृति काढून बसवीत, आणि त्यावेळींच्या शिपायांचे वंशीक बहुत मानकरी व गृहस्थ आहेत त्यांच्या डगल्याच्या हातावर अडूनही तांबडे कसाची पट्टीकरून बसली असती. ख्रिस्ती मताकरितां त्यांच्या वडिलांनीं जशा तरवारी धरिल्या होत्या तशा हे धरतील असे वाटत नाही, परंतु त्या मताचा प्रसर व्हावा ह्मणून ते जे उद्योग करीत आहेत; ते त्यांचे उद्योग सिद्धीस जातील, व त्यांस ईश्वर अनुकूल होईल असे दिसते. » याविषयी इतके निरूपण पुरे, आतां विलियम रुफसाचे राज्य कसे संपले तो प्रकार लिहितो.

विलियमास आपल्या बापासारिखाच शिकारीचा छंद होता, एकेदिवशीं असे झाले, सर्वाल्टरटिरेल ह्मणून एक फ्रान्सदेशींचा मानकरी होता, तो बहुतकरून राजाच्या समागमीं असे, त्यास सोबतीस घेऊन त्या नव्या रानांत राजा शिकार खेळत असतां राजाने एकदा हरणास तीर मारिला आणि तो कोठे पडेल हे पाहावयास राजा त्याचे पाठीस लागला, इतक्यांत त्या टिरेलानेही त्या हरणावर एक तीर सोडिला, तो झाडास लागून राजाचे उरांत बसला, तेणेकरून राजाने भूमीवर पडून प्राण सोडिला. हे पाहून सर्वाल्टरटिरेलास भय वाटले, मग त्याने आपल्या घोड्यास कांटे

भारून पिटाळिले तो थेट समुद्राचे कांठी गेला, तेथून फ्रान्सदेशीं जाऊन ते लोक यरूसालिमास धर्मार्थिक युत्थास जात होते, त्यांत मिळाला. इकडे विलियमाचें भेत कोणें गांवकऱ्यांचे दृष्टीस पडलें, तें त्यांनीं घोड्यावर आडवें घालून विनचेष्टरास नेलें, आणि राजाचें भेत ज्या आदरानें पुरितात त्यासारिखें कांहीं न करितां, तें भेत दुसरे दिवशीं तेथील देवळांत गोरगरीबाच्या भेतासारिखें पुरलें. या प्रकारें दुसरे ११००. विलियमाचा सन अकराश्यांत काळ झाला.

स्मोल्लिट ह्मणून एक वृत्तांत ग्रथ कर्ता झाला, त्यानें या दुसऱ्या विलियमाचें वर्णन केलें आहे कीं, विद्या, नीति, थोरपणा, यांतील एकही गुण दुसऱ्या विलियमास नसे. तो हृदयोर, रागीट, कृतघ्न, धर्माचा द्वेषा, उपाध्यांस उपद्रव कर्ता, दांभिक, बहुभाषी, दुसऱ्याचें हरण कर्ता, उधळ्या विषयी, असा असे. त्यानें सर्व प्रकारें आपल्या इंग्लीश प्रजेस नागवून सोडलें होतें, आणि आपल्या राज्यांतील थोर थोर गृहस्थांस हरणें मारल्याचा आळ ठेवून भुलांमाणसांस सुत्थां कैद केलें होतें, असा तो मोठा दुष्ट असे. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

दुसरा विलियम कोणत्यासालीं सिंहासनावरूढ झाला ?

या विलियमास काय ह्मणत असत ?

असें यास कां ह्मणत ?

दुसरा विलियम हा विलियमविजयी याचा वडील मुलगा काय ?

वडील मुलगाचें नाव काय !

वडील मुलगास राजपद कां मिळालें नाहीं ?

त्याणें कोणत्या परगण्याचें राज्य केलें ?

धर्मार्थिके युद्ध कशास ह्मणतात ?

पिटर साधु ह्मणून कोण होता ?

राजाचा वडीलभाऊ धर्मार्थिक युद्धास गेला होता काय ?

धर्मार्थिक युद्धास जे योद्धे मिळाले होते त्यांचे वंशावर काय चिन्ह असे ?

विलियम रुफसास कोणती क्रीडा आवडे ?

तो कशानें मेला ?

त्यास कोणी तीर मारिला ?

हें कोणत्या सालीं घडलें ?

जसें राजाचें भेत गौरवें करून पुरितात तसें दुसऱ्या विलियमाचें भेत पुरिलें कीं काय ?

तसें कां पुरलें नाहीं ?

त्या भेतास कोठें पुरिलें ?

तो कोणत्या सालीं मेला ?

तो चांगला किंवा वाईट राजा होता ?

पत्र ४.

चिरंजीव०- विशेष तुह्मास जें लिहून पाठवितों तें एकचित्तानें वाचून त्याचें मनन करण्याची तुह्मास आवड आहे, आणि इंग्लंड देशीं जे जे राजे झाले त्यांचें वर्तमान ऐकून घेण्याची तुह्मास इच्छा आहे, असें जाणून हेन्रीची गोष्ट लिहितों. या नावाचे इंग्लंडदेशीं आठ राजे झाले, त्यांतून आतां ज्याचें वर्तमान

लिहितो तो पहिला. हा पहिला हेन्री दुसऱ्या विलियमानंतर राज्य करू लागला. हेन्री हा विलियमाचा धाकटा भाऊ; म्हणून यास राज्यपद मिळूनये, यां दोघांहून जो वडील बंधु राबर्ट त्यास मिळारें, परंतु तो यासमयीं यरूसालिमास धर्मार्थिक युद्धास गेला होता. तो तेथून आल्यावर आपला नामांडी ड्यूकाचा अधिकार घेऊन पुढें इंग्लंडच्या राज्याविषयीं वाद सांगू लागला. तो आळशी व उगाच दांभिक असे, म्हणून हेन्रीनें त्यास कांहीं द्रव्य देऊन आल्या वाटेनें माघारा लाविला; तेव्हां त्यांचा असा करार झाला कीं आपल्या दोघांतील जर कोणी संततीवांचून मेला तर जो जीवंत असेल त्यानें इंग्लंड व नामांडी घ्यावी.

राबर्ट असा होता कीं दोन्ही राज्यें तर काय पण एकही चालवावयाची त्यास योग्यता नव्हती. त्याच्या नामांडी प्रांतांत अशी कांहीं धांदल झाली कीं, तेथील लोकांनीं त्या प्रांताच्या बंदोबस्तास हेन्रीस बोलविलें. त्याजवरून हेन्री मोठ्या आनंदानें फौज घेऊन फ्रान्स देशीं आला, तेथें त्या राबर्टाबरोबर लढायी करून त्यास धरून ग्लामोर्गान शैयरीं काडीफू म्हणून किल्ला आहे, तेथें मरेतोपर्यंत अटकेस ठेविलें. ग्लामोर्गानशैर, हा वेल्स प्रांतांतील एक पर्गणा होय, हा समुद्राकडेस आहे.

याप्रमाणें होतांच हेन्रीचें राज्य सुरळीत चालू लागलें. इंग्लंड व नामांडी हीं दोन्ही राज्यें त्याच स्वाधीन झालीं; त्या हेन्रीस एक चांगला मुलगा सुमारें अठरा वर्षांचा होता, व एक मुलगी होती, ती जर्मनीच्या राजास दिली होती. सारांश या राजाचा प्रपंच सुखानें निर्वेधपणें चालला होता: परंतु या लोकां कशा-

चा भरवसा नाही, संपत्ति-ऐश्वर्य ही विपत्तीस खेदास दूर करतील असे आपण उगीच मानितो. हे तर काय पण जशी जशी संपत्ति अधिक तशी तशी विपत्ति अधिक असेही वारंवार घडते. संपत्ति प्राप्त झाली ह्मणजे तिची अंतरी चिंता वागवावी लागते, त्या चिंतेने कांहीं करू गेल्यास उलटीं दुःखें प्राप्त होतात. अशीच दुःखें या हेन्री राजास प्राप्त झालीं. त्याच्या असें मनांत आलें कीं मजपासून, अथवा माझे पाठीमागे माझ्या लेंकापासून, नामांडीचे राज्य कदाचित् जाईल; त्यास तसें घडूनये ह्मणून त्याणें आपल्या लेंकास फ्रान्स देशीं नेऊन हा राज्याचा वारस असें तेथें सर्वांकडून कबूल करून घेतलें. नंतर हेन्री राजा आपल्या थोरथोर मानकऱ्यांचा समुदाय व मोठी स्वारी समागमें घेऊन तेथून मोठ्या समारंभानें व डौलानें इंग्लंडास यावयास निघाला. ते समयां याचा लेंक व कित्येक नवे तरणे मानकरी असे एके तारवांत बसून यावयास निघाले, परंतु हेन्री राजाबरोबर निघाले नाही, खाया पियाचे मौजेकरितां मागे राहिले. ही वाईट मौज थोर मनुष्य करो, अथवा गरीब करो पण ईजपासून बहुतकरून अनर्थच घडतो. हे ज्या तारवांत बसले होते त्या तारवांचे खलाशी दारू पिऊन मस्त झाले होते, त्यांनीं तें तारूं चांगलेपणी नचालवितां खडकावर घालून फोडून टाकिलें. असें घडतांच त्या राजपुत्रास होडींत घातलें, तेणेंकरून तो वांचला असता, परंतु त्याची बहीण माडी ईची किंकाळी त्याचे कार्नी पडतांच तिला होडींत घ्यावयाकरितां त्यानें होडीतिचेजवळ नेविली. तेव्हां त्या फुटक्या गलबतांत जे मानकरी लोक बुडत होते त्यांतील बहुतेकांनीं त्या होडींत उड्या टाकिल्या, त्यांच्या

भारानें त्या सर्वास घेऊन ती होडी खाली बसली. त्यासमयीं इंग्लंड व नार्मंडी येथील एकशें चाळीस चांगले तरुण मात्रकरी एकदांच बुडून मेले असें सांगतात. त्यांपैकीं एक्या माणसानें होडींत उडी नघालितां त्या तारवाचे डोलास धरलें होतें. त्यास दुसरे दिवशीं सकाळीं कोळ्यांनीं काढिला, तितका मात्र वांचला.

हेन्रीराजा इंग्लंडास सुखरूप पोहचून मोठा उत्कंठित होऊन आपल्या लेंकाची तीन दिवस वाट पाहत होता, त्याचें बुडल्याचें वर्तमान ऐकून राजाला मोठें दुर्धर दुःख झालें. असें सांगतात कीं, राजास त्या दिवसापासून तर मरेतोपर्यंत कोणी जरा हांसतां पाहिलें नाहीं. याममाणें जे कोणी इह लोकींचे पदार्थांच्याठायीं सुख मानून राहतात त्यांस अशींच दुःखें प्राप्त होतात. आपल्या मुलांवर प्रीति करणें हा मनुष्याचा धर्म आहे, व तसें केल्यानें आपल्यास सुख होतें, परंतु हीं कोणेसमयीं आपल्यापासून जायाचीं असें मनांत ठेऊन त्यांजवर ममता करावी. या मृत्युलोकीं नित्य व चिरकाल राहणारा एकही पदार्थ दिसत नाहीं. “ख्रिस्ती शास्त्रांतही चांगला थोर विचार सांगितला आहे कीं, तुझी आपली प्रीति परलीकींचे वस्तूंवर ठेवा.” पहिला हेन्री अकराशें पस्तिसांत मरण पावला.

याचें स्मोलेट वर्णन करितो तें असें, हेन्री फार उंच नसे, त्याचा बांधा बळकट असे, केश जराजरा काळे, डोळे चांगले शांत असत. हा आपले कपेंतील लोकांबरोबर विनोद करी, त्यांशीं सुख वाटावयाजोगें बोले, व प्रसन्न मर्जीने असे. याची बुद्धि जात्या चांगली असून याचें अध्ययन कांहीं असें झालें होतें

कीं, याचे विद्वत्तेवरून यास उत्तम पंडित असें झणत. हा शांत, सावध, कुशायबुद्धि, व धीट असे; परंतु क्रूर, खूनशी, हट्टी, व कठोर असे. हा नार्मान वंशीचा, व याचे आप्तही नार्मान लोक होते, झणून हा इंग्लीशांचा धिक्कार करीत असे, व त्यांस फार बलात्कार करून पीडित असे. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

- हेन्रीचे नावांचे इंग्लंड देशीं किती राजे झाले ?
 पहिला हेन्री हा कोणाचा लेंक ?
 तो कोणत्या वर्षीं राज्य करूं लागला ?
 राज्यपद वास्तविक पाहातां कोणास मिळालें ?
 तर मग राबर्टास कां मिळालें नाहीं ?
 राबर्ट यरूमालीमाहून आल्यावर राज्य पदाविषयीं वाद सांगूं लागला कीं नाहीं ?
 त्यास तें राज्य कां मिळालें नाहीं ?
 राबर्टाचा हेन्री बरोबर काय करार झाला ?
 राबर्ट वाद न सांगतां नार्मंडीस कसा गेला ?
 हेन्रीनें राबर्टास काय केले ?
 हेन्रीस कांहीं मुलें होतीं ?
 हेन्रीच्या मुलास काय झालें ?
 त्या राजपुत्राबरोबर दुसरें कोणी बुडून मेलें काय ?
 किती वांचले ?
 राजास त्या पुत्रशोकानें काय झालें ?
 हेन्री राजा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

पत्र ५.

चिरंजीवू० विशेष मागल्या पत्रांत पहिल्या हेन्रीचा वृत्तांत कळविला, या हेन्रीच्या म्हागे स्टिफेन ह्मणून राजा झाला, याचा वृत्तांत एक लहानशी इंग्लंडची बखर मुलांस शिकावयास केली आहे. त्या बखरेतून काढून या पत्रां लिहितों. तो वृत्तांत चांगला गोड आहे. पहिला हेन्री सन अकराशें पस्तिसांत मरण पावला. त्यास एकच पुत्र होता, तो बुडून मेला. माटिल्डा ह्मणून एक कन्यामात्र राहिली होती, त्यास हेन्री जीवंत असतां बोलिला होता कीं माझे कन्येस इंग्लंडाचें राज्य द्यावें, त्याजवरून लार्ड ह्मणजे राजवंशी लोकांनीं, व धर्माध्यक्षांनीं, व सर्व लोकांनीं, माटिल्डा राज्याधिकारास योग्य आहे असें मानून क्रिया केल्या होत्या कीं, आत्मी इच्या बरोबर विश्वासानें चालूं, व इचे आज्ञेत वागूं. त्यावेळीं माटिल्डेचा अति भावू स्टिफेन् हा मोठा शिपाई व मोठा शूर असून मोठा दुष्ट असे, यानें ही इतरांसारिखी क्रिया करून पुढें माटिल्डेस राज्यस्थानीं बसावें असें कबूल केलें होतें; परंतु पहिला हेन्री मरतांच स्टिफेनानें आपली क्रिया मोडून, फौज जमा करून, आपल्यास राजा ह्मणवूं लागला. त्याजवरून आपली शपथ स्मरून माटिल्डाबरोबर विश्वासानें जे चालत होते, त्यांनीं फौज-जमा करून स्टिफेनाचे फौजेबरोबर लढाया आरंभिल्या; तेव्हां कोणिसमयीं माटिल्डाची फौज जय पावे, कोणिसमयीं स्टिफेनाची फौज जय पावे, ह्या प्रकारें मोठ्या मोठ्या लढाया होऊन रक्ताचे पूर वाहले.

असें होत असतां शेवटीं स्टिफेनानें माटिल्डास

इंग्लंडांतून हांकून लावून ते राज्य आपण घेतलें; परंतु ते त्याजवळ बहुत दिवस राहिले नाही, कांतर स्टिफेनाचेठायीं नीति नसे, तो लोकांस उपद्रव देऊं लागला, म्हणून ते अवघे त्यावर उठून माटिल्डास निरोप पाठविला कीं, तुम्ही आपल्या मुलास घेऊन इंग्लंडास यावे, या मुलास हेन्री म्हणत, यास याच्या आज्याचें नाव दिलें होतें.

माटिल्डा व तिचा मुलगा हेन्री, हीं इंग्लंडास आल्यावर यांचे करितां स्टिफेनाबरोबर भांडायास फौज बहुत जमां झाली; मग या फौजेच्या स्टिफेनाचे फौजेबरोबर कितीएक लढाया झाल्या, शेवटीं स्टिफेनास धरून एक वर्ष कैदेत ठेविला, तोंपर्यंत इंग्लंडचें राज्य माटिल्डाकडेस होतें.

स्टिफेन कैदेतून सुटतांच पुनः लढाया होऊं लागल्या, त्यांत बहुत जणांचे जीव गेले, तेणेंकरून बहुतेक गोरगरीब आपल्या सोयऱ्यां धायऱ्यांस नागवले.

याप्रमाणें त्या दुष्ट स्टिफेनानें आपली केलेली क्रिया मोदली, त्यापासून पहा किती अनर्थ झाले: ईश्वरास असत्य सहन होत नाही म्हणून स्टिफेनानें जशीं लोकांस दुःखें दिलीं होतीं, तशींच त्यास दुःखें प्राप्त झालीं.

स्टिफेनाच्या मनांत बहुतकरून असें होतें कीं, आपल्या पाठीमागें आपला लेंक युस्टेस यास इंग्लंडचें राज्य मिळावें, असें त्याच्या मनांत वागूं लागल्यापासून त्यानें फारच दुष्टाई धरिली; पण याचें फळ त्यास मिळाल्यावांचून राहिलें नाही, त्याच्या हातीं पुनः इंग्लंडचें राज्य घेऊन नुगता तो स्वस्थ चित्तानें भोगूं लागला इतक्यांत तोच युस्टेस पुत्र मरून गेला. हें होऊन कां-

हीं दिवस लोटले नाहींत. इतक्यांत स्टिफेनाचाही काळ झाला. मग त्या हेन्रीस तें राजपद मिळाल्यावरून सर्व लोकांस मोठा आनंद झाला.

हे स्टिफेनाचे वर्णन चांगले झालें आहे, असें माझे हातूनही होणार नाहीं, झणून हेच तुझ्यास लिहून पाठविलें आहे. तुझ्यास जे लहान लहान वृत्तांत पाठवितों, ते तुझीं चित्त लावून वाचावे, कोणास कोणत्या संबधानें राज्य मिळालें व कोणी कोणत्या संबधावरून राज्याविषयीं दावा सांगितला, व कोण केव्हां राज्य करूं लागला व केव्हां मरण पावला याची ही आठवण ठेवावी. या गोष्टीचे असें स्मरण ठेवावें कीं या पाहिजे तेव्हां झडकन सांगतां याव्या. स्टिफेनसन अकराशें

११५४. चौपन्नांत मरण पावला. हा पहिल्या हेन्रीची बहिण आडिलेड तिचा मुलगा, याजकरितां त्या हेन्रीची मुलगी जीवंत असतां यास राज्य मिळूनये, तिला मिळावें. ही आडिलेड ब्लोईसचा कौंट झणून एक फ्रान्स देशीचा मानकरी होता त्यास दिली होती. त्याजवरून स्टिफेन राजास ब्लोईचा स्टिफेन असें बोलत. लोभ० हे आशीर्वाद.

ताजाकलम. बखर वाचतांना जे जे राजे अढळतील ते क्रमेंकरून लिहित जावे, व ते कोण कोणत्या वर्षीं राज्य करूं लागले तें ही तथें जाणवावें, या प्रकारें एक लाहानशी राजावळी केली असतां उपयोगी पडेल.

पहिला विलियम (१०६६)

दुसरा विलियम. (१०८७) पहिला हेन्री. (११००)

आडिलेड.

माटिल्डा स्टिफेन (११३५)

दुसरा हेन्री (११५४)

प्रश्न.

- पहिला हेन्री कोणते सालीं मरण पावला ?
 त्याच्या पोटीं पुत्र होता काय ?
 त्याच्या पोटीं कन्या होती काय ?
 त्या कन्येचें नाव काय ?
 तिला राजपद मिळावें कीं नाहीं ?
 तें राजपद कोणी घेतलें ?
 स्टिफेन हा माटिल्डाचा कोण ?
 स्टिफेन हा कोणाचा पुत्र ?
 राजपदाविषयीं स्टिफेनाचें माटिल्डा बरोबर भांडण चाललें होतें काय ?
 माटिल्डाच्या पोटीं पुत्र होता काय ?
 त्याचें नाव काय ?
 स्टिफेनाचे पोटीं पुत्र होता काय ?
 त्याचें नाव काय ?
 स्टिफेनाचा मुलगा राजपद पावून मेला काय ?
 स्टिफेनाच्या मार्गे कोण राज्य करूं लागले ?
 स्टिफेन कोणत्या सालीं मेला ?
 स्टिफेनाची आई आडिलेड् कोणास दिली होती ?
 स्टिफेनाचें उपनाम काय ?
 दुसऱ्या हेन्रीपर्यंत राजे किती झाले, व ते कोणकोणत्या सालीं राज्य करूं लागले, या प्रमाणें एक लहानशी राजावळी तुम्हीं स्वतांच करावी.

पत्र ६.

चिरंजीव ० विशेष इंग्लंडच्या राजांचा वृत्तांत

जितका तुझ्यास पाठवितो, जितका तुझी मन घालून वाचितां, ह्यागून त्याच्या पुढील वृत्तांत मोठ्या संतोषाने लिहून पाठवितो. आपण दुसऱ्या हेन्रीपर्यंत आलो आहो. हा हेन्री म्हाटिल्डाचा लेंक, या म्हाटिल्डास पाहिले असतां राजपद मिळवें, स्टिकेनास मिळूं नये. असो या दुसऱ्या हेन्री राजाचे वेळीं थाबस आवेक्रेट ह्यागून एक विख्यात पुरुष होऊन गेला. हा केवळ नीच पदवीचा असतां क्वांटवरीचा मुख्य धर्माध्यक्ष झाला होता. हा आपल्यास मोठा धार्मिक ह्यागवी, परंतु ख्रिस्तीलोक ह्यागतात कीं यास शुद्ध धर्म कळला नसावा, याच्या मते धर्म ह्यागून काय तो हाच कीं कित्येक बाह्यकर्म आचरावीं, शरीरास मोठी पीडा देऊन तपादिक नियम करावे. हें मत ख्रिस्ती मताहून केवळ निराळें, ख्रिस्तीमतांत तर जीवांस अतिदुर्लभ असें समाधान, व अत्यंत आनंदकारक वर्तमान, अशीं सांगितलीं आहेत. या मतांत आपण स्वहस्ते आपल्यास दंड करून घ्यावे, कठिण कठिण नियम चालवावे, असें कांहीं सांगितलें नाहीं. हें मत केवळ सुखच द्यावयास प्रसिद्ध झालें आहे, व तें सुख ज्या मार्गे मिळेल तो मार्ग दाखवून देतें. पूर्ण सुखाच्या मागीस प्रतिबंध ज्या ज्या गोष्टी असतील, त्यांचामात्र ख्रिस्ती मतांत त्याग सांगितला आहे, परंतु असल्या त्यागास दंड कोण ह्यागेल, जें जें अंतीं दुःखदायक, जें जें शास्त्रांनीं निंदिलेले, त्याचा जो त्याग त्यास दंड मानूं नये, कृपाच मानावी. सारांश ज्यापासून आपल्यास दुःख होतें त्याचा त्याग सांगितला आहे, व जेणेकरून आपल्यास सुख होतें तें करायास सांगितलें आहे, ह्यागून शास्त्रांत जीं गोष्टी निंदिलीं असेल तीं सर्वस्वें करूं नये, व जीं करायास सांगितलीं असेल तीं सर्व

मयन्नेकरून करावी. हा दंड कसां व थामस आवेकेटा-
सारिखे भ्रमांत पडून जी शरीरास पीडा करून घेतात,
तो दंड कसा, याचा विचार करावा. ” यापुरुषाविषयीं
असा लेख आहे कीं हा आपल्या, शरीरास जी पीडा
करून घेई, ती पहून रोमांच उभे राहात. त्याणें आं-
गांत जाडें ऊर्णा वस्त्राचें डगलें मात्र घालवें, आणि
त्या एकठ्यावरच बहुत दिवस लोटवें, तेणेंकरून तें म-
ळानें भरून त्यांत जीव पडावे, आहारार्थ पांज खावा
व पाणी प्यावें, व हीं चांगलीं रुचिकर लागूं नयेत ह्म-
णून यांत उग्रट औषधीही घालाव्या. तो आपल्या पा-
ठीवर फटके मारून पाठीची कातडी फोडून घेई, व दर-
रोज आपले गुडघे भुईला टेंकून तेरा भिकाऱ्यांचे पाय
धुई, या प्रमाणें थामस आवेकेटानें आचरण मांडलें हो-
तें. पाहिलें असतां यापेक्षां दुसरा कोणी थोर
नव्हता. हा बाहेरमात्र दीनत्व दाखवी परंतु अंतरीं ग-
र्व अभिमानानें भरला असे, याचें पाद्रीलोकांत फार प्रा-
बल्य असे. ख्रिस्ती मतांत वागणारी प्रजा राजाचें हित
इच्छित्ती, परंतु त्याप्रमाणें न करितां हा राजास प्रतिकूळ
असे. पाद्री लोकांनीं धनाढ्य होऊन प्रबळ व्हावें असें
त्याच्या मनांत वागत असे, ते यालोकीं थोर व्हावे ह्म-
णून यास फार ध्यास लागला होता परंतु ते ईश्वराचे
आज्ञेप्रमाणें वागून त्यांस नेमून दिलेले उद्योग करितात
कीं नाहीं याविषयीं याचा फारसा शोध नसे. सारांश या
पाद्रीलोकांचें प्रबल्य वाढून राजास नित्य उपद्रव
होऊं लागला, त्यावेळीं राजा रागें भरून बोलिला कीं
हा बेकेट नाहींसा होता तर बरें होतें.

आतां जसें चाललें आहे तसें पूर्वीं नसे. आतां
जर इंग्लिशांचा राजा केवळ ऋर असता, आणि एका-

जितका तुझास पाठवितों, तितका तुझी मन घालून वाचितां, लक्षण त्याच्या पुढील वृत्तांत मोठ्या संतोषानें लिहून पाठवितों. आपण दुसऱ्या हेन्रीपर्यंत आलों आहों. हा हेन्री म्हाटिल्डाचा लेंक, या म्हाटिल्डास पाहिलें असतां राजपद निळारें, स्टिकेनस मिळूं नये. असो या दुसऱ्याहेन्री राजाचे वेळीं थावसआबेक्रेट लक्षण एक विख्यात पुरुष होऊन गेला. हा केवळ नीच पदवीचा असतां क्वांटवरीचा मुख्य धर्माध्यक्ष झाला होता. हा आपल्यास मोठा धार्मिक लक्षणवी, परंतु ख्रिस्तीलोक लक्षणतात कीं यास शुद्ध धर्म कळला नसावा, याच्या मते धर्म लक्षण काय तो हाच कीं कित्येक बाह्यकर्म आचरावीं, शरीरास मोठी पीडा देऊन तपादिक नियम करावे. हें मत ख्रिस्ती मताहून केवळ निराळें, ख्रिस्तीमतांत तर जीवांस अतिदुर्लभ असें समाधान, व अत्यंत आनंदकारक वर्तमान, अशीं सांगितली आहेत. या मतांत आपण स्वहस्ते आपल्यास दंड करून घ्यावे, कठिण कठिण नियम चालवावे, असें कांहीं सांगितलें नाहीं. हें मत केवळ सुखच द्यावयास प्रसिद्ध झालें आहे, व तें सुख ज्या मार्गें निळेल तो मार्ग दाखवून देतें. पूर्ण सुखाच्या मागीस प्रतिबंध ज्या ज्या गोष्टी असतील, त्यांचामात्र ख्रिस्ती मतांत त्याग सांगितला आहे, परंतु असल्या त्यागास दंड कोण लणेल, जें जें अंतीं दुःखदायक, जें जें शास्त्रांनीं निंदिलें, त्याचा जो त्याग त्यास दंड मानूं नये, कृपाच मानावी. सारांश ज्यापासून आपल्यास दुःख होतें त्याचा त्याग सांगितला आहे, व जेणेंकरून आपल्यास सुख होतें तें करायास सांगितलें आहे, लक्षण शास्त्रांत जी गोष्ट निंदिली असेल तीं सर्व स्वें करूं नये, व जी करायास सांगितली असेल तीं सर्व

मयन्नेकरून करावी. हा दंड कसा व थामस आवेकेटा सारिखे भ्रमांत पडून जी शरीरास पीडा करून घेतात, तो दंड कसा, याचा विचार करावा. ” यापुरुषाविषयीं असा लेख आहे कीं हा आपल्या शरीरास जी पीडा करून घेई, ती पहिले रंमांच उभे राहात. त्यांणें आंगांत जाडें ऊर्णा वस्त्राचें डगलें मात्र घालवें, आणि त्या एकठ्यावरच बहुते दिवस लोटवें, तेणेंकरून तें मळानें भरून त्यांत जीव पंडावें, आहारार्थ पांज खावा व पाणी प्यावें. व हीं चांगलीं रुचिकर लागूं नयेत ह्मणून यांत उग्रट औषधीही घालाव्या. तो आपल्या पाठीवर फटके मारून पाठीची कातडी फोडून घेई, व दररोज आपले गुडघे भुईला टेंकून तेरा भिकान्यांचे पाय धुई, या प्रमाणें थामस आवेकेटानें आचरण मांडलें होतें. पाहिलें असतां यापेक्षां दुसरा कोणी थोर नव्हता. हा बाहेरमात्र दीनत्व दाखवी परंतु अंतरीं गर्व अभिमानानें भरला असे, याचें पाद्रीलोकांत फार प्रबल्य असे. ख्रिस्ती मतांत वागणारी प्रजा राजाचें हित इच्छित्ती, परंतु त्याप्रमाणें न करितां हा राजास प्रतिकूळ असे. पाद्री लोकांनीं धनाढ्य होऊन प्रबळ व्हावें असे त्याच्या मनांत वागत असे, ते यालोकीं थोर व्हावे ह्मणून यास फार ध्यास लागला होता परंतु ते ईश्वराचे आज्ञेप्रमाणें वागून त्यांस नेमून दिलेले उद्योग करितात कीं नाहीं याविषयीं याचा फारसा शोध नसे. सारांश या पाद्रीलोकांचें प्रबल्य वाढून राजास नित्य उपद्रव होऊं लागला, त्यावेळीं राजा रागें भरून बोलिला कीं हा बेकेट नाहींसा होता तट्ट बरें होतें.

आतां जसें चाललें आहे तसें पूर्वीं नसे. आतां जर इंग्लिशांचा राजा केवळ क्रूर असता, आणि एका.

च्या अगदी गरीब रयास मारावे असे त्याचे मनांत येते तर त्याच्याने त्या गरिबाच्या एके केशासही धक्का नलावता. पूर्वी असे असे, राजाचे मनांत आले की कोणेके माणसास नाहीसे करावे तर ते वाईट काम करायस त्याला पुष्कळ लोक सामील होत तेणेकरून राजाचा कोणी शत्रु असला तर त्याचा नाश करावयास फार मेहेनत लागत नसे, याजकरितां बेकेटस अशीच अवस्था प्राप्त झाली. राजाच्या दबारी लोकांतून एक्या चार मनुष्यांस राजाचा बेत कळतांच ते क्वान्टबरीस निघून गेले, तेथे भजन करायचे घरांत बेकेट गुडघे टेकून ईश्वराची प्रार्थना करीत आहे अशी संधी पाहून त्यानीं त्याचा वध केला, असे हें दुष्ट कर्म राजानें करविलें खरें; पण ते त्याच्या मनास फार जाचूं लागले. मग त्या हत्येचा दोष जावा ह्मणून राजानें त्या बेकेटाचे कबरेवर तप करायचे योजिलें, परंतु तसल्या तपानें त्यास काय होणार. तो राजा क्वान्टबरीस जातेवेळेस भजनाचे घर दृष्टीस पडतांच घोड्यावरून खाली उतरे, आणि जोड्यावांचून चालत गांवांत जाऊन त्या बेकेटाच्या कबरेजवळ जाई. बेकेट मेल्यानंतर त्यास लोक साधु असें मानून त्याचे यात्रेस जाऊं लागले, क्वान्टबरीचे भजनगृह आतां पहायास कोणी गेले असतां तेथे झिजलेले दगड दृष्टीस पडतात. बेकेटाचे कबरीजवळ पूर्वी यात्रेकरू प्रार्थना करायस जात, ते तेथे गुडघे टेकून प्रार्थना करीत, त्यांचे गुडघ्यांनीं ते दगड झिजले आहेत. अहः हः धर्माचा भ्रम होऊन कांहींएक चाल पडून गेली तिजविषयीं अशी अतिशय भक्ति असावी काय ? अशी भक्ति तर एक्या सत्य धर्माविषयींच असावी.

दुसऱ्या हेन्रीचे वेळीं इंग्लीश लोकांस ऐर्लांड मि-

ळाली ती, त्या दिवसापासून तर आजपर्यंत त्यांजकडेसंच आहे, त्यावेळीं ऐरीशलोक मोठे अज्ञानी होते, नंतर ते फार सुधारले आणि आतां ते बहुतकरून चांगले गुणवान झाले आहेत, परंतु गोरगर्बितांत अझून अज्ञानी आहेत त्यांस चांगल्या रीति भाती लाविल्या असतां बरे होईल. तुम्ही फेर ह्मणजे सुंदर रोसामांड इची गोष्ट ऐकिली नसेल तर ती सांगतो. ती स्त्री या हेनरी राजाचे वेळीं होती. असें झालें कीं हेनरी राजानें इलीआनरची संपत्ती पाहून तिशीं लग्न केलें, पाहिलें असतां असें त्यानें करूनये, पण तिशीं लग्न केलें त्यापेक्षां त्यानें परद्वार नकरितां तिशींच रतावे, तर तसें नकरितां तो रोसामांड व्हिफर्डेशीं रत झाला आणि ती आपले राणीचे दृष्टीस पडूं नये ह्मणून तिला लपवून ठेवायास आक्सफर्डप्रांतां उडस्टाक् ह्मणून उपवन आहे त्यांत एक घर बांधिलें. तें असें असे कीं ज्याला अनेक मार्ग व ज्यांत शिरलें असतां वाट चुकून ठिकाण लागूं नये. असेंही असतां त्या राणीनें हें एकांत स्थळ शोधून काढिलें. ती हातीं सूत धरून त्याचे आधारानें त्या घरांतील ज्या एकांत एक वाटोळ्या वाटा होत्या त्या सर्वातून पार पडून त्या रोसामांडची लपून रहावयाची जागा होती तेथें जाऊन पोहचली, आणि तिणें संगती एक कटार व विषाचा प्याला आणिला होता ती कटार रोसामांडचे उरावर ठेऊन तिला तें विष पाजून मारून टाकिलें. यामागें रोसामांडनें राज्याच्या छंदीं लागून जो व्यभिचर आरंभिला होता त्याचें पारिपत्य त्या निर्दय राणीचे हातून घडलें. आणखी बहुधा असें घडतें कीं एकाच्या दुष्कर्माचें पारिपत्य करायास ईश्वर कोण्या दुसन्यास उभें करितो.

या हेन्री राजास तसे याच्या मुलांनी फार दुःख दिले. त्यां अवघ्यां जणानी त्याच्या राज्यांत बंडे केलीं तेणेंकरून त्या राजास हातारपणीं फारच खेद झाला. कसाही मनुष्य असला आणि त्याचीं पोटाचीं मुलें दुष्ट निघून त्याजवर उठलीं तर त्यास कदापि सुख होत नाही. याजकरितां ख्रिस्ती लोक आपले मुलांस लक्षणतात कीं बाबा तूं चांगला ख्रिस्ती झालास तर जसा मला आनंद होईल तसा राज्यमिळालें असतांही आनंद होणार नाही. या हेन्री राजाचे पुत्र अमर्याद निघाले त्याजवरून त्यास परम त्रास येऊन तो उदास झाला होता. त्याचा ज्ञान लक्षण मुलगा होता तो केवळ अपयोजक असे, त्याजवर राजाची फार ममता असे, तोही दुसऱ्या बंडखोरांस सामील होऊन राजाचरोबर बंड करूं लागला. हें पाहून राजास फारच खेद झाला, मग त्यास असें झालें कीं कोणत्या गोष्टीनें आनंद होऊंनये. पोटाचीं पोरे त्रास देऊं लागलीं, शरीरांत सुख लक्षण राहिलें नाही, असें होतांच त्यास लौकरच देवाज्ञा झाली,

त्याचा काळ सन अकराशें नव्यांशीत झाला ११८९. त्याचे वय पंचावन वर्षांचें होतें व त्यानें चौतीस वर्षे राज्य केलें. बहुतेक बखरी लिहिणारे सांगतात कीं हा राजा फार चांगला होता, परंतु असें त्यांचें सांगणें संभवत नाही, इतकेंच कीं हा राजा राज्यकारभार चालवायास चांगला होता आणि स्वभावानें चांगला प्रिय असे. वरकड पाहिलें असतां यानें बेकेटास मारविलें व आपले बायकोस टाकून तो रोसामान्डशीं आसक्त झाला, याप्रमाणें यास दोन दोष घडले, एक हत्या, व एक व्यभिचार, असें असतां हा चांगला होता ही गोष्ट

कशी संभवेल. जे कोणी स्तुतीस योग्य नाहींत अशाची स्तुति वृत्तांत ग्रंथ कर्तें करितात, हे त्यांस उचित नव्हे लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

स्टिकेनानंतर कोण राजा झाला ?

दुसरा हेन्री कोणत्या वर्षी राज्य करूं लागला त्यावेळीं क्यान्टबरीचा मुख्य धर्माध्यक्ष कोण होता ?

थामस आबेकेट कोणत्या प्रकारचा पुरुष होता ?

तो कोणत्या रीतीचीं वस्त्रें पांघरे ?

तो काय काय खात असे ?

तो आपल्या शरीरास फार दंड करीत असे काय ?

बरें असा शरीरास दंड करून घ्यावा असें ख्रिस्ती शास्त्रांत सांगितलें आहे काय ?

बेकेट नम्र असे किंवा अभिमानी असे ?

पाद्री लोकांचें मानल्य वाढवावें असें बेकेटाचें मनांत वागूं लागल्यावरून राजास वाईट वाटलें काय ?

हा बेकेट नाहींसा होवो असें राजा बोलिला काय ?

या बोलण्यावरून कोणी दरबारी लोकांनीं कांहीं उद्योग केला काय ?

त्यांनीं कोणता उद्योग केला ?

बेकेटाचा वध कोठें केला ?

बरें हें कर्म करून राजास समाधान वाटलें काय ?

राजाचे चित्तास जी खिन्नता झाली ती दूर करा-
यास राजानें काय केलें ?

क्यान्टबरीस भजन करावयाचे जागेजवळ बेके-

याची कबर आहे तेथें यात्रेकरी भक्ति करावयास जा-
त त्याची कांहीं खुण आहे काय ?

कोणते राजाचे वेळीं ऐर्लंड इंग्लीश लोकांच्या
स्वाधीन झाली ?

त्यादिवसापासून तर आजपर्यंत ती त्यांजवळच
आहे काय ?

फेर रोसामांड कोण होती ?

तिला कोणी मारलें ?

कोठें मारलें ?

हेन्री राजाचे मुलगे हेन्री बरोबर कसे चालले ?

त्यांचे वाईट चालीवरून राजास मोठें दुःख झा-
लें होतें काय ?

दुसरा हेन्री कोणते वर्षीं मरण पावला ?

त्याचें वय किती वर्षांचें होतें ?

त्याणें किती दिवस राज्य केलें ?

वृत्तांत ग्रंथकर्ते यांनीं हेन्री राजास बरें झटलें
आहे किंवा वाईट झटलें आहे ?

त्यानें मोठे मोठे दोष केले होते काय ?

पत्र ७.

चिरंजीव० - विशेष मागील पत्रांत तुम्हास दुसऱ्या
हेन्रीचा वृत्तांत लिहून पाठविला, आतां त्या राजानं-
तर त्याचा लेंक पहिला रिचार्ड राज्य करूं लागला; तें व-
र्तमान कळवितों. हा मोठा शूर होता झणून रिचार्ड स्त्रि-
अरडेलैअन झणजे सिंहाचे मृनाचा रिचार्ड असें यास
फ्रेन्च भाषेंत बोलत. या राज्याच्या लढाया बहुतक-
रून पुण्यभूमींत राहिलेले जे अन्यधर्मी लोक त्यांज-

बरोबर होत असत. या लढाईस धर्माधिक युद्ध म्हणतात, यांजविषयी म्या पूर्वी बुद्धास कळविले आहे. रिचार्ड राजा आणि फ्रान्स देशांचा दुसरा फिलिप राजा असे दोघेजण धर्माधिकयुद्धास जावयास निघाले, त्यावेळीं या दोघांच्या फौजेत एक लाख लढाऊ माणसे होती. हे उभयतां त्या पुण्यभूमीस गेले, पण फ्रान्स देशांचा राजा तेथे बहुत दिवस नराहतां आपल्या शरीरीं समाधान नाहीं असें निमित्त करून आपले दहा हजार लष्कर इंग्लंडाचे राजाचे कुमकेस ठेऊन तेथून निघून आपल्या घरीं परत आला. इकडे रिचार्डबरोबर जे सारासनी ह्मणून अन्यधर्मीलोक युद्धास उभे राहिले त्यासर्वास त्या रिचार्डाने जिंकिले, त्यांचा एकेही लढाईत जय होऊं दिलहा नाहीं. मग रिचार्डाने आरकालशहर व बहुतेक दुसरीं लहान लहान शहरे घेतलीं, आणि यरुसालीम शहरास वेढा घालून ते घ्यावे असा त्याचा बेत होता, परंतु पहातो तो आपली फौज दुष्काळ सोसून मेहनत व लढाई करून जर्जर झाली, ह्मणून त्या वेळीं त्यानें लढाई बंद करण्याचा उद्योग आरंभिला. तशांत आमच्या हातून ख्रिस्तीलोकांस उपद्रव होणार नाहीं असा त्या अन्यधर्मी लोकांनाही करार केला; त्याजवरून तीन वर्षे लढाई तकूव केली. या पहिल्या रिचार्डाची एक अशी चमत्कारिक गोष्ट सांगतात कीं, हा यात्रेकन्याचा वेष घेऊन जर्दनीचे मार्गाने आपल्या देशां परत जात होता, त्यावेळीं आस्रिया देशांच्या ड्युकाने यास धरून अटकेस टाकिले. याचे कारण असें कीं, तो आस्रियाचा ड्युक पुण्यभूमीस युद्धास गेला होता, तेव्हां या राजाने आपली सेना त्या ड्युकाचे स्वाधीन केली होती; हा

राजा शूर असे खरा पण मोठा अभिमानी असे, आणि याचे जें मनांत येई त्यास कोणी आड आले ह्मणजे यास आवरेना असा क्रोध येई. असल्या प्रकृतीवरून दुसऱ्या सेनापतीं बरोबर या राजाचे मोठे मोठे तंटे होत, आणि त्या आस्त्रियाचे ड्युकाबरोबरही नित्य कटकट होई. तें त्या ड्युकानें मनांत ठेऊन राजा त्याचे राज्यांत येतांच त्यास कैद केले; पहा ज्याचे कीर्तीनें सर्व पृथ्वी व्यापिली आसा राजा पार्यां बिडी पडून कैदेत पडला. इंग्लीश लोकांची प्रीति या राजावर फार असे, यास अशी अवस्था प्राप्त झाल्याचें वर्तमान त्यांस बहुतां दिवसांनीं कळले. असें झाले कीं या राजास जेथें अटकेस टाकिला होता, तें ठिकाण एक्या गरीब फ्रान्स देशींच्या सारंग्यानें शोधून काढिलें. तो सारंग्या त्या तुरंगाजवळ येऊन इंग्लंडचे राजास जी गत आवडत असे ती वाजवूं लागला, तें ऐकून राजानें तुरंगांतून तशीच गत वाजविली; याजदरून इंग्लिश लोकांनीं राजाचा शोध लावून हा आपला राजा असें जाणून त्याकरितां तीस लाख रुपये तेथील ड्युकास भरून त्या राजास सोडविलें.

पहिला रिचार्ड राजा सुटून आपल्या देशीं आला त्याजवरून त्याचे प्रजेस मोठा आनंद झाला, तेसमयीं त्याला मोठे समारंभानें लंडनांत आणून विचेस्टरांत पुनः राज्याभिषेक केला. हा देशांत नव्हता तोंपर्यंत राजकारभार याचा भाऊ जान् चालवीत होता, आणि राजा त्या ड्युकाचे कैदेतून मोकळा न होई असा उद्योग या दुष्टबंधुनें आरंभिला होता; परंतु राजाचा थोरपणा असा कीं तें कांहीं मनांत न धरितां यानें त्याची क्षमा केली.

हा रिचार्ड मरतेवेळीं, एक समत्कारिक गोष्ट घडली ती अशी. रिचार्डाकडेस जो फ्रान्स देशांचा मुख्य होता तेथे एक्या माणसास आपल्या शेतांत द्रव्य सांपडलें, त्यांतलें त्यानें कांहीं रिचार्डाकडेस पाठविलें, त्याजवरून रिचार्डास वाटलें कीं मी राजा झणून तें अवघें द्रव्य माझें, असें जाणून हा तें अवघें द्रव्य मागूं लागला. त्याजवरून तें द्रव्य फ्रान्सदेशीं एक्या किल्यांत ठेविलें, तेथे रिचार्डानें जाऊन त्या किल्याभोंवता वेढा घातला. मग चौथे दिवशीं घोड्यावर बसून त्या किल्ल्याभोंवता फिरत आहे तो त्या किल्ल्यांतून एक तीर येऊन त्याच्या खांद्यास लागला, तेणेंकरून जखम पडली. तीस चांगला उपचार झाला नाहीं झणून तो घाय पिकून हा मरूं लागला. त्यावेळीं ज्या मनुष्यानें तीर मारिलाहोता त्यास जवळ आणवून त्याचा अपराध क्षमाकरून मुक्त करावें झणून त्यानें आज्ञा केली, परंतु त्याचे जे दर्बारी लोक होते त्यांस क्रोध येऊन त्यांनीं तो मनुष्य राजापासून निघून जातांच त्याचा वध केला.

रिचार्ड राजा नऊ वर्षे राज्य करून अकराशें नव्याणवांत मरण पावला, याच्या पोटीं कांहीं नव्हतें झणून याचा भाऊ जान् त्यास तें राज्य मिळालें. तुझ्यास जें मी लिहून पाठवितों त्याचें तुझीं स्मरण ठेवीत जावें, झणजे मला आनंद होऊन आणखीही वृत्तांत मी पाठवीत जाईन. लोभक० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

दुसऱ्या हेन्रीच्या मार्गे इंग्लंडाचा राजा कोण झाला ?

पहिल्या रिचार्ड कोणत्या वर्षी राज्य करूं लागला ?
यास फ्रेंच भाषेंत काय बोलत ?

त्या नावाचा अर्थ काय ?

त्यास असें कां बोलत ?

रिचार्डानें बहुतकरून लढाया कोठे केल्या ?

कोणत्या लोकांबरोबर लढाया केल्या ?

त्या लढायांस काय ह्मणतात ?

रिचार्डाबरोबर धर्माधिक युद्धास कोण गेला
होता ?

इंग्लीश व फ्रेंच यांचें लढाऊ लश्कर किती होते ?

फ्रान्स देशीचा राजा पुण्यभूमीस बहुत दिवस
राहिला होता काय ?

त्यानें रिचार्डाचे कुमकेस कांहीं आपली सेना ठे-
विली होती काय ?

किती ठेविली होती ?

त्या लढाईत रिचार्डास जय मिळाला कीं नाहीं ?

त्याणें कोणते शहर घेतलें ?

मग त्यानें लढाई कांहीं दिवस बंद करण्याचा क-
रार कबूल केला कीं नाहीं ?

किती दिवस लढाई करूं नये ह्मणून करार केला
होता ?

रिचार्ड राजा आपल्या घरीं जात असतां त्यास
मार्गांत काय प्राप्त झालें ?

रिचार्ड पुण्यभूमीस होता तेव्हां तो आस्त्रियाच्या
ड्युकाबरोबर कसा असे ?

राजास कैदेत ठेविलें ह्मणें तें ठिकाण कसें शोधून
काढिलें ?

राजाची सुटका कशी झाली ?

इंग्लीश लोकांनीं अहपले राजास सोडवावयास
किती ऐवज दिला.

रिचार्ड जेव्हां देशांत नव्हता तेव्हां इंग्लंडचा रा-
जकारभार कोणी चालविला ?

जानाची धर्तणूक कशी असे ?

रिचार्ड कशानें मरण पावला ?

हे कोणत्या वर्षीं झालें ?

रिचार्डास कांहीं संतति होती काय ?

रिचार्डाच्या मार्गे कोण राजा झाला ?

पहिल्या रिचार्डानें किती वर्षे राज्य केलें ?

तो कोणत्या सालीं मरण पावला ?

पत्र ८.

चिरंजीव ०- विशेष मागील पत्रांत तुह्यास कळवि-
लें कीं, रिचार्डाच्या मार्गे त्याचा भाऊ जान् राज्य करूं
लागला. आतां त्याच्या वेळीं काय झालें ते ऐका. असें
आहे राज्याच्या पोट्या वारस नसला, भावाचा मुलगा
किंवा तसाच कोणी जवळचा दायद असला, तर
त्यास ते राज्य मिळावें अशी पूर्वीं चाल होती, व हल्लीं
ही तशीच चाल आहे; परंतु या चालीविषयीं हल्लीं
जसा निवाडा झाला आहे तसा पूर्वीं झाला नव्हता,
सुणून कोणी राजा मरण पावला सुणजे त्या राज्यावि-
षयीं तें पडत. रिचार्डाचा दुसरा भाऊ जिओफ्रि हा
जानापेक्षां वडील, हा मरण पावला होता, त्याच्या पो-
ट्यां आर्थर सुणून एक बारा वर्षांचा मुलगा होता;
त्यास हा वडील बंधूचा मुलगा विद्यमान असतां जान् त्या
राज्याचा वारस नव्हे, तो मुलगा वारस. तशांत जान्चा

स्वभाव क्रूर व परपीडक असे, ह्मणून त्यास लोक त्रासले होते, त्याजवरून जेनास वाटू लागले कीं, माझ्या हातीं जें राज्यपर आले आहे तें समयास मजपासून काढून त्या पदाचा जो वास्तविक वारस आर्थर, त्यास देतील. असें मनांत आणून त्या लहाने मुलास मारून टाकावे असा जानू राजानें बेत करून थोडक्याच दिवसांत तो दुष्ट संकल्प सिद्धीस नेला. त्या देळीं असें झाले कीं त्या मुलास ज्या ठिकाणीं बंद केले होते तेथें त्याचा वध करावयास राजानें मारेकरी पाठविले, ते केवळ निर्दय दुरात्मे होते, असें असतांही तें प्रिय बाल असें गोड बोलू लागले व कळवळा यावयाजोगें पाहूं लागले कीं तेणें करून त्यांच्या कठोर अंतःकरणासही द्रव आला. परंतु त्यांतून एक दुष्ट त्या मुलाचे डोळे काढून निघून गेला, तेव्हां तें गोजिरवाणें मूल ज्या खोलींत होते तेथें एकटेंच राहून मरणाच्या भयामुळे एके खिडकींतून बाहेर निघूं लागले, तों त्या मादीवरून खालीं पडून त्याचा चुराडा होऊन तें मरून गेले. कोणी सांगतात कीं तें मूल असें मेले नाहीं, त्यास राजानें आपल्या हातानें मारिलें, असे त्याजविषयीं नानाप्रकारचे लेख आहेत. परंतु शेक्सपियर ह्मणून जो कवि झाला, त्यानें जानू राजावर एक नाटक रचिलें आहे, त्यांत वर लिहिलेले वर्तमान सांगितले आहे. सारांश आर्थराचे वधास त्याचा दुष्ट चुलताच कारण होय. याप्रकारें जानू राजा घोर पातक आचरून ज्याचें भय होते त्यास दूर करून सिंहासनारूढ झाला, परंतु अशा दोषेंकरून जें राज्य मिळविलें त्याचा उपभोग सुखानें फोडून घडेल. जानू राज्य करीत असतां त्यास नानाप्रकारचीं दुःखें प्राप्त झालीं. त्याच्या मजा तर नित्य त्याजवर उठून बंडें माजवीत

असत; त्याचे वेळीं मागूनाचार्टा ह्मणून एक नियमपत्र झालें, तेणेंकरून इंग्लीश लोकांचे सत्तेचें रक्षण झालें. जानू राजाचे मनांतून असें असे कीं; लोकांकडेस कांहीं एक सत्ता असूनये, राजा जसें प्रजांस करील तसें त्यांनीं सोसून उगीच असावे, याजविषयीं जानू राजाचा नेहेमी उद्योग चालला होता. त्यावेळींचे बेरन् ह्मणजे मानकरी लोक होते, ते आपल्या स्वाधीन जे लोक असत त्यांस लढाईचें काम शिकवून ठेवीत, आणि कोठें प्रसंग पडल्यास त्यांस भांडायास पुढें करीत. याप्रकारें या मानकरी लोकांची तयारी असे, आणि हे स्नेहभाव सोडून आपआपल्यांत नेहेमी भांडत असत आणि किल्ल्यास वेढे घालून एकमेकांवर हल्ला करीत. या मानकऱ्यांस असें भय असे कीं राजा जर ही नवी कानू काढून आमचें ऐश्वर्य व थोरपणा यांस अपाय करील, ह्मणून सर्वजण एकत्र होऊन राजा कांहीं नवीन करूं लागला ह्मणजे त्यास अडवीत. हे असे होते पण तेणेंकरून लोकांचें फार हित झालें. या मानकऱ्यांनीं त्या मागूनाचार्टात राजानें राज्य अमूक प्रकारें चालवावें, राजाचे मनांत भलतेंसेंच वेडे वांकडे येईल त्याप्रमाणें त्यानें करूंनये, लोकांचें व आपलें जेणेंकरून बरें होईल तेंच करावें, असे नियम करून ठेविले. नंतर स्टर्नीस व विन्डसर यांच्या मध्यभागीं रनिमीड ह्मणून जी विस्तीर्ण जागा आहे तेथें राजा व सर्व मानकरीलोक हे, आपआपले वेष व कवचें यथास्थितपणें घालून मिळाले. मग तेथें त्या चार्टरावर राजानें सही केली. हा चार्टर सन बाराशें पंधरांत झाला. येंस कोणी रनिमीडचा चार्टर ह्मणतात, कोणी लातीन भाषेंत मागूनाचार्टा ह्मणजे मोठा कायदा असेंही ह्मणतात.

या प्रकारें चार्टर झाला त्याजवरून राज्यांत चांगला बंदोबस्त होऊन सुरळीत व निश्चितपणें चालवें, तें तसें चाललें नाहीं, कलह व दुष्ट कर्म करावीं असें मनांत वागत असतां बाह्यात्कारें चार्टर करून त्याजवर सहा घातल्या झणून राज्यांत व्यवस्था आणि सुख उत्पन्न होणार होतें काय ? राजाबरोबर मानकरी लोकांचे पहिल्या प्रमाणेंच कलह होऊं लागले आणि त्या मोठ्या चार्टरांत जे जे कायदे लिहिले होते त्यांचा विसर पडून ते तसेच राहिले. त्यावेळीं त्या मानकऱ्यांनीं निरुपाय होऊन फ्रान्स देशांच्या राजास निरोप पाठविला कीं, आपण या प्रसंगीं येऊन आमचें साहित्य करावें. असें त्यांनीं केलें खरें पण हा अगदींच नादान विचार, जर कदाचित् तें राज्य त्या दुष्ट जान राजाच्या हातून निघतें तर ज्यास इकडची माया ममता नाहीं अशा परदेशांच्या राजाच्या हातीं पडतें, एकून फळ सारिखेंच झालें असते. परंतु त्या ज्ञानराजासच मरण आलें तेणेंकरून त्या सर्व गोष्टी तशाच राहिल्या, असें झालें. हा राजा मोठी फौज घेऊन लिन्नाहून लिन्कन्शहराकडे समुद्राचे कांठानें जात होता, तेव्हां त्या मार्गांत भरतीच्या वेळीं पाणी पुष्कळ होत असतें असें त्यास ठाउकें नव्हतें, झणून भरती येऊन त्याच्या ज्या गाड्या येत होत्या त्या व सामान व पैसाटका सर्व बुडून गेलें व आपण मोठ्या संकटानें वांचला. मग स्विन्स्टेडच्या मठास जाऊन पोहचला आणि मार्गांत हानि झाल्याचा फार खेद करूं लागला, तेणेंकरून ज्वर येऊन तो केवळ जर्जर झाला. तेथून दुपरेदिवशीं त्यास स्लिफर्डस नेलें, स्लिफर्डहून निवर्कास नेलें, तेथें

त्यास पन्नास वर्षे होऊन एकावन्नावे वर्ष लागले होते त्याने सुमारे सतरा वर्षे राज्य केले.

धूम हणून एक वृत्तांतग्रंथ कर्ता झाला त्यानें जान राजाचे वर्णन केले आहे ते, असे. जानराजा पहिला असतां केवळ दुर्गुणांची खाणी होय. हा नीच तसाच, निंद्य तसाच, आपल्या घाताविषयीं सारिखा व लोकांच्याही घाताविषयीं सारिखा. गांडू, निरुद्योगी, मूर्ख, हलका, विषयी, कृतघ्न, विश्वासघातकी, बलात्कारी, क्रूर, असा असे. आणि हे सर्व दुर्गुण याचे कित्येक कर्मांत स्पष्ट दिसून येत. आपला बाप, भाऊ, पुतण्या, आपल्या प्रजा, यां सर्वांबरोबर याने एकसारखी अतिदुष्टाई केली, याचा भाऊ वारला तेणेकरून यास जें राज्य मिळालें तितकें कोणत्याही इंग्लीश राजास मिळालें नव्हतें. परंतु फ्रान्स देशांतील चांगलीं चांगलीं नांदतीं संस्थाने, जीं याचे वडिलांचीं बहुत दिवसांची मिळकत, याच्या वाईट वर्तणुकीवरून याच्या हातून गेलीं. आपले राज्य होते ते रुमच्या पोपाच्या हातीं दिलें. याच्या देखत याची राजसत्ता नवीन कायदा होऊन उणी झाली, व राज्यांत ज्या फळया होत गेल्या त्यामुळे तर फारच उणी झाली. शेवटीं परदेशींच्या राजाच्या हातून याचा अगदीं नाश होऊन आपल्या आयुष्याचे दिवस बंदीशाळेंत घालवावे अथवा, शत्रुपाठीस लागल्यामुळे परराज्यांत आश्रय पहात भडकावे अशी संधी आली होती. इतक्यांत हा मरण पावला. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

पहिल्या रिचार्डाच्या मार्गे इंग्लंडाचा राजा को-

ण झाला ?

कोणत्या वर्षीं जानूराजा राज्य करूं लागला ?

जानाचें व रिचार्डाचें काय नातें ?

जानू त्या राजाचा वास्तविक वारस होता काय ?

तर कोण होता ?

जानू स्वभावानें कसा होता ?

त्यानें कोणता दुष्ट विचार योजिला होता ?

मग त्यानें त्या घातुकसंकल्पाप्रमाणें केलें काय ?

आर्थराच्या मरणाचें वर्तमान सांगावें ?

जानानें अन्याय दोष इहीं करून जें राज्य मेळविलें त्याचा अनुभव सुखानें घेतला काय ?

माग्न्याचाट्यां ह्मणून काय आहे ?

या मोठे चार्टरावर कोणे ठिकाणी सही केली ?

रनिमिड कोठें आहे ?

त्या चार्टरावर राजाकडून कोणी सही करविली ?

कोणत्या वर्षीं सही केली ?

मोठे चार्टरांत जे नियम ठरविले होते त्याप्रमाणें राजा चालला काय ?

मानकरी लोकांनीं आपल्या सहायार्थ कोणास निरोप पाठविला होता ?

जानू राजा कशानें मेला ?

तो कोठे मेला ?

तो कोणते वर्षीं मेला ?

त्यानें किती वर्षे राज्य केलें ?

जानू राजाचे गुण कसे होते.

पत्र १०

चिरंजीव०० विशेष तुह्मास जो थोडा थोडा इंग्लंडा-
डचा वृत्तांत लिहूच पाठवावा त्याचें तुह्मी चांगलें चित्त
देऊन स्मरण ठेवितां ह्मणून त्याच्या पुढला वृत्तांत लि-
हून पाठवितो. जानू राजा सन बाराशें सोळांत मरण
पावला, त्या वेळीं त्याचा मुलगा तिसरा हेन्री नऊ व-
र्षांचा होता. हा त्या राज्यपदाचा अधिकारी, परंतु
त्याच्या बापाच्या अव्यवस्थेमुळे तें राज्य फ्रेन्च रा-
जाच्या हातीं गेलें होतें. मग हेन्रीचे जे हितकर्ते
होते त्यांनीं अनुकूल होऊन कित्येक ज्या अडचणी
होन्या त्या दूर करून व कांहीं भांडण करून हेन्रीस
तें राज्य प्राप्त करून दिलें.

पूर्वीं जानू राज्यानें लोकांस जसा मोठा चा-
र्टर करून दिला होता, त्याचप्रमाणें त्या तिसऱ्या हेन्री
राजानें लोकांस चार्टर करून दिला. त्यांत त्याला
कित्येक गोष्टींची मोकळीक व कित्येक अधिकार ठरा-
वून दिले. याजवरून असें वाटूं लागलें कीं हा राजा
चांगला व यास प्रजांच्या सुखाची इच्छा आहे, परंतु
नंतर असें अनुभवास येऊं लागलें कीं, त्या काळींच्या
बखेडखोर प्रजांस वर्तविण्याविषयीं हा राजा असमर्थ.
असें होतांच त्यास लौकरच अडचणी व संकटें प्राप्त
होऊं लागलीं; तो जसा जसा वाढत गेला तसा तसा
शाहणा व्हावा तो झाला नाहीं. जे पुरुष अयोग्य
अशांस अधिकार व पदव्या द्याव्या, त्यामुळे असें व्हा-
वें कीं त्यां त्यां अधिकारांचीं कामें नीट होऊंनयेत,
लोकांस मोठा त्रास याला, परस्परें द्वेष होऊं लागला.

असें बहुत वर्षे चालले. तशांत राजानें पुढें होऊन ज्या लढाया केल्या त्यांस मुक्कळ खर्च झाला, तो सर्व राज्यांतून द्याव लागला, आणि त्या लढायांतून एकीत-ही जय मिळाला नाहीं. ही अव्यवस्था पाहून सर्व लोकांस त्रास आला. त्या संधीस लॅस्टर्चा अर्लसिमन मन्टफर्ड ह्मणून एक मोठा अभिमानी पुरुष होता, तो लोकांची एक मोठी सबळ फळी जमवून या राजावर उठला, आणि पहिलेच लढायीस त्यानें राजास व त्याचे लेंकास धरून कैद केले. राजाच्या लेंकाचे नांव एडवर्ड, हा लहान असून चांगला शूर असे. तेव्हां याचे मनांत असें वागूं लागले कीं आपण मोकळे होऊन आपले राज्य सोडवावे, मग त्यानें त्या बंधनापासून निघून जायाचा उद्योग मांडिला. याची एक अशी चमत्कारिक गोष्ट सांगतात कीं, हा मन्टफर्डच्या स्वाधीन, असतां यास केवळ तुरंगांत बंद करून ठेविलें नव्हतें. यास घोड्यावर बसून बाहेर फिरायास मोकळिक असे, आणि यानें पळून जाऊनये ह्मणूनमात्र याचे मार्गें पहारा असे. एके दिवशीं आपण घोड्यावर बसून फिरायास निघाला आहे, बरोबर पहारा आहे इतक्यांत त्यां पहारेकऱ्यांस बोलूं लागला, तुम्ही पैज घालून घोडीं सोडा, आणि कोणाचा घोडा पार जातो हें मी येथें उभें राहून पाहतों. त्याजवरून त्यां पहारेकऱ्यांनीं आपले घोडे सोडून दिले, ते फार धावून दमून गेले, इतक्यांत त्या राजपुत्रानें आपला चांगला हुशार घोडा पिटाळून कूच केले, आणि त्यां पहारेकऱ्यांस त्यांच्या थकलेल्यां घोड्यांसहित एकमेकांचे तोंडाकडे-स टकमक पहायास लाविले.

मग एडवर्डानें जाऊन आपल्या कडल्या लोकांस

मिळून फौज जमा केली, आणि आपल्या बापास सोडवावे व आपले राज्य आपल्या स्वाधीन करून घ्यावे. असे मनांत आणून हा त्या मान्टफर्डीवर हल्ला करायाम निघाला. मग याचे आणि मान्टफर्डीचे फौजेची गांठ पडतांच रक्त्याचे पूर वाहात अशी लढायी झाली. त्या लढायींत मान्टफर्डे पडला आणि एडवर्डस जय मिळाला. एडवर्डचा बाप तिसरा हेन्री राजा याचे तर केवळ स्नातारपण झाले होते, असे असतांही हा राजा याच्याच लेंकाच्या हातून मेलाला जावा लागून यास मान्टफर्डाने लढायींत नेऊन आघाडीस ठेविले होते, आणि यास चिलखत घातले होते. त्यावेळेस असे घडले की, या राजाच्या एक्याशिवायाने यास जखम करून मारून टाकावे इतक्यांत याने हांक मारिली, "अरे अरे मी राजा." हा शब्द त्या एडवर्ड राजपुत्राचे कानां पडतांच त्या राजपुत्राने आपल्या बापास ओळखिले, आणि झडकर त्याकडेस घोडा फिरवून त्यास आपल्या डेंच्यांत नेऊन जी जखम लागली होती, ती बांधिली; मग राजचरा होऊन बहुत वर्षे जिवंत होता.

या तिसऱ्या हेन्री राजाचा काळ सन बाराशे बाहात्तरांत झाला. याने ५६ वर्षे राज्य केले. तिसऱ्या जार्जाने मात्र इतकी वर्षे राज्य केले; १२७२ त्या वांचून इतके दिवस कोणत्याही इंग्लीश राजाने राज्य केले नाही. ज्यानी पन्नास वर्षे राज्य केले असे इंग्लंडदेशीं तीन राजे झाले. यांतील प्रत्येकाच्या नावास तिसरा तिसरा असे उपनाव असते. त्यांचीं नावे; तिसरा हेन्री, तिसरा एडवर्ड, तिसरा जार्ज याप्रमाणे त्यां तीन राजांची गोष्ट समजून घेतली असतां पन्नास वर्षांवर राज्य केले त्या राजांचे स्मरण चांगले राहिले.

या तिसऱ्या हेन्री राजाच्या वेळापासून कायदे करण्याविषयीं पार्लियामेंट ह्मणजे प्रतिनिधीच्या सभा होऊं लागल्या. त्याच्या पूर्वी मानकरी लोकांच्या राजांबरोबर नित्य लढाया होत असत, आणि कामकाजाचे बखेडे पडले असत. तेव्हां चांगले सरळ चालावे ह्मणून दरपरगण्याहून व दरशहराहून लोकांचे प्रतिनिधि ह्मणजे त्यांजकडील बोलणे बोलणारे राजसभेस येऊं लागले. त्याजवरून असें झाले कीं, राजकारभार तीन अधिकाऱ्यांच्या हातून होऊं लागला. ते अधिकारी, एक राजा, दुसरी लार्ड्स ह्मणजे मानकऱ्यांची सभा, तिसरी कामन्स ह्मणजे लोकांचे प्रतिनिधि यांची सभा, अशा रितीनें राज्यकरणें ही राज्य करण्याची सर्वापेक्षां उत्तम पद्धति, आणि आजपर्यंत इंग्लंड देशीं याचपद्धती प्रमाणें राज्य चालत आहे. ज्या राज्यांत एकट्या प्रभूच्याच ठायीं सत्ता असती तें प्रभुराज्य. ज्या राज्यांत मानकऱ्यांचे ठायीं सत्ता असती तें मानकऱ्यांचे राज्य; व ज्या राज्यांत प्रजाच्या ठायीं सत्ता असती तें प्रजाराज्य. याप्रमाणें राज्याच्या तीन पद्धति आहेत, त्यांतून कोणें एक्याच पद्धतीप्रमाणें राज्य करूं लागले असतां मोठ्या मोठ्या अडचणी व मोठेमोठे अनर्थ प्राप्त होतात; परंतु या तिन्ही पद्धति एकत्र करून राज्य करूं लागले असतां त्याजपासून हित होतें, आणि त्या तीन पद्धतींतून दर एक पद्धति निर्निराळी घेऊन राज्य करीत असतां ज्या अडचणी होतात त्या मिटून जातात. या तीन राज्यपद्धतींपासून प्रत्येकीं जे लाभ प्राप्त व्हावयाचे ते ह्या तिन्ही एकत्र केल्या असतां होतात, ह्मणून जे सुज्ञ आहेत त्यांनीं ह्या तिन्ही पद्धति एकत्र करून राज्यकारभार करीत असावा, याप्रकारें रा-

ज्य केलें असतां सर्व प्रकारच्या लोकांचें हित होतें. जर राजा किंवा मानकरी लोक किंवा राजा यांतून कोणी एक आपले सत्ते बाहेर वर्तू लागला, तर त्यास इतर-आड येऊन जें योग्य असेल तेंच करूं देतात. या प्रकारची इंग्लंड देशीं राज्य पत्थति आहे ह्मणून इंग्लंड देशींच्या लोकांचा थोर पराक्रम चालला आहे असें सांगतात. पृथ्वीचा नकाशा पाहिला असतां इंग्लंडदेश केवळ लहानशी जागा दिसती, असें असतां या जराशा टापूंत राज्य करण्याची पत्थति चांगली नसती तर इतकें ऐश्वर्य कोठून प्राप्त होतें. इंग्लंड देशांत अशी चांगली राज्यपत्थति आहे, आणि चांगल्या नीतीनें लोकांचे न्याय होऊन त्यांचें रक्षण होत आहे, असें पूर्वीं नव्हतें. असे उत्तम राज्य कर्तें इंग्लंड देशीं झाले हा ईश्वराचाच अनुग्रह, असें तेथील सर्वांनीं मानून जेणें करून त्या देशांचें उत्तरोत्तर अधिकहित होई असा मार्ग काढीत जावा, आणि मलांनीं प्रतरेणा, बंड, तुफान नकरितां ईश्वरानें जे त्यांजवर थोर करून ठेविले आहेत, त्यांचे उपकार स्मरून त्यांचे आज्ञित वागावें. तुह्मी अथवा मी पाहिलें असतां आपण कशांत कांहीं नाहीं, तथापि आपणही या आपल्या देशींच्या लोकांस कांहीं उपयोग पडायसारिखे आहों. जो चांगला मनुष्य आहे तो कोणत्याही अधिकारावर असला तथापि तो आपल्या देशींच्या लोकांस भूषण होतो, आणि त्याजपासून त्यां लोकांची कीर्ति होती. त्याजवरून ख्रिस्ती लोक असें ह्मणतात कीं, जर सर्व मनुष्यें मोठेपणा मिळविण्याचे नाहीं लागत नसतीं, भलेपणां मिळविण्याविषयीं उद्योग करितीं, आपल्या धर्मावर भाव ठेवण्याविषयीं झटतीं, आणि एकनिष्ठेनें व

नीतीनें आचरण करून सन्मार्गानें वागतां, तर सर्व लोक सुखी व प्रतापवान् होते, आणि आतां जशा फिर्यादी, उपद्रव होताहेत असे होत नसते; कांतर दुष्ट स्वभावरूप जें कारण तें नाहींसें झालें, मग फिर्यादी, उपद्रवरूप जीं कार्ये, तीं कोठून उत्पन्न होतील." परंतु इह लोकां सुखी असावे, व लोकांस सुधारून चांगलें करावे याच हेतूनें धर्मांत वागून भलेपणा मिळवावा असें समजूनये, हे सर्व लाभ तर ख्रिस्ती मताची प्रवृत्ति झाली असतां अवश्य प्राप्त होऊन ख्रिस्तीजन इह लोकां आनंद पावतात. परंतु याहून दुसरा एक मोठा लाभ आहे तो असा कीं, इहलोकांच्या सर्व राजांचा राजा असा जो ईश्वर आपला स्वामी, जो दुराचरणाचा शास्ता, त्याची सेवा केली असतां इहलोकां सुखप्राप्ति होती, तो परलोकां आपल्या सेवकांस जें केवळ शुद्ध अक्षय सुख देतो, त्या सुखाची प्राप्ति व्हावी ह्मणून धर्मावर विश्वास ठेऊन त्याप्रमाणें चालूं लागावे. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

जानूराजा मरण पावल्यानंतर इंग्लंडचा राजा कोण झाला ?

तिसऱ्या हेन्रीचा बाप मेला त्यावेळीं हेन्री किती वर्षांचा होता ?

कोणत्यावर्षीं हेन्री सिंहासनारूढ झाला ?

जानू मरण पावला त्यावेळीं राज्यांत कोणती अव्यवस्था होती ?

लोकांचें बरें व्हावें असें हेन्रीच्या मनांत वागत असे काय ?

चार्टर सगून जो लोकांकरितां कायदर केला हो-
ता तो त्यानें पुनः चालू केला काय ?

लोकांस चांगल्यापणीं वर्तवावया जोगी त्याच्या
ठायीं हुशारी व शहाणपण होते काय ?

त्याजवर कोणत्या प्रतापी मानकऱ्यानें उठून बंड
केलें ?

मान्टफर्डानें राजाबरोबर कलह आरंभिला होता
त्यांत मान्टफर्डास जय मिळाला काय ?

मान्टफर्डानें कोणकोणास कैद केलें ?

एडवर्ड राजपुत्र कसा पळून गेला त्याचें वर्तमान
सांगावें ?

राजपुत्रानें पळून गेल्यावर काय केलें ?

त्या राजपुत्राची मान्टफर्डारोबर लढायी झाली
काय ?

कोणास जय मिळाला ?

लढायी चालली होती तेव्हां सजा कोठें होता ?

लढायीचे वेळीं राजपुत्राची आणि राजाची क-
शी भेट झाली तें वर्तमान सांगावें ?

हेन्री राजानें किती राज्य केलें ?

तो कोणत्यावर्षीं मरण पावला ?

ज्यांनीं पन्नास वर्षांवर राज्य केलें असे इंग्लंड
देशीं किती राजे झाले, त्यांचीं नावें काय ?

कानु व कायदे करावयाच्या ज्या सभा, त्या इं-
ग्लंडदेशीं यथास्थितपणें केव्हांपासून होऊं लागल्या ?

त्या सभांचे वेळेपासून इंग्लंडदेशीं कोणती राज्य
पद्धती चालू झाली ?

पत्र १०.

चिरंजीव० - विशेष मागल्या पत्रांत तिसऱ्या हेन्ऱीचा वृत्तांत सांगितला तो हेन्ऱी ५६ वर्षे राज्य करून १२७२ बाराशें बाहत्तरांत मरण पावला. आतां त्याचा लेंक येडवर्ड त्याचें वर्तमान लिहितो. येडवर्डानें पुण्यभूमीस जाऊन तेथें सारासेन लॉकबिरोवर कांहीं दिवस लढायी चालविली होती. येडवर्डची स्त्री होती तिची याजवर फार प्रीति असे, येडवर्ड पुण्यभूमीस असतां कोणी एकानें यास जिवां मारायाच्या हेतूनें कटार मारिली, त्या कटारीस विषाचें पाणी दिल्लें होतें. तेव्हां त्या कटारीचा घाय पडला होता त्यांतील विष त्या राणीनें आपल्या तोंडानें शोषून आपल्या पतीचा प्राण वांचविला.

येडवर्डानें पुण्य भूमीहून परत येत असतां आपला बाप हेन्ऱीराजा याच्या मरणाचें वर्तमान ऐकिलें. नंतर हा आपली इंग्लीयेनर पतिव्रताराणी इच्या सुन्धां इंग्लंडदेशीं सुखरूप येऊन, यास सन बाराशें चवऱ्याहात्तरांत राज्याभिषेक झाला. या येडवर्ड राजाविषयीं लोकांस असें वाटत होतें कीं हा मांठा शूर व थोर आहे, झणून हा राजा लोकांस प्राप्त झाल्यामुळें मोठा आनंद झाला. पाहिलें असतां यास लोकानीं मानिलें हातें त्याचप्रमाणें हा राजा मांठा योद्धा व उद्योगी असे, आणि आपलें राज्य चांगलें नांदावें झणून याचा फार यत्न चालिला असे. यानें मागुनाचाटां झणून जो पूर्वीं कायदा झाला होता तो काईधं केला तेंणेंकरून लोकांस बहुत सत्तामिळाली, आणि या राजानें लढाया केल्या तेंणेंकरून इंग्लीशांचा पराक्रम व थोरपणा फारच प्रसिद्ध

झाला. यानें प्रथमतः वेल्सदेश आणि इंग्लंडदेश हे दोन्ही एक केले तो प्रकार सांगतो. वेल्सदेश तर तुल्लास ठाऊकच असेल, इंग्लंडाचा नकाशा पहावा; तेथें वेल्सदेश त्या नकाशाचे डावेकडेस ल्हाणजे इंग्लंडचे पश्चिमेस आहे. हा देश इंग्लंडास लगत आहे, त्याजवरून हा आपल्या स्वाधीन असावी असे येडवर्डाच्या मनांत आलें. त्यावेळीं वेल्साचे राज्य निराळें आणि तें त्याच देशांच्या राजाच्या स्वाधीन असे. वेल्सांत जे रहात असत ते ब्रिटनचे पुरातन लोक, हे असे होते कीं जे परराजे ब्रिटन घ्यावयास आले त्यांतून कोणीही या लोकांस यांचे मुलकांतून बाहेर घालवण्याविषयी शकला नाहीं. आतां जे वेल्सांत रहातात ते त्या पुरातन लोकांचाच वंश. ब्रिटन बेटावर रोमन् व साक्सन् व डेन्स व नार्मन् यां सर्व लोकांनीं चढाव केला, परंतु वेल्स जो या बेटाचा भाग हा कोणाच्या स्वाधीन झाला नाहीं; तेथें जे मोठे लंचुंच डोंगर आहेत त्यांच्या अटकावापुढें व तेथील जे पुरातन ब्रिटीश-लोक त्यांच्या मोठ्या धैर्यापुढें कोणाचा कांहीं इलाज चालला नाहीं, असेही असतां येडवर्ड राजानें त्या शूर लोकांस जिंकावे असा निश्चय केला. मग लिवेलिन ल्हाणून एक त्या प्रांतीं राजा होता त्याजबराबर कांहीं कलह झाला, त्याजवरून त्यांशीं येडवर्दानें लढायी आरंभिली. त्यावेळीं वेल्सचे शूर लोकांनीं येडवर्डाबरोबर भांडून त्यास आपल्या प्रांतीं येऊं दिलें नाहीं, आणि तो जें मागत होता त्याचा नाकार केला, त्या प्रांतीं कवी होते ते लवीन गीत करून सारंगी वाजवून त्या लोकांजवळ गात असत, त्या गीतांत वीररस असे, व वेल्स देशाची प्रशंसा केली, असे, तेणेंक-

रून त्या लोकांस अधिक स्फुरण यावें, त्यांच्याठायीं मोठें धैर्य उत्पन्न व्हावें आणि आपल्या जन्मभूमीस्त-
व भांडतां प्रणिांत अवस्था आली असतांही मार्गें हटूं नये असा त्यांचा लढ निश्चय होऊन जावा. त्या-
जवरून येडवर्डाची अशी समजूत झाली कीं, जो पर्यंत हे कवी आहेत तोपर्यंत वेल्सचे लोक आपल्यास अ-
जिक ह्मणून यानें असा हुकूम केला कीं त्यां सर्व कवींचा शोध लावून त्यांस मारून टाकावें. मग त्या-
प्रमाणें त्यांस मारून टाकिलें. हे असें निघ व क्रूर-
कर्म पहिल्या येडवर्दानें केलें, त्याजवरून त्याच्या थोरपणास लांछन लागलें. हा दुष्ट राजा जेव्हां त्या कवींच्या नाशावर उठला त्यावेळीं त्यांस परमदुःख होऊन त्यांनीं या राजाची हेलना करून यास शाप दिले, तें सर्व वर्तमान ग्रे ह्मणून एक कवी झाला त्यानें इंग्रेंजांत कवन करून त्यांत मोठे निदारूप वाणीनें वर्णिलें आहे. येडवर्डराजाचे संततीस जीं दुःखें बहुत दिवस लागलीं होतीं, तींही या कवनांत जाणविलीं आहेत. त्या ग्रे कवीच्या मते हीं दुःखें वेल्सच्या कवीनें भविष्यवाणीनें सांगितलीं होतीं, परंतु हे ग्रेचें बोलणें खरें मानूनये, भविष्यवाणीनें सांगितलीं असें जें ग्रे बोलला आहे तो काव्यालंकार होय पुढें जें होणार तें वेल्सच्या कवींस कळलें होतें अशी गोष्ट संभवत नाही. जी गोष्ट झाली असेल तिचें मात्र कवी चांगलें वर्णन करितात.

वेल्स लोकांस येडवर्ड राजानें फार फार त्रासविलें तथापि ते मार्गें हटले नाहींत. मोठ्या धैर्यानें त्यास तोंड देऊन राहिले आणि येडवर्डास साफ सांगितलें कीं, तुझी सत्ता आत्मावर नलगे. आमचे भाषेवांचून ज्या-

स दुसरी भाषा कळत नार्हीं, जो आत्मामध्ये जन्मून वाढला असा जो आमच्या देशांचा पुरुष असेल, त्यास आत्मी आपला राजा असें मानूं, त्याजवरून येडवर्ड राजानें न्यां लोकांची अशी समजूत केली कीं मजवरं तुम्ही भरवसा ठेकाल तर तुम्हास व्हावा तसा राजा मी दाखवून देईन. त्यागोष्टीस ते कबूल होतांच राजानें आपला मूल ज्येष्ठ्या जन्म वेलसांत कायर्नावर्न ह्मणून एक स्थल आहे तेथें होऊन थोडकेच दिवस झाले होते, ज्याला एकही भाषा येत नव्हती तो बाळ त्यां लोकांस दाखविला हा पहा तुमचा राजा तुम्ही सांगतां तसाच आहे.

या प्रमाणें न्यां लोकांची समजूत करून पहिल्या येडवर्डानें वेलसचें व इंग्लंडाचें राज्य एक केलें, त्याजवरून इंग्लंडच्या राजाच्या वडील लॅकास अझून पर्यंत वेलस प्रांतीचा राजपुत्र असें ह्मणतात. हीं दोन्ही राज्ये एकत्र केलीं तेणेंकरून उभय प्रांतीच्या प्रजांस तर सुख झालें, परंतु हें कर्म कांहींसें कपटानें झालें ह्मणून स्तुतीस योग्य नव्हे.

यानंतर कांहीं दिवसांनीं स्काटलंडच्या राजपदाविषयीं तिकडेस तंटा पडला. एक ह्मणूं लागला त्या राच्याचा अधिकारी मी, दुसरा ह्मणूं लागला मी, याप्रमाणें कलह लागला. तो येडवर्ड राजाकडेस निवडायस आला, तेव्हां येडवर्डस असा लोभ उत्पन्न झाला कीं ही संधी चांगली आली आहे, ह्मणून थोडासा उद्योग करून हें स्काटलंडचें राज्य आपल्या घरांत घालावें. असा बेत करून येडवर्ड आपला अभिप्राय सांगूं लागला कीं, माझ्या मते स्काटलंडच्या राजपदाचा जान्वालीअल अधिकारी. मग येडवर्डानें या बालीअ-

लाची स्काटलंडांत नेमणूक करून तेथील सर्व सत्ता आपल्या हाती ठेऊन त्यास आपला आज्ञांकित करून ठेविला. त्याजवरून हे करणे केवळ अघटित असे स्काटिश लोकांस वाटून त्यांनी आपल्या वरली इंग्लंडच्या राजाची सत्ता उडविण्याविषयी उद्योग मांडिला. त्या लोकांत विलियम वालिस ह्याणून एक मोठा शूर योद्धा होता, हा थोर पुरुष अभिमानास पडून यास आपला प्रिय स्काटलंड देश इंग्लीश राजाच्या स्वाधीन झाला ही गोष्ट सहन होईना असे झाले. मग त्याने आपल्या देशाच्या लोकांस नानाप्रकारे समजावून आपली मोकळीक करून घेण्याविषयी भांडायास सिद्ध केले. हे पाहून येडवर्ड राजा वालिसाचा मोड करायला स्काटलंडांत आला, तेथे फालकर्कस्थळी मोठे युद्ध होऊन येडवर्ड जय पावला. याप्रकारे घडून आले तथापि स्काटलोकांनी धैर्य सोडले नव्हते, आपला देश इंग्लिशांपासून सोडविण्याविषयी वालिसाचा यत्न चाललाच होता. मग इंग्लंडचा राजा पुनः स्काट लोकांसो युद्ध करू लागला, आणि कितिएकवेळ जय पावून त्याने विलियम वालिसास धरून कैद केले. त्यावेळी तरी येडवर्ड राजाने आपला निर्दयपणा आवरिला नाही. याने वालिसासारखा आपला शूर शत्रु असता त्यास बेड्या ठोकून लंडन शहरास आणविला, मग तेथे त्यास फांशी देऊन त्याचे प्रेत गावांतून ओढात नेवून छिन्नभिन्न केले. असेही झाले तथापि स्काट लोक मार्गे हटले नाहीत, ते राबर्टब्रूसच्या हाताखाली राहून इंग्लीश लोकांबरोबर भांडले. शेवटी त्या इंग्लीश लोकांस त्यांनी स्काटलंडांतून घालवून दिले मग ब्रूसाला त्यांनी आपला राजा केला.

याप्रमाणें येडवर्डानें लढाया केल्या, जथेही मेळवि-
ला, परंतु स्काटलांडांत त्याची कांहीं सत्ता चालू झाली
नाहीं, लक्षण या गोष्टीवरून त्यास परम कोप येऊन
त्यानें असा० निश्चय केला कीं, • हरएक प्रयत्न क-
रून आपला स्काटलांडांत अंमल चालता होई तें क-
रावें. मग पुनः मोठी फौज ब्रूस बरोबर भांडायास पा-
ठवून स्काटलोकांचा अगदीं मोड करून टाकिला. नं-
तर येडवर्ड पुनः स्काटलांडास गेला, त्यावेळीं त्यास
तेथील लोक गरीब व नम्र दिसूं लागले. त्याजवरून
त्यास वाटूं लागलें कीं आतां ह्या अवघ्या लोकांवर
आपला पुरतेपणी अंमल बसवितां येईल, पण अभि-
मानी पुरुषांचे सर्व संकल्प व्यर्थ होतात. दुसऱ्या-
स जें दुःख चितावें तेंच आपल्यास प्राप्त होतें.
स्काटलोकांचा मोड केल्यानंतर येडवर्ड बहुत दिवस रा-
हिला नाहीं, तो सन तेराशें सातांत कार्ला- १३०७.
ईल शहरांत मरण पावला. स्काटलोकांबरोबर
याचें कांहीं असें शत्रुत्व होतें कीं, जीव सोडतेवेळेस
देखील त्या शत्रुत्वाविषयीं आपल्या येडवर्ड मुलास
सांगितलें कीं बाबा स्काटलोकांचें सगळें राज्य हातीं
आल्याविना त्यांचीं पाठ सोडूं नको. अहाहा का-
य दुःख हें, असल्या दुष्ट वासना अंतरीं ठेऊन मरणें
हेंच काय जन्माचें सार्थक. पण बाळपणापासून जर
अशा दुष्ट वासना अंतरीं वाढूं दिल्या, त्यांचा त्याग
केला नाहीं, तर त्या मरणकाळीं अशाच पुढें उ-
भ्या राहतात. त्यांच्या योगानें मन सन्मार्गापासून
भ्रष्ट होतें व जे दोष घडले असतील त्यांचें मनास
स्मरण पडून ते फार मनाला जाचूं लागतात.

पहिला येडवर्डराजा याप्रकारचा असतांही वृ-

तांत ग्रंथकर्त्यांनी त्याची बहुतकरून स्तुती केली आहे. हा राजा स्वभावाने शूर असे ल्हणून याने लढाया करून प्रताप व थोरपणा मिळविला परंतु असला प्रताप व थोरपणा प्राप्त झाला ल्हणून प्रजांस सुख होते असे नाही जेणेकरून लढाया होऊं नये, लोक स्वस्थ असावे, जेणेकरून प्रजांचें हित व्हावें असे गुण राजाच्याठायी असले तरच प्रजांचांगल्या नां-दतात. या राजाच्याठायी तर केवळ बलात्कार व क्रूरता वागत होती, मग अशा दुष्ट गुणांच्या स्वा-धीन जो पुरुष झाला त्यास काय ल्हणून वाखाणा-वें.

कोणीं असे सांगतात कीं हा राजा मोठा सुबक व देखणा व उंच असे, परंतु याचे पाय अंगाप्रमाणे नसत मोठेलांब असत, ल्हणून यास लांबटांग्या घेड-वर्ड असे नाव पडलें होतें. अहाहा ! राजा असून अ-से नाव मिळावें काय. लो०- हेआशीर्वाद.

प्रश्न.

तिसऱ्या हेन्रीच्या मार्गे इंग्लंडचा राजा कोण झाला ?

घेडवर्डाचा बाप मेला तेव्हां तो राजपुत्र कोठें होता ?

घेडवर्डाचे राणींचें नाव काय, तिची राजावर क-शी प्रीति असे ?

कोणत्या वर्षी घेडवर्ड सिंहासनारूढ झाला ?

घेडवर्ड शूर लढावू होता किंवा कसा होता ?

कोणता देश घेण्याविषयी घेडवर्डानें यत्न

मांडिला होता ?

वेल्स देश कोठें आहे ?

येडवर्डानें त्या देशावर चढाव केली त्याच्या पुः
र्वीं तेंथें कोणता राजा राज्य करीत होता ?

येडवर्ड बरोबर भांडायास कोणते लोक वेल्स
करां पुढें उभें करीत. बरें त्या कविलोकांचें येड-
वर्डानें काय केलें ?

आपल्या मुलांस वेल्साचा राजा असें कबूल क-
रून घेण्याविषयीं येडवर्डानें कृत्रिम कसें केलें ?

बरें याप्रमाणें वेल्स प्रांत येडवर्डच्या स्वाधीन
झाल्यापासून येडवर्डच्या वडील लेंकास कोणतें नाव
प्राप्त झालें ?

मग येडवर्डानें कोणता देश घेण्याविषयीं उद्योग
आरंभिला ?

व तो सिद्ध व्हायाजोगी काय संधी सांपडली,
मग त्या राज्यावर कोणास नेमलें ?

येडवर्डस स्काटलांडांत कोण आड आलें ?

त्या वेळीं मोठी लढायी झाली काय ?

कोठें झाली ?

कोणास जय मिळाला ?

बरें राजानें विलयम वालेसचें काय केलें ?

असें झालें असतांही स्काट लोक धीर धरून
राजाबुरावर भांडत होते काय ?

कोणाच्या हाताखालीं राहून ते भांडत होते ?

मग स्काटलांडचें राज्य कोणास मिळालें ?

कोणत्या वर्षीं पहिला येडवर्ड मरण पावला ?

मरते वेळीं त्यानें आपल्या मुलास काय सां-
गितलें ?

येडवर्ड स्वरूपानें कसा होता ?

त्यास आणखी काय नाव पडलें होतें ?

पत्र ११.

चिरंजीव०—विशेष मागल्या पत्रांत पहिल्या येडवर्डानें थोडेंसें वर्णन केलें, आतां दुसऱ्या येडवर्डाने वृत्तांत सांगतो. हा राजा राज्य करूं लागला तेव्हां २३ वर्षांचा होता, याचा वेल्स देशीं कायेनार्वनांत जन्म झाला ह्मणून यास येडवर्ड कायेनार्वन असें बोलत. यास लोकांनीं मोठ्या आनंदानें आपला राजा असें मानून घेतलें, हा चांगला प्रौढ असे, व स्वभावानें कृपाळू व मृदु असे, पण इतक्याच गुणानें चांगलेपणीं प्रजा वर्तवितां येतात असें नाहीं, याहून आणखी कांहीं गुण असले पाहिजेत. ते गुण या राजाच्याठायीं नव्हते ह्मणून याच्या हातून राजकारभार निभेना असें लौकरच कळूं आले. याच्या बापानें मरते वेळेस यास सांगितलें होतें कीं, स्काट लोकांचा पराजय केल्याविना त्यांची पाठ सोडूनको. असें काम सांगणें, तशांत तें मरतांवेळीं सांगणें, हें केवळ निर्दयेचें लक्षण. आणखी असें आहे, ज्या राजास लढायी आवडती, त्या राज्यापेक्षां आपल्या राज्यांत स्वस्थपणा असावा असें ज्यास आवडतें तो शाहणा. सारांश राजानें जर लढायीचा प्रसंग आणूनये, आणि समयास जर तो प्रसंग प्राप्त झाला तर मार्गें हटूनये शौर्याने भांडावें.

या राजानें स्काटलोकांबरोबर लढाया आरंभिल्या, पण याच्या अव्यवस्थेमुळे असें झालें कीं, बानाकबर्न ठिकाणीं जी मोठी लढायी झाली त्या लढायींत

राबर्ट ब्रूस हागून स्काटलंडचा राजा होता, त्याने राजा-
चा अगदी मोड करून टाकिला. 'याप्रमाणे जो परा-
क्रम राजाच्या बापाने लढाया करून मेळविला होता, ते
सर्व राजाने स्काटलंडांत गमाविला. राजास लढायी-
तच अपेश मिळाले असे नाही, तर राज्यकारभारांतही
अपेश प्राप्त झाले. तेसमयी राज्यांत कारभाराचा आंधेर
चालला असे, मजाचे बरे कसे होईल याचा चांगलेप-
णां मनांत विचार करावा, अथवा पार्लियामेंटारोवर
तजवीज करावी, किंवा शाहाणे पंडित असे जे मंत्री
त्यांची बुद्धि घ्यावी, तर तसे कांहीं एक न करितां आ-
पल्या कृपेतील कित्येक मूर्ख लोक होते ते सांगत त्या
प्रमाणे तो चाले. त्यां लोकांच्याजवळ राजाची मर्जी
संपादन करायस बाहेरल्या डौलावांचून दुसरे कांहीं
भांडवल नसे. एक वेळीं या राजास पीर्सगा वेस्टन प्रि-
य झाला, एक वेळीं हजस स्पेन्सर प्रिय झाला, असे
होऊं लागले असतां राज्यांतील सर्व प्रकारच्या लोकां-
स कसे जाचणार नाही, यामुळे राज्यप्रकरणांतील लो-
कांचे राजाबरोबर कजे तंटे नित्य होऊं लागले. त्यावे-
ळीं असे असे कीं, मानकरी लोकांचे कोणाबरोबर वा-
ईट पडले हागजे त्यांनीं आपल्या जमीनींत रहाणा-
ऱ्यांलोकांस व आपल्या आश्रितांस सजून भांडा-
यास पुढे उभे करावे. याप्रमाणे ते राजाबरोबर ही
कंवर बांधीत. असे जे हे मानकरी लोक होते त्यांतील
कित्येक जण आपले लोक मिळवून मोठी एक फौज ज-
मा करून राजावर उठले, एके लढायींत तर त्यांनीं गा-
वेष्टनास धरून त्यांचे डोकें मारले, नंतर कांहीं दिवसां-
नीं त्यांनीं स्पेन्सरास धरून फाशी दिले. याप्रका-
रे राजाचे कृपेतील गृहस्थांस नाहीसे करून शे

वटीं त्यांनीं राजासही कैद केले. त्या राजास जे नाना प्रकारचे उपद्रव व्हेऊन त्याचे हाल केले, ते यथे सांगतां येत नाहींत, सांगू लागल्यास गोष्ट फार वाढेल. त्यास बर्कि किल्यावर अटकेस टाकला होता, तो किल्ला सिवर्न नदीच्या कांठी आहे, तेथे लॉर्ड बर्कि, व लॉर्ड मान्त्रावर्स, व लॉर्ड गौर्ने यांस दर एकानें एक एक महिना राजाची रखवदली करण्याविषयी ठेविले होते. लॉर्ड बर्किच्या अंतःकरणां दया असे, म्हणून तो राजाचा सांभाळ ममतेनें करी, परंतु जे दुसरे दोषे लॉर्ड तर त्यास नाना प्रकारचे त्रास देत आणि असें बोलत कीं आमचे चालत असते तर आम्ही यास केवळ जर्जर केले असते. त्यांनीं राजाचे नाना प्रकारें हाल केले, एक्या दिवशीं तर जवळच्या चरांतील घाणेरे पाण्यानें एक्या उघड्या जागेत त्याची हजामत करविली. या विटंबनेनें त्या राजास असा खेद झाला कीं, त्याच्या नेत्रांतून टपटपां अश्रू पडूं लागलीं, त्यावेळीं तो असें म्हणूं लागला कीं, हे दिवस जाऊन चांगले दिवस येतील त्याकाळी माझी चांगली सेवाचाकरी होईल, परंतु तसले ते दिवस राजाच्या दृष्टीस पडले नाहींत; कांतर बर्कि जेव्हां दुखण्यानें पडला तेव्हां त्या दोषे रखवालदारांनीं बंदिखान्यांत जाऊन राजाचा मोठ्या निर्दयेनें खून केला. राजाच्या अंगावर कांहीं मारहाण दिसूनये अशा रितीनें त्यास मारायाचा त्यांचा बेत होता, परंतु मारतेवेळेस राजानें आरोळ्या मारिल्या, त्या सारा किल्लाभर ऐकू गेल्या, तेणेंकरून त्या खुनाचा शोध लागला. मग त्या गौर्नेस कांहीं दिवसांनीं धरून त्याचे डोकें मारलें. त्या दुस-

१३२७
 ज्या येडवर्डराजास सन बेराशें सत्ताविसा-
 च्या सालीं सप्टेंबर महिन्याचे, एकविसा-
 वे तारखेस मारिलें. या पत्रांत जें वर्तमान ज्या-
 ज्या तारखेस झालें आहे त्या त्या तारखेचें स्म-
 रण ठेवावें. जर तारखांचें स्मरण ठेविलें नाहीं तर
 त्या काळीं झालें त्या वर्तमानाचेंही चांगलें स्म-
 रण राहणारु नाहीं. असो राजाचा खून करणारां
 पैकीं मात्रेवर्स यास कांहीं दंड नहोतां राहिला
 परंतु त्या दृष्ट कर्माची टोंचणी त्याचे जीवास मेर
 ती पर्यंत राहिली. लो० हेआशीर्वाद.

प्रश्न.

पहिला येडवर्ड मरण पावल्यानंतर इंग्लंडचा
 राजा कोण झाला ?

दुसरा येडवर्ड राज्य करुंलागला तेव्हां तो किती
 वर्षांचा होता ?

तो कोणत्यावर्षीं सिंहासनावर बसला ?

त्याचा जन्म कोठे झाला ?

त्यास काय नांव प्राप्त झालें होतें ?

त्याचें स्वरूप कसें होतें ?

त्याचा स्वभाव कसा असे ?

त्याचे बापानें त्यास मरतेवेळीं स्काटलंडा-
 विषयीं काय सांगितलें होतें त्याचें स्मरण आहेना ?

बरें मग त्याप्रमाणें त्याणें केलें काय ?

त्याणें स्काटलोकान्बरोबर लढाई केली तेथें त्याचें
 काय झालें ?

- त्याचा कोणी मोड केला ?
 कोणत्या लढाईत ?
 बरे हा बाहेर लढाईस निघाला होता तेव्हां या-
 च्या राज्यांत यथास्थित चालले होतेना ?
 हा कोणाच्या विचारानें बहुधा चालत असे ?
 हा अविचारानें चालू लागला आणि आपल्या
 कर्पेंतले मूर्ख मनुष्यांवर फार लोभ करूं लागला त्याज-
 वरून लोकांस वाईट वाटले काय ?
 याची फार कृपा कोणकोणावर असे ?
 मग त्यांची काय अवस्था झाली ?
 बरे राजाची काय अवस्था झाली ?
 राजाला कैद करून कोठें ठेविला होता ?
 त्यास बर्किले किल्यावर टाकिला होता तेव्हां त्या-
 चे रखवालीस कोण कोण ठेविले होते ?
 हे त्याचा सांभाळ कसा करीत ?
 बर्किले किल्ला कोठें आहे ?
 कोणते नदीचे जवळ आहे ?
 त्या रखवालदारांनीं राजाचे कसकसे हाल केले ?
 मग त्या राजास सोडून दिलें काय ?
 तो कसा मेला ?
 मग त्या खून करणारांची काय अवस्था झाली ?
 हा खून कोणत्या वर्षीं झाला ?

पत्र १२

चिरंजीव.— विशेष आगील पत्रांत पहिलें व
 दुसऱ्या येडवर्डाचें वर्तमान सांगितलें. आतां तिस-
 र्या येडवर्डाचें वर्तमान सांगतों. हा येडवर्डराजा सि-

हासनाखूढ झाला त्यावेळीं चौदावर्षाचा होता तेसमयीं येडवर्डाचे अल्पवय पाहून याची दुष्ट आई लार्ड मार्टिमाराशीं आसक्त झाली होती, यां दोघांजणांनीं सर्व सत्ता आपल्या स्वाधीनकरून आपणच कारभार चालवूं लागलीं, हें येडवर्डास सहन होईना. मग येडवर्डाची आई व तिचा सखा अशीं दोघेंजणें नाटिकाह्यामच्या किल्यांत असतां तेथें येडवर्डांनें घाला घालून त्यां दोघांस धरिलें. तेसमयीं मार्टिमारास पार्लियमेंटचे सभेनें अपराधी ठरवून फांशीं दिलें, आणि येडवर्डाचे आईला रोजिगच्या किल्यांत जन्मपर्यंत अटकेस ठेविलें. तेथें तिला दरवर्षास तीन हजार रुपये देत असत, आणि येडवर्ड प्रतिवर्षास तिचे भेटीस जात असे. ती मग पंचवीस वर्षे जीवंत होती, परंतु तिचा पूर्ववत् सत्कार होत नसे.

हा तिसरा येडवर्ड राजा अभिमानी आणि शूर असे. याच्या बापानें स्काटलंड देश गमावला होता तो आपल्या स्वाधीनकरण्याविषयीं यानें यत्न केला, आणि यानें हालीडौनडोंगराजवळ जी लढाई केली त्या लढाईत तिसहजार स्काट लोक मारिले असें सांगतात.

नंतर यानें फ्रान्स देशींचें राज्य घ्यावयाचा उद्योग आरंभिला, आणि हा असें बोलू लागला कीं माझे आईच्या संबंधानें मी त्या राज्याचा वास्तविक दायद आहे. मग त्याच बुद्धीनें तें राज्य घ्यावयास निघाला, आणि फ्रान्स देशीं जाऊन यानें तेथें तुंबळयुद्ध केलें. या युद्धास क्रिसिची लढाई असें म्हणतात, या लढाईत काळा राजपुत्र म्हणून जो या राजाचा लेंक तोच पुढें झाला होता. राजा स्वतां युद्धास उभाराहिला नव्ह-

ता, त्या राजपुत्राच्या सहाय्यार्थ कांहीं शिपाई आपल्या बरोबर घेऊन आपण एक्या जवळच्याच डोंगरांत ठाणें घालून बसला होता. या लढाईत इंग्लीशांकडेस तीस-हजार मात्र फौज होती. आणि फ्रेन्च्याकडेस एक लाख वीसहजार फौज होती, परंतु इंग्लीशांचें ठाणें चांगल्या जागीं पडलें होतें, फ्रेंचांचे फौजेच्या तोंडावर ऊन पडून त्यांचे डोळे दिपत होते आणखी पाउसानें त्यांच्या धनुष्याच्या दोऱ्या भिजून मऊ झाल्या होत्या. इंग्लीशांकडील धनुष्यें नीट होती त्यांनीं तीं पाउसाच्या वेळीं आच्छादनांत घातलीं होती असें सांगतात, मग कसें काय झालें असेल तें नकळे. पण इतकें खरें कीं त्यावेळीं इंग्लीशांनीं फ्रेन्चांचा अगदीं मोडकरून टाकिला. या घेडवर्ड राजाचा लेंक बहुधा काळें कवच घालीत असे ह्मणून त्यास काळा राजपुत्र असें बोलत. तें कवच इंग्लंड देशीं विडसर्चा किल्यांत आहे, तें पाहावयास लोक जात असतात. त्या क्रेसीचे लढाईत एकवेळ असें झालें कीं, तो राजपुत्र मोठ्या आवेशानें लढतां लढतां केवळ शत्रूच्या तोंडीं जाऊन उभा राहिला. त्याजवळून त्याचे सर्दारांस असें वाटलें कीं, हा आतां मेल्ला जाईल; तशांत हा एकटा आहे, असें पाहून त्यां सर्दारांनीं राजाजवळ जाऊन विनंती केली कीं, आपण आपल्या पुत्राच्या सहाय्यार्थ जावें, परंतु राजा पाहतो तो आपला पुत्र शत्रूचा मोड करीत चालिला आहे, ह्मणून त्याचे सहाय्यास नजातां ह्मणूं लागला कीं, 'आज जें यश मिळवितां तें अवघें तुमचें, असें जाऊन माझ्या पुत्रास सांगावें. हें भाषण ऐकून त्या राजपुत्रास आणि त्याचे शिपायांस मोठा आवेश आला, मग त्याणें

कांहीं वेळ नलागूंदेतां शत्रूचा अगदी मोड • करून जेय मिळविला.

यानंतर राजा कालेस शहरास वेढा घालायस लौकरच गेला. कालेस कोठें आहे हेंतर तुम्हास ठाडकेंच असेल, डोवराहून गलबतांत बसून फ्रान्स देशीं जाऊन जेथें उतरतात ते शहर कालेस होय. कालेस मिळालें असतां फ्रान्स देशीं आपले फौजेस उतरावयास एक जागा होईल, आणि तेणेंकरून तो देश घ्यावयास अडचण पडणार नाही, असें जाणून ते शहर आपल्या हातीं केव्हां येईल असें राजास झालें होते. मग राजा त्या कालेस शहरास वेढाघालून एक वर्ष राहिला, परंतु त्या शहरांतिल लोकांच्या शूरत्वा पुढें याचा इलाज चालला नाही, मग तेच लोक अन्नाच्या दुष्काळा मुळें मरूं लागले ह्मणून राजास शरण आले. त्यावेळीं राजास मोठा कोप आला आणि ते लोक बहुत दिवस त्यास तोंड देऊन राहिले होते ह्मणून त्यां सर्वांस मारून टाकावें असें बोलूं लागला. मग त्या लोकांपैकीं जे सहा मुख्य होते त्यांचे गळ्यास दोर बांधून त्यांस फांशीं घ्यावयास न्याव अशी आज्ञा झाली. त्यांचा अपराध ह्मणाल तर इतकाच कीं ते आपल्या रक्षणाकरितां शूरत्वानें भांडत होते. यां सर्व शूरपुरुषांस राजानें फांशीं दिलें आसतें परंतु त्याची फिलिपाराणी इणें त्याच्या पाई पाडून त्यां लोकांविषयीं क्षमा मागीतली, त्याजवरून तिची करुणापरविनंती ऐकून त्यां उत्तम पुरुषांस राजानें सोडून दिलें.

हा येडवर्ड राजा इंग्लंड सोडून फ्रान्स देशीं गेला आहे असें पाहून स्काट प्रांतींचा राजा डेवीडब्रूस यानें मोठी स्काटलोकांची फौज घेऊन इंग्लंडावर चाल केली, त्या वेळीं फिलिपाराणी इंग्लंडांत होती, ती हें व-

र्त्तमान ऐकतांच फौज समागमें घेऊन त्याराजाचें निवारण करावयास बाहेर पडली. इचे फौजेची आणि त्याराजाचे फौजेची, नीर्वील्लिच्या कसाजवळ भेट झाली, मग या राणीने त्या फौजेचा मोडकरून खुद्द स्काटलंडच्या राजास धरून आणिलें.

नंतर काळ्या राज पुत्रानें फ्रान्सांत भोठी नामांकित लढाई केली, या लढाईस पोईकटिगर्ची लढाई म्हणतात. त्या लढाईंत फ्रान्स देशांचा जानू राजा यास ही धरिलें, तेणें करून असें झालें कीं, इंग्लंडांत दोन राजे एकदांच बंदीस पडले.

याप्रमाणें तिसऱ्या येडवर्डाचा पराक्रम मोठा नामांकित होय आणि येणेंकरून इंग्लंडदेशांचें महान्म्य फार वाढलें, परंतु लढाईकरून जें महान्म्य मिळविलें तेणेंकरून सुख होणार नाहीं आणि दुःखेंही दूर होणार नाहींत. हा काळाराजपुत्र आपल्या बापाच्या हर्षास व प्रजांच्या आनंदास केवळ कारणभूत होता, परंतु या भूतर्की बहुत दिवस ठरला नाहीं, यास क्षयरोग लागून याची शरीरसंपत्ति क्षीण होऊं लागली. इकडे फ्रान्सदेशीं जो मुलूक काबीज केला होता तेथें इंग्लंडाहून कोणी शिपाईलोकांस प्राप्तिना असें झालें, आणि त्या राजपुत्राच्या दुखण्यामुळें पहिल्याप्रमाणें लढाई होणें बंद झालें, त्यामुळें तो काबीज केलेला मुलूक सर्व हातांतून गेला. नंतर तो राजपुत्र लौकरच मरण पावला, तेणेंकरून राजास व सर्व इंग्लिश लोकांस मोठें दुःख झालें. राजास तर पुत्रशोक असत झाला कीं, त्याणें त्या दिवसासून पुढें वर डोकी उचललीच नाहीं. त्याच्यानें राज्यकारभार चालेना असें झालें, त्यामुळें त्यानें राज्यकारभार सोडून किति-

एक लोकांच्या स्वाधीन केला, ते तो कारभार फार वाईटरीतीने चालवू लागले, आणि राजास कोणी मानीना असे झाले. सरी झणून जे स्थळ आहे त्यास आतां रिचमंड झणतात, तेथे राजा अव्यावस्थ होऊन पडला, त्यावेळीं याचे जे दरबारीलोक आणि याची सेवा करून जे संपत्तिवान् झालेले होते, त्यांतून कोणी एकही याचेजवळ नव्हते. अहःहः असा प्रतापी योद्धा आणि समर्थप्रभु असून, मृत्युशयनावर दांनाचेपरी पडला, आणि त्याच्या मरणप्रसंगी कोणाचेही अंतःकरणास दया किंवा नेत्रीं अश्रु आले नाहींत.

हा सन तेराशें सव्याहत्तरांत मेला, यानें पंचावन वर्षे राज्य केले, याचे इतके बहुतकाळ राज्य केले असे राजे थोडके, त्यां राजांचें वर्णन मागल्या पत्रांत केले आहे. तुझास सांगितल्याप्रमाणें तुझी तारखांचें स्मरण ठेवावें, आणि तुझास रीति दाखविली आहे त्याप्रमाणें त्यां राजांची राजावळी करावी. येथे जशा तारखा लिहिल्या आहेत तशा प्रत्येक राजांच्या नावांवर लिहाव्या. तुमचा मित्र गोविंदराव पाहिला असतां तुझाहून लहान आहे, परंतु त्यास इंग्लंडदेशींच्या सर्व राजांचीं नावें व त्यांच्या जन्मादिकांच्या तारखा ठाउक्या आहेत. त्याची धाकुटी बहीण यमुना तिलाही तीं नावें तारखांसहित कळतात, व लिहितांही येतात. याजकरितां तुझी अभ्यास

केला असतां तुलासही त्यां नावांचें स्मरण राहिल. ली०
हेअंशीर्वाद.

पहिला विलियम. १०६६

दुसरा विलियम. १०८७ पहिला हेन्री ११०० आडिला
माटिल्डा स्टिफेन ११३५
दुसरा हेन्री ११५४

पहिला रिचार्ड ११८९ जान् ११९९

तिसरा हेन्री १२१६

पहिला येडवर्ड १२७२

दुसरा येडवर्ड १३०७

तिसरा येडवर्ड १३२७

स्मोलेटानें तिसऱ्या येडवर्डाचें वर्णन केलें आहे
तें असें.

येडवर्डास तरुणपणीं फार श्रम झाले होते, तेणेंकरून
त्याच्या शरीरास विकार होऊन ह्यातारपणाची जी
अवस्था ती त्यास पूर्वीच प्राप्त झाली. मग त्यास मो-
ठा ज्वर लागून त्याचे आंगावर एक रोग फुटला, तेणें-
करून तो मरण पावला. त्याचा उपद्रव फार होऊन
पुढें बरें व्हावयाची आशा राहिली नाहीं असें पाहून
त्याच्या सेवकांनीं, दिवाळखोरापासून रोजमोरा मिळेना
असा झाला ह्मणजे त्याला जसा सोडितात तसा याला
सोडून दिला. येडवर्डाच्या मरणसमयीं त्याचे गलित
कायेचा सांभाळ करायास जवळ एकही चाकर राहिला
नाहीं. असे त्या प्रतापवान् येडवर्डाचे हाल होऊन तो
मृतप्राय पडला होता आणि केवळ प्राण सोडण्याच्या
संधींत आहे इतक्यांत एक धर्मोपदेशा त्याच्या अंथ.

रुणाजवळ आला. मग येडवर्डास कांहींसें सावध पाहून तो धर्मोपदेशा समाधानपर बोध करूं लागला. तेव्हां येडवर्दानें पाहिलें कीं माझ्या या मरणसमयीं मला सर्व सोडून गेलीं आणि मी केवळ अनाथाच्या परी पडलों आहे, असा परम खेद मानून मोठ्या पश्चात्तापानें ह्मणूं लागला कीं, हा हा मी येथें व्यर्थ किरे मोहित झालों. मग त्याणें आपला तारक जो इशु त्यातें स्मरून प्राण सोडिला.

याप्रमाणें तिसऱ्या येडवर्डाचा परिणाम झाला. इंग्लंड देशीं जे सर्वोत्कृष्ट राजे होऊन गेले त्यांतच याची गणना आहे. हा योद्धा तसाच व राज्यनियम बांधणाराही तसाच. हा राजांत राजा आणि मनुष्यांत मनुष्य असा होता. हा उंच असे, प्रतापवान् दिसे, याचे शरीराची आकृति सुघटित, नेत्र असे दिसत कीं ज्यांवरून हा कोणी मर्मज्ञ आहे असा भास व्हावा, नाक चांगलें सरळ असे, याच्या वेळींचे जे लोक असत त्यांतून लढाऊ कसरतींत व बोलण्या चालण्याच्या डावांत कोणीही यार्शी पुरा पडत नसे. मधुर बोलावें, दुसऱ्यास आदरसत्कारानें रिझवावें, असा याचा स्वभाव असे. हा मोठा वक्ता असे. याची चाल सरळ, सुशोभित व भाषणप्रिय असे. आपल्या लौकिका विषयीं हा बरेपणा कोणास नदिसतां लोकांचीं मनें प्रीतिपूर्वक वश करवीं अशी याचेठार्यां युक्ति असे. आपला डौल लोकांत भिरवावा असें याच्या मनांत फार वागत असे, त्या डौलास्तव याणें दया, क्षमा व आपल्या प्रजांचे प्राण व आपल्या देशाचें हित यांजकडेस पाहिलें नाहीं. याच्या राज्यांत प्रजांवर जीं देणीं बसविलीं तीं फार जरब असत, परंतु याजवर प्रजांची प्रीति असे, यास त्या तेजः

पुंज मानीत. याणें युत्थांत जय मेळवून ख्याती केली होती. आणि याचे बुद्धीनें जें पार्लियामेन्ट सभेनें उत्तम कायदे बांधिले होते, त्यामुळें ती देणीं प्रजांनी सोसून घेतलीं.

प्रश्न.

तिसरा येडवर्ड कोणत्या सालीं राज्य करूं लागला ?

तो सिंहासनावर बसला तेव्हां किती वर्षांचा होता ?

या राजाचें अल्पवय भसतां याजपासून अधिकार घेण्याविषयीं कोणी उद्योग केला होता ?

मग या राजानें आपली आई व मार्टिमर यांस कोठें धरिलें ?

त्या मार्टिमराचें काय केलें ?

आईस काय केलें ?

या तिसऱ्या येडवर्डाचा स्वभाव कसा असे ?

याणें कोणतें राज्य घेण्याविषयीं उद्योग केला ?

याणें स्काट लोकांबरोबर मोठी लढाई केली काय ?

त्या लढाईस काय झणतात आणि त्या लढाईत जय कोणास मिळाला ?

मग त्याणें कोणता देश जिंकण्याविषयीं उद्योग आरंभिला ?

याणें फ्रान्स देशीं जी मोठी लढाई केली तीस काय झणतात ?

या लढाईत राजाचा पुत्र होता काय ?

या राजपुत्राचें नाव काय ?

क्रेसिचे लढाईतलें कांहीं वर्तमान सांगावें ?

येडवर्डानें फ्रान्स देशीं कोणते किल्यास वेढा घा-
तला होता ?

फ्रान्स देशांत कालेस कोणे कडेस आहे ?

मग कालेस शहर तेथल्या लोकांनीं येडवर्ड्याच्या स्वाधी-
न किती दिवसांनीं केलें ?

कालेस स्वाधीन झाल्यानंतर येडवर्डानें तेथल्या
लोकांस काय केलें ?

येडवर्ड फ्रान्स देशीं असतां स्काट लोकांनीं इंग्लंडा-
वर हल्ला करण्याचा उद्योग केला होता काय ?

त्याचे सेनेंत प्रमुख कोण होता ?

नेविलिसचे कसाची जी लढाई झाली तेथलें
वर्तमान स्मरत असल्यास सांगावें ?

तेथें कोणास धरून बंदीस घातलें ?

काळ्या राजपुत्रानें फ्रान्स देशीं कोणती दुसरी
लढाई केली ?

मग तेथें कोणास धरून कैद केलें ?

काळ्या राजपुत्रानें राज्य केलें काय ?

मग येडवर्ड राजाची पुत्र शोकानें कशी अव-
स्था झाली ?

जेव्हां राजा स्नातारपण व रोग यांमुळें जर्जर
झाला त्याकाळीं त्याच्या दबारी लोकांनीं त्यास काय
केलें ?

तिसरा येडवर्ड कोणत्या वर्षीं मरण पावला ?

त्यानें किती वर्षे राज्य केलें ?

विलियम विजयीपासून तर तिसऱ्या येडवर्डप-
र्यंत जै राजे झाले त्यांचीं व ते ज्या ज्या वर्षीं राज्य

कहलागले तीं तीं वर्षे लिहून तुम्हास एक राजावळी करितां येईल काय ?

पत्र १३

चिरंजीव०— विशेष आपल्यास जीं पत्रें पाठवावीं त्यांतील वर्तमान आपण चांगलें चित्त लावून समजून घेतां असें आपल्या पत्रावरून कळूं येतें. त्याजवरून आणखीं वर्तमान लिहून पाठवावयास मोठा आनंद होतो. काळा राजपुत्र येडवर्ड हा आपल्या बापाच्या अगोदर मरण पावला, तेव्हां त्या राजपुत्राचा लेंक दुसरा रिचार्ड अकरावर्षाचा होता तो सिंहासनाचा अधिकारी झाला. परंतु याचें वय फारच लहान झणून राजकारभार याचे चुलते जे लान्क्यास्टरचे व योर्कचे व ग्लौसेस्टरचे ड्यूक यांचे स्वाधीन केला. त्यावेळीं असें झालें कीं, मागल्या राजानें ज्या लढाया आरंभिल्या होत्या, त्यांचा खर्च आटोपेना असा झाला झणून तो पुरा पाडायास लोकांवर मोठे मोठे कर बसविले. सांप्रतकाळींचे जे कर आहेत त्यांचा भार गरीब लोकांस फार पडूं नये अशा युक्तीनें ते ठराविले आहेत, परंतु या रिचार्डराजाचेवेळीं पंधरा वर्षांवर उमर झाली झणजे त्या मनुष्यानें चारग्रोट झणजे दाहा आणें द्यावे असा कर बसविला होता. त्याजवरून मजांनीं राजावर उठून मोठी दांडगाई केली ती अशी, वाट्टैलर झणून एक लोहार होता, त्याणें तो कर देण्याचा नाकार केला आणि पुष्कळ लोक मिळवून बंडाई करण्याविषयीं तो लंडनास आला. त्याकाळीं राजा १६वर्षाचा होता, त्यानें त्या लोहाराम

सांगितलें कीं, मी स्मिथ फील्डजागेंत आपल्यास भेट-
 तों, तेथें आपण मला लोकांस जे उपद्रव झाले आ-
 हेत ते सांगावे, मग त्याचे बंदोबस्ताचा विचार केला
 जाईल. या प्रसंगी राजानें तर फारच आपला थोर-
 पणा दाखविला. • त्याकाळीं याचें वय लहान असून
 याचें बोलणें चालणें कांहीं असें शोभू लागलें कीं, हा
 पुढें मोठा प्रतापवान् पुरुष होईल असा भास होऊं लाग-
 ला, परंतु अशा चांगल्या रीतीनें राजा वर्तत असतां
 त्या टैलरानें यज्ञकडेस कांहीं लक्ष्य दिलें नाहीं, के-
 वळ उत्थटपणा दाखविला, आणि आपली तरवार
 उपसून अशी दांडगाई करूं लागला कीं जसा काय
 राजाचा प्राण घ्यावयास सिद्धच झाला आहे. तें पा-
 हून विलियमलार्ड मेयरानें त्या टैलरास दंडानें मारून
 खाली पाडलें, आणि त्या मेयराचे जे सेवक होते त्यां-
 तून एकानें त्यास तरवारीनें ठार केलें. वाट्टैलरचे
 लोक आपल्या सर्दारास मारिलें असें पाहून फार को-
 पले, आणि मोठ्या आवेशानें हल्ला करण्याची तया-
 री करूं लागले, इतक्यांत तो लहान वयाचा राजा
 त्यां लोकांस केवळ मिय मधूर वाणीनें बोलूं लागला
 कीं, अहो तुम्ही आपला सर्दार तर गमाविला परंतु मी
 तुमचा सरदार होतो, तुम्ही माझ्या मार्गें यावें ह्मणजे
 तुमची जशी इच्छा असेल तसें घडून येईल. याप्रमाणें
 त्या राजानें आपल्या धैर्यानें व चांगल्या वर्तणुकीनें
 त्यां लोकांचा क्रोध शमविला. मग ते उगेच आप-
 आपल्या घरीं गेले, याजवरून असें दिसूं येतें कीं, या-
 राजाचें रक्षण लार्डमेयरानें केलें. ज्या तरवारीनें त्या-
 टैलरास मारून राजास वांचविलें, त्या तरवारीची आ-

कृति लंडन शहराच्या निशाणावर काढितात.

हा राजा वयातें लहान असतां चांगल्या प्रकारें राज्य करूं लागला, परंतु याणें असेंच पुढें चालविलें नाहीं. याचे वर्तणुकीवरून हा अल्पबुद्धि असें लौकरच दिसूं लागलें, आणि त्याच्या सर्व कामांत अव्यवस्था होऊं लागली. हें सर्व वर्तमान सांगूं लागलें असतां ग्रंथकार वाढेल झणून जेणें करून याणें राज्य गमाविलें तेंच वर्तमान सांगतो. नार्फोल्कच्या ड्यूकाचें व हीयफोर्डच्या ड्यूकाचें भांडण लागलें होतें, परंतु खरें कोणाचें व खोटें कोणाचें असें कांहीं मनास न आणितां राजानें त्यां दोघांस गावांतून घालवून दिलें. मग नार्फोल्कचा ड्यूक तर बाहेर असतांच मेला, परंतु हीयफोर्डचा ड्यूक राजानें जो नेम केला होता त्याच्या आंतच आपल्या गावीं आला. हा हीयफोर्डचा ड्यूक राजाचा सखा चुलत भाऊ, हा गांठचा जानू झणून जो ल्यान्क्यास्टर्चा ड्यूक राजाचा चुलता होता, त्याचा मुलगा. याच्या बापा मार्गे हा ल्यान्क्यास्टर्चा ड्यूक झाला. इकडे राजाचे अव्यवस्थे मुळें सर्वास राजाचा त्रास आला होता, त्यावरून या ड्यूकास वाटलें कीं, हें राज्य आतां माझ्या हातीं येईल. मग या हेतूनें तो ड्यूक योर्कशायरांत रावेन्स्पर ठिकाणीं येऊन उतरला, आणि बहुत्येक मोठ्या मोठ्या सामर्थवान् गृहस्थांशीं मिळून राजाचें कांहीं एक चालूं न देतां लौकरच राजासनीं बसला आणि चौथा हेन्री या नावानें राज्य करूं लागला. ही पाहिली असतां मोठी अनीति, रिचार्ड राजा मेल्यानंतर ही ल्यान्क्यास्टर्चे ड्यूकास सिंहासनीं बसायास अधिकार नाहीं, मग तो राजा जिवंत असतां अधिकार नाहीं हें काय सांगारें. रिचार्डच्या मर

णानंतर क्लारेन्सच्या ड्युकाच्या वंशास सिव्हासनाचा अधिकार, कांतर हा रिचार्डाचा चुलता त्या ल्यान्क्यास्टराच्या ड्युकापेक्षां वडील होता. क्लारेन्सच्या ड्युकाच्या वंशास योर्काचें घराणें ह्मणतात. क्लारेन्सचे वंशातील कन्या एक्या योर्काचें ड्युकानी वरिली होती, ह्मणून क्लारेन्सचे वंशास योर्काचें घराणें असें ह्मणूं लागले. योर्काचें घराणें व ल्यान्क्यास्टर्चे घराणें या उभयतांचा कलह लागून त्यांच्या इंग्लंड देशीं बहुत दिवस लढाया चालल्या होत्या.

मग त्या रिचार्ड राजाचा पाम्फ्लेटच्या किल्यांत केवळ निर्दयेने वध केला. कोणी सांगतात की त्यास मारावयास आठ मनुष्ये पाठविली होती, त्यांतून एकाचे हातची त्यानें कुऱ्हाड हिसकून घेतली, आणि त्यांतल्या चौघांजणांस त्यानें ठार केले, मग तीच कुऱ्हाड त्यानें आपल्या मस्तकीं मारून घेतली. कोणी सांगतात की त्यास पंधरा दिवसपर्यंत कांहीं एक खाऊं घातलें नाहीं, तेणेंकरून तो मेल्ला. तो असा मरो किंवा तसा मरो, परंतु हीं दोन्ही घोर कर्मे होत. या १३९९ रिचार्डास सन तेराशें नव्याण्णवांत मारिलें. याच्या आजानें फ्रान्स देशांत जी सत्ता मिळविली होती ती याचे राज्याचे अव्यवस्थेमुळे गेली. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

काळा राजपुत्र येडवर्ड हा कोणाचा मुलगा ?

तो काय आपल्या बापाच्या अगोदर मेल्ला ?

मग सिव्हासनाचा कोण अधिकारी झाला ?

दुसऱ्या रिचार्डाचा व्याप मेला तेव्हां रिचार्ड किती वर्षांचा होता ?

तो कोणत्या वर्षी सिंहासानरूढ झाला ?

रिचार्ड लहान वयाचा होता तेव्हां राज्यकारभार कोणी चालविला ?

मागल्या राजाचे वेळी लार्डार्डाचा खर्च पुरा पडावयाकरितां लोकांवर मोठे कर बसविले काय ?

गरीब लोकांस द्यावयास कोणता कर भारी पडे ?

तो कर किती वर्षांच्या मनुष्यापासून घेत असत ?

तो कर देण्याविषयी कोणी नाकार केला ?

लोक मिळऊन लंडन शहरास कोण गेला ?

वाट्ट टैलर व त्याच्या विचारानें चालणारे लोक यांस राजा कोठे भेटला ?

याजबरोबर तो लहान वयाचा राजा कसा वर्तला ?

बरें तो टैलर कसा वर्तला ?

मग त्या लार्डमेयरानें काय केलें ?

लार्डमेयराचें काय नाव ?

वाट्ट टैलरास मारिलें त्याजवरून त्याचे लोक फार कोपले काय ?

मग त्यांचा क्रोध कसा शमविला ?

दुसऱ्या रिचार्डानें राज्य करावयास जसा आरंभ केला होता तसेंच त्यानें पुढें चालविलें काय ?

ज्यां दोन मानकऱ्यांचें भांडण लागलें होतें तें कोणतें ?

मग त्यांस राजानें काय केलें ?

त्यांतून एकादा परत आला काय ?

त्याणें राज्य घेण्याचा उद्योग केला काय ?

त्याचें नाव काय ?

तो कोणाचा लेंक त्याचें व राजाचें काय नातें ?

राजा जीघंत असतां त्या ड्युकास सिंहासनाचा कांहीं अधिकार होता काय ?

वरें राजाच्या मागें तरी त्यास अधिकार होता काय ?

राजाचे पाठीमागें सिंहासनाचा अधिकारकोणत्या वंशास होतऱ ?

योर्काचें घराणें व ल्यान्क्यास्टर्चें घराणें यांउभयतांचें भांडण लागलें होतें त्याचें पुढें कसें झालें ?

रिचार्डाची शेवटीं काय गति झाली ?

त्यास कोठ मारिलें ?

हें कृत्य कोणत्या वर्षीं झालें ?

पत्र १४.

चिरंजीव०- विशेष जान गान्टचा वडील बंधु लायनेल तो क्लारेश्या ड्युक याचा वंशीक योर्काचा ड्युक, हा ड्युक वडील बंधूचा वंश ल्हाणून या वंशातील ड्युकास सिंहासनाचा अधिकार, ल्यान्क्यास्टर्चा ड्युक हेन्री, जान् गान्टचा लेंक त्यास सिंहासनाचा कांहीं एक अधिकार नाही, असें असतां तो ल्यान्क्यास्टर्चा ड्युक राजा होऊन चौथा हेन्री असें नाव पावला, तें वर्तमान मागल्या पत्रांत कळविलें. आतां पुढें झालें वर्तमान लिहितों.

असें आहे कीं अनीतीनें मिळवावें त्यापासून सुख

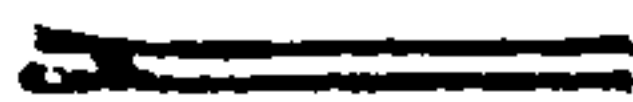
होत नाहीं, या वाक्याचा अनुभव चौथ्या हेन्रीस लौकरच येऊं लागला, तो असा. याच्या वेळीं याचें राज्य बुडविण्याच्या मसलती होऊं लागल्या, राज्यांत बंडे माजूं लागलीं, तेंणेंकरून हा नित्य त्रास पावत चालला. याचे जे पूर्वीचे मित्र होते त्यांजबरोबर यानें गर्वामुळे पूर्ववत् वागणें सोडलें, असें पाहून जे यास राज्य घेण्यास अनुकूल झाले होते तेच याजपासून राज्य दूर करण्याचा प्रथम उद्योग करूं लागले. नार्थबर्लांडाचा जो मोठा मानकरी बलवान् ड्यूक यास पूर्वी अनुकूल झाला होता, तोच याजवर उठला. त्या ड्यूकाचा लेंक तरुण असून शूर व प्रख्यात असे, परंतु तो आवेशी व कोपिष्ठ असे लक्षण त्यास हाटस्पर लक्षणजे तापलेला कांटा असें लक्षणत. हे बापलेंक व दुसरे बहुत्येक गृहस्थ मिळून मोठी फौज जमाकरून राजावर उठले आणि त्यांनी शूसबरी शहराजवळ राजाबरोबर मोठी लढाई केली, परंतु त्या लढाईत बंड खोरांचाच अगदीं मोड झाला, आणि हाटस्परही पडला. त्या लढाईत राजानें स्वतां येऊन मोठ्या शूरत्वानें युद्ध केलें; तेथें राजाचा मुलगाही आला होता, तो पुढें शूर राजा होऊन पांचवा हेन्री असें नाव पावला. हा राजपुत्र लहान असतां असा लढला कीं युद्ध लक्षण काय तें यास कळतें आणि हा अमूक प्रकारचा पुरुष होईल असें याणें दाखवून दिलें. याणें तर त्या लढाईत मोठे चमत्कार केले, आणि कोणी सांगतात याणेंच हाटस्परास मारिलें. असो यास चांगलें लढतां येऊं पण हा अगदीं वाईट मुलगा असे. याची वर्तणूक मनस्वी, यास वाईट संगतीचा छंद, याचें आचरण अमंगळ, असें पाहून याचे बापास हातारपणीं फार खे-

द होई. व्हावी तितकी संपत्ति व वैभव मिळालें आणि पोटचा पोर जर दुष्ट कर्तव्य निघाला, तर त्यापासून कांहीं एक सुख होत नाहीं. हा राजपुत्र ठर पुढें मोठेपणीं चांगला शाहाणा निघाला आणि थोर राजा झाला परंतु याचे लहानपणींचे वाईट वर्तणुकी वरून जो राजास धोका बसला तो दूर झाला नाहीं. अहहा राजातर बंडाच्या उपद्रवानें अगदीं त्रासलाच होता, तशांत त्यांस आपल्या लेंकाच्या दुराचरणाचें दुःख आणि मागल्या राजास घोर उपद्रव देऊन त्याचे अनीतीनें राज्य घेतलें त्या कर्माची अंतरीं टोंचणी, अशा चहूंकडून दुःखांनीं राजाव्याकूळ होऊन तळमळू लागला.

शेकस्पीयर ह्मणून एक महान् कवि झाला, त्यानें इंग्लंड देशांचे राजे, प्रतापवान् पुरुष, इत्यादिकांवर कित्येक नाटके केलीं आहेत, त्यांतील एक नाटकांत चौथ्या हेन्रीचे निद्रेविषयीं चांगलें सुरसवर्णन केलें आहे. त्याचा भाव असा कीं, चिंता, उपद्रव अंतरीं टोंचणी इहींकरून राजा व्याकूळ होऊन राजास झोंप येईना, तेव्हां राज्य वैभव संपत्ति हीं दुःखरूप मानून आपल्या अति गरीब प्रजांस जें सुख त्याची इच्छा करूं लागला.

पहा ह्या राजाच्या मते गरीब लोक आपल्यापेक्षांही फार सुखी, ते निश्चितपणें झोंप घेतात, परंतु थोर जे ते चहूंकडून चिंताग्रस्त होऊन त्रास पावत असतात. सारांश लहान असो अथवा थोर असो परंतु ज्याच्या अंतरीं समाधान ह्मणून झालें नाहीं, तो सुखानें कोठून निजेल.

चवथा हेन्री सन चौदाशें तेरांत मरण पावला. लोभ० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

दुसऱ्या रिचार्डाचा वध केल्यानंतर इंग्लंडचा राजा कोण झाला ?

सिंहासनाचा अधिकार कोणाच्या वंशास ?

बरें चवथा हेन्री सुखानें राज्य अनुभवूं लागला किंवा मजा त्याजवर उठल्या ?

राजाशीं भांडावयास कोणी फौज जमा केली ?

ती मोठी लढाई कोठे झाली ?

बरें तेथें मोड कोणाचा झाला व कोण पडला ?

राजा स्वतां त्या लढाईत होता काय ?

त्याचा लेंक होता काय ?

तो कोणता लेंक ?

तो राजपुत्र चांगला किंवा वाईट असे ?

त्याचे वर्तणुकीवरून त्याचे बापास खेद झाला काय ?

मग तो राजपुत्र पुढें चांगला झाला काय ?

या राजानें मागल्या राजास घोर उपद्रव देऊन त्याचें राज्य अनीतीनें घेतलें त्या अकर्माची दुःखरूप टोंचणी राजाच्या अंतरीं होत असे काय ?

मागें जीं दुष्कर्म केलीं त्यांचीं अंतःकरणास टोंचणी होऊंलागली असतां निद्रा आणि सुख प्राप्त होतील काय ?

कोणी एक गरीब मजूर असून अंतःकरणीं समाधान झालें आहे आणि एक राजा असून चिंताग्रस्त आणि अंतरीं दुष्कर्माची टोंचणी आहे, यां दोघांतून सुखी कोण ?

हेन्री चौथा कोणत्या वर्षीं मरण पावला ?

पत्र १५.

चिरंजीव० - विशेष मागल्या पत्रांत चौध्या हेन्रीचे थोडेसे घर्तमान सांगितले, त्यानंतर त्याचा वडील लॅक पांचवा हेन्री राजा झाला, त्याचे वर्तमान आतां सांगतो. हा राजा तर लहानपणी मोठा ब्राह्म्य दुर्गुणी असे, आणि यास वॉर्ड संगतीचा फार छंद असे, हे आपल्यास मागेच कळविले. अल्पवयांत दुष्ट संगतीने जसा दुर्गुण लागतो तसा दुसरा कशाने लागत नाही.

हा अल्पवयस्क राजा राज्य करू लागला तेव्हां याचे सर्व दुर्गुणी सोबत्यांस वाटू लागले कीं, आतां आमचे चांगले पिकेळ आणि आमची व्यसने व्हावीं तशीं चालतील, परंतु असे कांहीं झाले नाही. राजाने त्यांस बोलावून आगून सांगितले कीं, मागे जे कांहीं म्या आज पर्यंत केले त्याची मला मोठी लाज झाली आहे, तुम्हीही वॉर्ड कामे करून पोट भरून घ्या, भलेपणाने आपला निर्वाह करून घ्यावा, आणि तुमची दुराचरणे दुर्लक्षणे अगदीं पालटून जातील तेव्हां तुम्ही माझे भेटिस यावे, मध्ये येऊन घ्या, असे त्यांस सांगून कांहीं द्रव्य देऊन लावून दिले.

आतां जे नीतीने वागणारे भले लोक होते, त्यांस राजाच्या पूर्वीच्या आचरणावरून असे वाटू लागले कीं, या राजाजवळ आपले कांहीं चालणार नाही, परंतु राजाचा पालटलेला स्वभाव पाहून त्यांस लौकरच आनंद झाला. एक थशी चमत्कारीक गोष्ट झाली कीं, सर्विलियन ग्यासकाइनी ह्मणून एक न्यायाधीश होता हा मोठा सत्याने चाले, कोठेही दोष दृष्टीस प-

डला असतां त्यास दंडल्यावांचून सोडूनये, इंग्लंड देशांचे नीतीप्रमाणें पहतां गरीब मातबर सारिखे असें जाणून पक्षपात न धरितां वास्तविक रीतीनें न्याय करीत असे. सारांश सत्याविषयीं जशी याची दृष्टि तशी इतर लाभाविषयीं नसे. असे असतां याला राजाचा लहानपणीं दंगा दांडगाई अढळली, त्याजवरून त्याणे जसा एकाद्या केवळ गरीबास दंड करावा त्याप्रमाणें राजास बंदिखान्यांत पाठविलें होतें, परंतु या राजपुत्रास असा कसा दंड करावा असें कांहीं पाहिलें नव्हतें. याजकरितां जेव्हां हा राजा राज्य करूं लागला, तेव्हां सर्विलियम ग्यास कोर्डनीस भय वाटूं लागलें कीं, मार्गे मी यास जी शिक्षा केली आहे त्याचें फळ आतां मला प्राप्त होईल. परंतु असें न होतां राजानें त्यास बोलावून सांगितलें कीं, तुम्ही यथार्थ व थोरपणा केला असेंच तुम्हीं सत्यपूर्वक कोणाची मुर्वत न धरितां चालावें. मग त्याचा बहुमान होऊन त्याजवर राजाची प्रसन्न मर्जी झाली, याप्रमाणें राजा राज्य करूं लागला. जेणेंकरून आपलें राज्य चांगलें नांदे, लोक सुखी होत असेंच याणें करीत असावें, ज्यांचें आचरण चांगलें त्यांचा बहुमान करीत असावा, व जे खुशामती दारुबाज व्यसनी त्यांचा थारा करूनये.

या राजाचे देळीं इंग्लंडदेशीं ख्रिस्ती धर्म रोमन् कथाथलीक रूपानें चालला होता. ज्या रीतीनें फिरंगी ख्रिस्तीधर्म अचरतात त्या धर्मास रोमन् कथाथलीकधर्म, पोपाचें मत, पोपाचा धर्म असें म्हणतात. इंग्लंडदेशींचा व त्याचे जवळच्या दुसऱ्या बहुत्येक देशींचा धर्म रूस नगरीच्या पोपाच्या स्वाधीन असे. हे पोप ख्रिस्तीधर्माचा वास्तविक अभिप्राय सोडून

बहुत्येक असत्य दुराचरण करीत, यांचा असा हेतु असे कीं लोकांनीं अज्ञानांतच रहावे. तेसमयीं बैबल ह्मणून जें ख्रिस्तीशास्त्र व भजनपद्धति हीं लाटीन ह्मणून संस्कृतासारिखी एक कठिण भाषा आहे त्या भाषेंत असत, याजकरितां ख्रिस्तीशास्त्रांतील सुवर्तमानाचा वास्तविक अर्थ लोकांस क्वचित् कळे, आणि कळवायाजोगा कांहीं योगही नव्हता. आठव्या हेन्रीचें राज्य झालें तेव्हां हें सर्व पालटलें. पोपाचे धर्माचें मतांतर झालें, म्हणजे ख्रिस्ती धर्म वास्तविकपणें चालू लागला, आणि जे लोक पोपाच्या मतास अटकाव करून त्याचे दोष बाहेर काढीत चालिले त्यांलोकांस प्राटेस्टान्ट असें म्हणूं लागले. याच प्रमाणें इंग्लीश लोकांस आलीकडेस म्हणतात. प्राटेस्टान्ट धर्म इंग्लंडदेशीं आठव्या हेन्रीचें राज्य होई तोंपर्यंत प्रवृत्त झाला नव्हता, परंतु त्या राजाच्या पूर्वी बहुत दिवस कित्येक चांगले मनुष्य लोकांस बोधकरून जागृत करीत होते. हा उद्योग पूर्वी पासूनच चालू झाला होता, दुसऱ्या रिचार्डाचें राज्य होतांच विक्लिफानें बैबलाचें भाषांतर इंग्लीश भाषेंत केलें, परंतु त्याजवरून धर्माध्यक्ष फार संताप पावले. नंतर तें बैबल कोणी वाचूनये ह्मणून ताकीद झाली, आणि तें वाचण्याची ज्यांनीं इच्छा धरिली अशा बहुत जनांचा वध झाला. त्यावेळीं लार्ड कोबह्याम् म्हणून एक मानकरी होता, त्यास तें मतांतर प्रसिद्ध करण्याची फार इच्छा होती, तो लोकांस बैबल वाचायास प्रवृत्त करूं लागला, त्याजवरून त्यास कैद करून लंडनच्या किल्यांत टाकिलें. मग त्याचा कांहीं दिवसांनी वध केला. त्यास मारितांना अति घोर दुःख दिलें तें वाचनें सांगत येत नाहीं. त्याचे शरीरास अ-

नेक प्रकारचे उपद्रव केले, शेवटीं त्याचें शरीर सांख-
ळनें बांधलें, आणि हळू हळू जळे असा अग्नि करून
त्याला जीवंतच भाजला.

याप्रमाणें धर्माचे जे द्वेषे ते उपद्रव, देऊन लोक
खरा धर्म जाणतना असें करूं लागले. पुढें पुढें तर हे
उपद्रव फारच होऊं लागले, परंतु अशीं दुःखें दिलीं तरीं
त्या धर्मास अटकाव झाला नाहीं, तेणें करून उलटी
त्याची अधिकच प्रवृत्ति झाली. अशा पीडा देणाऱ्यां
पुरुषांच्यांठीं वास्तविक ख्रिस्ती धर्म नाहीं असें सिद्ध
होऊं लागलें, आणि जे खरा ख्रिस्ती धर्म चालविणारे ते
त्या मतांतराची फार अपेक्षा करूं लागले. आणखीं
प्रोटेस्टान्टांचा वध केला, त्यांस दुःखें दिलीं तीं त्या-
नीं मोठ्या धैर्यानें सहन केलीं. त्याजवरून असा निश्च-
य होऊं लागला कीं, इतकीं हे आपल्या मताकरितां
दुःखें सोसात असतां तें मत सोडीत नाहींत, तस्मात् तें
मत खरें असावें. यांस तर पोपाच्या मतांत चालणारां
पासून मोठे मोठे उपद्रव व घोरदुःखें प्राप्त झालीं, परंतु
सर्व शक्तिमान् जो ईश्वर त्यानें यांस धैर्य दिलें, तेणें क-
रून यांच्यांनीं तीं सहन झालीं. पाहिलें असतां हे
उपद्रव एक पक्षांच घडत होते असें नाहीं, प्रोटेस्टान्ट
ही असेच उपद्रव देत असत. सारांश कोणताही पुरु-
ष असो, परंतु जर त्याच्यांठीं ख्रिस्ताचा वास्तविक
धर्म नाहीं तर तो प्रसंगीं व्हावे तें पाप करील. असो
आठव्या हेन्रीच्या वेळीं आणि वधकर्ती मेरी झणून
जी त्याची कन्या तिच्या वेळीं मतांतराचा प्रसंग ये-
ईल त्यासमयीं असलीं घोर दुःखें फार ऐकण्यांत येती-
ल. पांचव्या हेन्रीच्या वेळापासून तरी त्या मतांतराचा
कांहींसा आरंभ झाला होता झणून विक्लिफ यास मतांत-

राचा पिता असें कोठे कोठे बोललें आहे.

याप्रकारें धर्माविषयीं जो राज्यतु अर्थ मांडला होता त्याचें निवारण करावें असें राजाच्या मनांत वागूं लागलें, तेसमयीं परराजाशीं लढाई आरंभिली असतां त्या लढाईतु लोकांचीं चित्तें अंतर्गत म्हणजे धर्म प्रकरणीं जे परस्पर उपद्रव करितोत ते करणारे नाहीत, यावांचून ते उपद्रव बंद करावयास दुसरा उपाय नाही असें जाणून राजानें फ्रेंचदेशांच्या लोकांशीं लढाई आरंभिली, आणि त्यांजबरोबर असें बोलणें लाविलें कीं, वास्तविक पाहतां तुमचा राजा मी म्हणून फ्रान्सचें राज्यपद मला असावें. मग जितकी फौज मिळाली तितकी मिळवून तें सारेंच राज्य घ्यावें या बेतानें राजा फ्रान्सदेशीं गेला.

या राजास पहिल्यानें तर सर्व गोष्टी प्रतिकूल झाल्याशा दिसूं लागल्या. याचे फौजेत एक मोठा भयंकर रोग उठला, तेणेंकरून याचे पुष्कळ शिपाईलोक मेले, यास बाहेर पडायस मार्गच मिळेना अशाठिकाणीं यास शत्रूनें घेरलें, मग तेथें यास युद्ध करावें लागलें, त्यावेळीं शत्रुकडेस याचे फौजेपेक्षां दाहा पट अधिक फौज होती, आणि याची फौज थोडकी आणि रोगानें जर्जर क्षाली होती, असें असतां ही यानें त्या फ्रेंचलोकांचा अगदीं पराजय केला. ही नामांकित लढाई आजिन्कूर्टास झाली. नंतर फ्रेंचलोकांनीं सल्ला करून असा ठराव केला कीं हेन्रीराजानें फ्रान्सचे राजकन्येस वरावें आणि त्या राजाच्यामार्गे राज्यपद हेन्रीस द्यावें.

मग हेन्रीनें त्या कन्येस वरून पारीसनगर ह्मणून

जी फ्रान्सदेशींची राजधानी तेथे वसायाचा निश्चय केला. तेथे एक मोठा महाल बांधून फ्रेंचराजापेक्षा फारच मोठ्या डोलाने हेन्री राहू लागला. एक्या दिवशीं एक मोठे जेवण झाले, तेथे थोरथोर लोक मिळाले, तेव्हां हे दोघे राजे शिरीं मुगुठ घालून आपआपल्या राण्या घेऊन जेवावयास बसले. त्याकाळीं फ्रान्सचे राजाचा फारसा सन्मान झाला नाहीं, कायतो हेन्रीचाच सन्मान झाला. मग त्या दिवसाचे वैभव पाहून हेन्रीं गर्वाने डोलू लागला, परंतु गर्व करायजोगा मनुष्याजवळ काय पदार्थ आहे. या मृत्यु लोकींचे सर्व पदार्थ अशाश्वत आणि असेंच या संसारांत लहानमोठ्याच्या नित्य अनुभवास येत आहे. हेन्रीराजास एक अनिवार रोग झाला, त्याच्या दुःखाने त्याचे सर्व ऐहिक ऐश्वर्य नाहींसे झाले, आणि पुढे आपण अल्पवयांतच संपले. जे उत्कृष्ट योद्धे होऊन गेले ज्यांचे इतिहासांत वर्णन केले आहे त्यांतलाच हा एक राजा होय. परंतु याचा प्रताप बहुत का-

१४२२. ळ राहिला नाहीं, हा सन चौदाशें बाविसांत मेला. त्यावेळीं त्याचे वय चवतीस वर्षांचे होते.

असल्या इतिहासावरून कळून येते की या लोकींचे संपत्तीचा गर्व धरून व्यर्थ, म्हणून पर लोकींच्या सुखाकडेस लक्ष लावावे हेंच मनुष्यास उचित. जशी लहानास दुःखे आहेत तशी थोरासही आहेत असें जाणून थोरपणाविषयीं आतुर न होतां ईश्वराने ज्या स्थितींत ठेविले असेल त्या स्थितीनें संतुष्ट असून आपला जो पोट भरायाचा धंदा तो आनंदाने करून ईश्वराचे उपकार आठवीत असावे. स्मोलेटाने पांचव्या हेन्रीचे वर्णन केले आहे ते असे.

हेन्री शरीरानें उंच-सडूक असे, त्याची मान लांब व मुख सुंदर. व शरीराचे अवयव सुघटित असत. लढाईच्या कसरतींत व चपळतेत तर याजबरोबर ठराया-
 ९ जोगा त्यावेळीं दुसरा कोणी नसे. हा सहनशील व उद्योगी असे आणि शीत, क्षुंधा, श्रम सोसून घेणारा यासारखा याचें फौजेत दुसरा कोणी शिपाई नसे. याचें शौर्य कांहीं असें असे कीं कोणत्याही भयानें हा हटूनये, व कोणत्याही अडचणीनें हा अडूनये. याचें आचरण शुद्ध धार्मिक आणि आहारादिक परिमित असत, सेनेची सुशिक्षता आणि राजाचें उत्तम आचरण यां उभयतांच्या स्वाधीन यश व जय असें जाणून हा हेन्री सेनेचे शिक्षेविषयी व आपले वर्तणुकीविषयी फार जपे. युत्थकौशल्यांत व राजकारभाराच्या चातुर्यांत तर यासारखा दुसरा विरळा, याप्रमाणें हेन्री एक नामांकित शिपाई होऊन गेला. असेहि याचे थोर थोर गुण असतां इतर थोर योत्थ्यांसारखा हा अभिमानी व कोठें निर्दय असा असे. लोभक० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

पांचवा हेन्री कोणत्यासालीं राज्य करूं लागला ?

यास कसले सोबतीचा छंद असे ?

हा राजा झाला तेव्हां आपल्या वाईट सोबत्यांचीं व्यसनं यानें चालतींच ठेविलीं काय ?

त्यानें त्यांस काय केलें ?

सरविलियम ग्यास कोथिनी लणून जो मुख्य न्यायाधीश होता त्याची गोष्ट सांगावी ?

या सध्यानें चालणाऱ्या न्यायाधीशाशीं राजा कसा वर्तला ?

या हेन्रीचेवेळीं इंग्लंड देशांत कोणता धर्म चालला होता ?

रोमन् क्याथलिक् धर्माचा कित्येक लोकांस त्रास आला होता काय ?

कोणत्या मानक्यानें मतांतर करण्याचा उद्योग केला ?

मग त्यास काय केले ?

जे लोक रोमन क्याथलिक् मतास प्रतिबंध करित त्यांस ते मतवादी कोणती पीडा करित ?

धर्म प्रकरणीं लोकांस जे उपद्रव होत असत ते बंद करण्याविषयीं राजानें कोणता उद्योग आरंभिला ?

वास्तविक पाहतां तुमचा राजा मी असें हेन्रीनें कोणत्या देशांच्या लोकांशीं बोलणें लाविलें ?

मग त्यानें फ्रेंच लोकांशीं त्यांच्याच मुलखांत लढाई केली काय ?

त्या लढाईचेवेळीं पहिल्यानें त्यास सर्व गोष्टी अनकूळ होत्या काय ?

त्यानें नामांकित लढाई केली ती कोठे केली ? तेथें कोणास जय मिळाला ?

इंग्लीश लोकांचा फ्रेंच लोकांबरोबर सल्ला होऊन काय ठराव झाला ?

मग त्या ठरावानंतर हेन्री राजमाहाल बांधून कोठे वसूं लागला ?

तो किती वर्षे जगला ?

तो कोणत्या वर्षीं मरण पावला ?

हा राजा स्वभावानें व गुणानें कसा असे ?

पत्र १६.

चिरंजिव०—विशेष पांचवा हेन्री कसा होता, त्यानें फ्रान्स देशींच्या लोकांशीं कसकशा लढाया केल्या, हें वर्तमान मागल्या पत्रांत कळविलें, त्यानंतर साहवा हेन्री झाला त्याणें कसें राज्य केलें तें वर्तमान आतां लिहितों. या साहाव्या हेन्रीच्या बापाचा काळ झाला तेव्हां हा एका वर्षाचा होता ल्हणून बेडफोर्डच्या ड्युकाकडेस राज्य सोपून दिलें आणि राजाच्याठायीं स्वतां राज्यकरण्याची योग्यता येई तोंपर्यंत बेडफोर्डच्या ड्युकानें राज्याचा संभाळ करावा असें ठरलें. मग बेडफोर्डच्या ड्युकानें फ्रान्स देशाबरोबर लढाई चालू केली, परंतु त्यावेळीं इंग्लीशलोक जय पावले नाहींत. त्यांस फ्रान्सदेशीं जो अधिकार प्राप्त झाला होता तो थोडक्याच दिवसांत नाहींसा झाला, त्यावेळीं एक चमत्कारिक गोष्ट घडली ती कोणी ऐकिली असतां खरीही वाटणार नाहीं.

फ्रान्सदेशीं एक्या गावांत जोन् अफ् आर्क ल्हणून एक मुलगी होती, ही वाटसरू लोकांस उतरावयास जीं वाटोवाट घरे बांधलीं असतात, जेथें जसें द्रव्य द्यावें त्याप्रमाणें भोजनादिक मिळतात तसल्या एक्या घरीं चाकरीस होती. या मुलगीस असें वाटूं लागलें कीं माझा देश शत्रूचे स्वाधीन झाला आहे, त्याची मुक्तता माझे हातून व्हावी असें आहे. मग तिणें ती कल्पना मनांत आणून असें प्रगट केलें कीं, या देशाची मुक्तता करण्याविषयीं मला ईश्वराकडून आज्ञा झाली आहे. ही कल्पना लोकांस खरी वाटून त्यांस अति आवेश

चहून त्यानीं मोठीं शूरत्वाचीं कर्मे आरंभिलीं. या मुलगीनें आंगांत कदच घालून हातीं तरवार घेतली व समागमं शिपाई घेऊन इंग्लीश लोकांचे फौजेवर गेली. त्यावेळीं त्या फौजेनें आर्लीयनरा नगरास वेढा घातला होता, तेथून त्या फौजेस त्या कन्धेनें अगदीं हाकून लाविलें. याप्रमाणें त्या मुलगीच्या योगेंकरून फ्रेंच लोक इंग्लीशांवर आपला चढाव करूं लागले, नंतर एक लढाई झाली, तेथें त्या मुलगीस इंग्लीश लोकांनीं धरलें, आणि ती भुताळी असें जाणून तिला जीवंतच जाळिली. जादूखरी मानून तरुण स्त्रीस जीवंतच जाळणें याजवरून त्या काळींच्या लोकांचें अज्ञान व निर्दयपणा किती सांगावा. असें झालें असतां ही फ्रेंच लोकांचा जयच होत गेला, आणि फ्रान्सदेशीं इंग्लिशांस एक ठिकाणही राहिलें नाहीं.

असें होत असतां इकडेस इंग्लंडांत राज्याची फार अव्यवस्था झाली होती. राजाच्याठायीं प्रजावर्तविण्यास सामर्थ्य नाहीं, अवघें राज्यभर लोक रूष्ट व बंड करण्याच्या बेतांत असें झालें होतें. तुह्मास पूर्वी कळविलें कीं, या साहावे हेन्रीचा आज्ञा चौथा हेन्री त्यास राज्य घेण्याचा अधिकार नसतां त्याणें राज्य बळेंच घेतलें. तिसऱ्या येडवर्डाचा जॉन् गान्ट ह्मणून जो तिसरा पुत्र, जो ल्यान्क्यास्टराचा ड्यूक, त्याचा पुत्र हा चौथा हेन्री. हा कनिष्ठ बंधूचा वंश ह्मणून यास राज्याचा अधिकार नाहीं, वडील पुत्राची नकल झाली असतां दुसऱ्या पुत्राच्या वंशास राज्य मिळावें. यास्तव योर्कचा ड्यूक जो या दुसरे पुत्राचे वंशातला, तो राज्याचा अधिकारी. तशांत लोकांस आपला राजा साहवा हेन्री याचा त्रास आला होता, ह्मणून यो-

कांचे वंशानें राज्य करावें असें सर्वांच्या मनांत वागूं लागलें.

असें होत असतां ज्यान् केड ह्मणून एक पुरुष होता, त्यानें अशी आवाइ उठविली कीं मी योकांचे वंशांतला, मला राज्य करण्याचा अधिकार आहे, हें त्याचें बोलणें बहुत्येक जण खरें मानून त्याचे नाहीं लागलें. मग तो सुमारे वीस हजार लोक घेऊन लंडन शहरास आला, आणि ब्लारूहीथ ह्मणून एक ठिकाण आहे तेथें उतरला. मग तेथून लंडनास गेला, परंतु तेथून त्याला लौकरच रोचेष्टरापर्यंत हटविलें, असें होतांच त्यास त्याचे बहुत्येक लोकानीं सोडून दिलें. मग असा ठराव केला कीं, जो कोणी जान् केडाला मारून त्याचें शरीर घेऊन येईल त्यास इनाम मिळेल त्याजवरून केडास धरून त्याचा वध केला आणि त्याचें डोकें लंडनाच्या पुलावर ठेविलें.

असल्या बंडांवरून योकांचा ड्युक आनंद मानूं लागला, कांतर लोकानीं मला राज्याचा अधिकारी असें मानून राज्यासनीं बसवावयास अनुकूल व्हावें, असें जें याच्या मनांत होतें त्यास तीं बंडे उपयोगीं पडलीं. मग याच्या जें मनांत वागत होतें तें हा बाहेर दाखवूं लागला. याच संधीस साहवा हेन्री राजास दुखणें लागलें, तेव्हां राज्य चालवावयास योकांच्या ड्युकास नेमिलें. नंतर राजा बरा झाला परंतु एकवेळ जो अधिकार हातीं आला त्यास सोडूनये असें त्या ड्युकास वाटूं लागलें, तेसमयीं राजाच्या नम्रस्वाभावामुळे ड्युकाचे इच्छेप्रमाणें घडूं आलें असतें, परंतु त्या राजाची राणी मार्गरेटची प्रकृति कांहीं वेगळीच होती, ह्मणून इणें ड्युकाच्या व त्याचे पक्षाचे जे होते त्यांच्या बरोबर उ-

घड लढाई आरंभिली. योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर या घराण्याच्या ज्या परस्पर लढाया झाल्या त्याचें मूळ येथून. याबहुत वर्षे चालल्या, एणेंकरून दुसरीं बहुत तुंबळ युद्धे झालीं, रक्ताचे पूर वाहले, व मोठमोठ्यांचीं वैमनस्ये पडलीं. मुळां लढायाच देशाच्या अनर्थास कारण होत, मग त्या देशांतलेच लोक सोयरे संबंधी आंतलेआंत भांडूं लागले असतां त्यापासून मोठा अनर्थ होईल यांत काय सांगावें. यां लढाईत कोणेंसमयीं एके पक्षास यश मिळे, कोणें समयीं दुसऱ्यास मिळे. या लढाया ज्या ज्या ठिकाणीं झाल्या तीं अवघांच येथें लिहावीं असें नाहीं. एक लढाई ब्लोहीत येथें, एक लढाई वेक्फिल्ड येथें, व दुसऱ्या बहुत जागोजागीं झाल्या.

वेक्फिल्डास जी लढाई झाली तेथें योर्काच्या ड्युकाचे फौजेचा मोड होऊन तोही मारला गेला, परंतु त्याच्या पक्षाचे जे होते ते पुनः जसेचे तसेच सजून

१४६१. ड्युकस्वरीस जी लढाई झाली तेथें जय पावले, आणि ड्युकाचे लेंकास सन चौदशें एकसष्टांत राज्य स्थानीं बसविला त्याचें नाव येडवर्ड चौथा.

मग त्या साहाय्या हेन्री राजास त्याचेच खोलींत ग्लोसेस्टराच्या ड्युकानें मारिलें. हा ड्युक येडवर्ड राजाचा भाऊ पुढें राजा झाला, याचें नाव तिसरा रिचर्ड हा कुबडा व मोठा निर्दय असे. मग ती ड्युकस्वरीची लढाई झाल्या नंतर याच ग्लोसेस्टराच्या ड्युकानें व क्लारेन्सच्या ड्युकानें त्या हेन्रीच्या मुलासर्हा भोसकून मारिलें. या राजाच्या वेळीं पाहिलें असतां लढाई व वध हींच बहुधा झालीं. योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर यां घराण्याच्या लढाया झणून काय तें या पत्रावरून तुम्हास कळूं येईल. यां लढायांस वार्स अफूरोस असें हीं झण

तात, याचा अर्थ गुलाबाच्या लढाया. कां तर ल्यान्क्यास्टराचे पक्षास जे होते ते आपले टोपीस तांबडा गुलाब लावीत, आणि योर्कचे पक्षाचे पांढरा लावीत. गुलाबाचा सभय जाऊन गुलाब मिळेना असे झाले ह्मणजे मग तांबड्या आणि पांढऱ्या वस्त्रांचे गुलाब करून आपआपल्या टोप्यांस लाऊन दिवस काढीत असत.

ल्यान्क्यास्टराच्या वंशाचे तीन राजे झाले, नंतर योर्काच्या वंशीचा राजा राज्य करू लागला. ल्यान्क्यास्टराच्या वंशास राज्य पद नव्हते, त्या वंशांत हेन्री चौथा राजा झाला त्यायोगेकरून त्या वंशास राज्यपद मिळाले, परंतु ते राज्यपद नीतीने प्राप्त झाले नाही, बळात्कारेकरून मेळविले, ह्मणून त्या वंशास बंडखोर असेही ह्मणतात. लोभ हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

कोणत्या वर्षी साहवा हेन्री राज्य करू लागला ?
याचा बाप पांचवा हेन्री मेला तेव्हां हा किती वर्षांचा होता ?

राजा आपल्या अल्प वयामुळे राज्य करायास असमर्थ होता, तेव्हां त्या राज्याचा संभाळ करावयास कोणास नेमिले होते ?

बेडफोर्डाचा ड्यूक फ्रान्स देशाबरोबर लढत होता काय ?

आणि तेथे त्यास जय मिळाला काय ?

इंग्लीश लोकांस फ्रान्सदेशांत जो अधिकार प्राप्त झाला होता तो कोणती अपूर्व गोष्ट होऊन अगदीं नाहींसा झाला !

जोन् अफ् आर्क ल्हणून कोण होती ?

इने फ्रान्सदेशींच्या कोणत्या नगरापासून इंग्लि-
शांचे फौजेस हांकून लाविले ?

मग इला इंग्लीश लोकांनी एकादे लढाईत धरि-
ले काय ?

त्यानीं तिचें काय केलें ?

असें वर्तमान बाहेर होत असतां इंग्लंडांत कसें
चाललें होतें ?

साहावा हेन्री हा चौथे हेन्रीचा कोण होय ?

बरे याच्या वंशास राज्य पदाचा अधिकार हो-
ता काय ?

हा काय ल्यान्क्येस्टराचा वंश नव्हे ?

योर्काचा ड्युक ज्या वंशांत झाला तो वंश ल्या-
न्क्येस्टरापेक्षां वडील बंधूचा नव्हता काय ?

तर मग योर्काच्या ड्युकास राज्य मिळूनये काय ?

बरे लोकांस साहावे हेन्री राजाचा त्रास आला
तेव्हां योर्काच्या वंशास राज्य द्यावें असें त्यांच्या मनां-
त वागूं लागलें काय ?

असें झाल्यावरून बंडे होऊं लागलीं काय ?

मी योर्काच्या वंशांतला अशी आवाई उठवून
लोकांस आपल्या नारीं कोणीं लाविले ?

केड किती लोक घेऊन लंडनास गेला ?

मग केडाचें काय झालें ?

राजास दुखणें लागलें तेव्हां तें राज्य चालवाव-
यास कोणास नमिलें होतें ?

योर्काच्या ड्युकाच्या हार्तां जो अधिकार आ-
ला होता तो सोडूनये असें त्यास वाटूं लागलें काय ?

बरे असें झाल्यावरून योर्क आणि ल्यान्क्येस्टर

यां घराण्याच्या परस्पर लढाया झाल्या काय ?

हेनरीच्या स्त्रीचें नाव काय ?

या राणीनें काय केलें ?

योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर घराण्याच्या परस्पर बहुत मोठ्या लढाया झाल्या काय ?

कोणत्या लढाईत योर्काच्या ड्युकाचे फौजेचा मोड होऊन तो मारला गेला ?

त्या ड्युकाच्या पक्षाचे जे होते ते कोणत्या लढाईत पुनः जसेचे तसेच सजून जय पावले ?

मग कोणास राज्य स्थानीं बसविलें ?

कोणत्या सालीं बसविलें ?

चौथ्या येटवर्डास राज्य प्राप्त झालें, मग त्या साहाय्या हेनरीस काय केलें ?

ग्लौसेस्टराचा ड्युक हा कोण व हा कसा असे ?

योर्काच्या आणि ल्यान्क्यास्टराच्या लढायांस गुलबांच्या लढाया असें कां म्हणतात ?

कोणत्या पक्षाचे लोक टोपीस तांबडा गुलाब लावीत आणि कोणते पांढरा लावीत ?

ल्यान्क्यास्टराचे वंशाचे किती राजे झाले ?

पत्र १७.

चिरंजीव०-विशेष इंग्लंडदेशींच्या राजांचे जे स्वल्प वृत्तांत तुम्हास पाठवावे, ते तुम्ही मोठ्या आवडीनें समजून घेत असतां, हें जाणून मोठ्या आनंदानें आणखी वृत्तांत लिहून पाठवितो. मी जें जें कांहीं तुम्हास कळवितो, त्याची चांगली आठवण धरिली असतां इंग्लंडदेशींच्या वृत्तांताचे जे मुख्य मुख्य भाग, ते समज

ग्यास तुह्यास सुलभ पडेल. हा लिहून पाठवितो अस-
ला लहान वृत्तांत शिकून मोठेपणीं इंग्लंडाचा मोठा
वृत्तांत शिकूं लागले असतां, तो जसा कळूं येतो, तसा
पहिल्यानेच तो शिकूं लागले असतां कळूं येत नाही.
या लहान वृत्तांताने तरी इंग्लंडदेशींचा सरासरी अवघा
वृत्तांत समजू लागेल.

मागल्या पत्रांत तुह्यास कळविलें कीं, योर्काच्या
१४६१ ड्यूकाचा लेंक चौथा येडवर्ड यास चौदाशें एक-
सष्टावे वर्षीं राजपदीं बसविलें. हा मोठा देखणा
असे, याचे सारिखा सुंदरपुरुष दुसरा कोणी त्या रा-
ज्यांत नव्हता, परंतु येवढ्यानेच हा स्तुतीस योग्य
होत नाही. याचे आचरणांत कांहीं एक चांगलेपणा
नसे, वाईट दुष्टपणाच असे. हा फार क्रूर, खुनशी व
दुराचरणी असे, याजविषयीं एक गोष्ट सांगतो, त्याजव-
रून याचा क्रूरस्वभाव व खुनशीपणा कळूं येईल. एके-
दिवशीं हा थामस बर्डेट ह्मणून एक साहेब होता त्या-
च्या शिकार खेळायाच्या जागेंत शिकारीस गेला. या
थामस बर्डेटचा, आणि राजाचा भाऊ क्लेरेंसचा ड्यूक
याचा फार स्नेह असे, आणि राजाचा आपल्या त्या-
भावा बरोबर कज्जा होऊन द्वेष पडला असे. तो द्वेष
आपल्या भावाच्या स्नेहावर उगवावा असें राजानें
मनांत आणून त्या थामस बर्डेटचा एक आवडता हरण
होता, तो मारला. त्याजवरून बर्डेट रागेभरून असें
बोलिला कीं, हें हटवादाचें काम करायास ज्याणें रा-
जास बुद्धि दिली असेल त्याच्या पोटांत त्या हरणाचीं
शिगे खुपसोत. यां शब्दांवरून बर्डेटची चौकशी करून
त्यास टिबर्न येथें फांशी दिलें. अहा हा ! किती क्रूर हें
कर्म ! मनास येईल तसें करावें, दुसऱ्यास निरर्थक उप-

द्रव करावा, असल्या राजाचा स्वाधीन आपण नाही, याजवरून आपण आपल्यास सुखी मानावे. असा हा हटवाद व आपल्या मित्राचा वध पाहून क्लेशाच्या ड्युकास वार्डट वाटून फार राग आला, आणि ह्मणू लागला की, बर्डेटचा कांहीं अपराध नसता त्यास शासन केले ही अनीति क्रूर कर्म होय, इतक्याच बोलण्यावरून राजाने त्या भावाचाही वध करावा अशी आज्ञा केली; मग त्यास मारिले तो प्रकार असा. तू कसा मरू इच्छितोस असे त्यास विचारिले, त्याने उत्तर दिले की मला मालसी मद्याच्या पिपांत बुडवून टाकावे. मालसी मद्य द्राक्षारसाची दारू, ही त्यास फार आवडत असे असे वाटते. मग या दारूचे एक मोठे पीप आणून त्यांत त्या ड्युकाला उलटा बुडवून मारिला.

फ्रेंच लोकांबरोबर लढाई करण्याविषयी या राजाची तयारी होत होती इतक्यांत यास दुखणे लागून हा सन चौदाशे च्याय्शीत एकेचाळीसावे वर्षी मरण पावला. १४८३

पूर्वी इंग्लंडदेशीचे राजे जीं मोठीं मोठीं क्रूर कर्मे करीत, आणि बहुतकरून इच्छेस येई त्याप्रमाणें राज्य करीत, तो वृत्तांत पुरातन बखरींत वाचू लागले असतां आंगाचे कांटे उभे राहतात, त्यावेळीं राजाने जरी मोठा घोर बळात्कार आरंभिला तरी त्यास कोणी आड येऊं नये कांहीं अडचण पडूनये असे होते. आतां तसा उपद्रव नसतां इंग्लीश लोक असे बोलतात कीं “आतां आह्मांस स्वतंत्रपणा ह्मणजे मोकळीक नाही आणि राजा आणि राज्य जसे असायाचे तसे नाही, आणि आ-

धल्यापेक्षां 'मातबर थोर गृहस्थ अढळला असतां आतां
 काय ताळ राहिला, ज्याला पाहिजे त्याणें मोठे पदवी-
 स चढावें, अशी रागें भरून निंदा करितात. ” परंतु हीं
 असलीं भाषणें बहुतकरून केवळ अविचाराचीं कळलें.
 या गोष्टींचा जर अभिमान सोडून वास्तविक विचार के-
 ला तर दुसऱ्याचा हेवा करून खंती होण्यास कांहीं
 कारण नाही. जे चांगले ख्रिस्ती जन ते असें ह्म-
 णतात कीं “ आपण ह्या सांप्रतकाळींच्या स्थितीनें
 आहों हाच मोठा लाभ.” राजाचा जो मोठा घोर उपद्र-
 व इंग्लंडचे बखरींत सांगितला आहे तसा उपद्रव आ-
 तां करीन असें कोणी ह्मणेल तर तसें होणार नाही.
 आपल्यापेक्षां कमी योग्यतेचे जे लोक त्यांस उपद्रव
 करावा असें आतां राजा आणि मानकरी यांचे मनांत
 येत नाही, आणि जरी आलें तरी कायद्यांच्या आठ-
 कावामुळे तसें त्यांच्या हातून होत नाही. याजकरितां
 अशी जेथें न्यायनीति वागती अशा राज्यांत आपलें
 राहणें आहे हाच मोठा लाभ. गरीब अथवा मातबर
 यांच्या शरीरास किंवा जिनगीस कोणाचा उपद्रव हो-
 ऊंनये असें त्यांचें रक्षण होतें, आणि जे कांहीं आप-
 ल्यास बरें योग्यतें करण्याची मोकळीक आहे असें अ-
 सतां आह्मास मोकळीक नाही ह्मणून पुष्कळलोक
 हांका मारितात, परंतु त्यांचा भाव काय तो कळत ना-
 ही. एक वृद्ध ख्रिस्ती ह्मणतो “माझे एवढें वय हो-
 ऊन मला आतां ह्मातारपण आलें. परंतु ख्रिस्ती मतांत
 चालणाऱ्या मनुष्यास जें योग्य तें मी करूं लागलों आ-
 णि त्यांत मला कोणे एक्या कायद्यानें अटकाव केला
 असें तर कोठे माझ्या जन्मांत अढळलें नाही, आतां
 दुसऱ्याचा जाऊन माल घेणें, तर तसलें काम माझ्या

मनांतच येत नाही, आणि आलें तर मला कायद्याचा अकटाव होईल असा अटकाव अवश्य पाहिजे. असला कायदा आहे लक्षणच माझ्या मालचिं रक्षण होतें, जर कोणी गृहस्थ माझ्यापेक्षां द्रव्यवान् असला आणि त्याचें द्रव्य जाऊन घेईन लक्षण तर तें घ्यावयास मला मोकळीक नाही.” असले अटकाव आपल्या सर्वांच्या हिताचे आहेत आणि ते अवश्य असले पाहिजेत. येणेंकरून आपल्या वास्तविक मोकळेपणांत कांहीं कमी पडत नाही, उलटें आपलें रक्षण होतें व आपल्यास सुख मिळते. परंतु हा विचारकरितां इंग्लंडचा वृत्तांत तसाच राहिला, लक्षण हा विचार इतकाच येथें पुरे. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

चौथ्या चेडवर्डस राजपदीं कोणत्या सालीं बसविलें ?

तो स्वरूपानें कसा असे ?

त्याचा स्वभाव कसा असे ?

राजाचा क्लारेन्सचे ड्युकाशीं द्वेष होता त्याजवरून राजानें त्याच्या मित्रास काय केलें त्याची सविस्तर गोष्ट सांगावीं. पत्रांत ज्या भाषेनें ती गोष्ट लिहिली आहे त्याच भाषेनें ती गोष्ट सांगितली पाहिजे असें नाही, तुल्लास त्या गोष्टीचें स्मरण असलें पुरे. अशा गोष्टी वांचून त्या बोलून दाखविण्याचा अभ्यास केला असतां कोठे न अडतां व गोंधळतां सरळ रितीने बोलण्याची देव लागेल ?

• क्लारेन्साचा ड्युक हा राजाचा कोण ?

राजा लढाई करण्याच्या बेतांत होता काय ?

कोणत्या देशांच्या लोकांबराबर लढाई करण्याच्या बेतांत होता ?

मग तो बेत कशामुळे सिद्धीस गेला नाही ?

राजा मरण पावला तेव्हां याचे वय किती वर्षांचे होते ?

तो कोणत्या साली मेलला ?

पत्र १८.

चिरंजीव० - विशेष सन चौदाशें व्यायूशीत चौथा येडवर्ड मरण पावला, त्याचे वर्तमान तुह्यास मागील पत्रांत कळविले. त्या राजास तीन मुले होती, दोन मूल एक मुलगी. मोठ्या मुलाचे नाव येडवर्ड, दुसऱ्याचे रिचार्ड, आणि मुलगीचे इलिझाबेथ. त्या राजाच्या मार्गे त्याचा वडील मुलगा पांचवा येडवर्ड राजा झाला, परंतु याचे वय १३ वर्षांचे, त्यामुळे याचे हातून राज्य कारभार चालेना झणून याचा चुलता रिचार्ड ग्लौसेस्टराचा ड्यूक राज्यकारभार चालवावयास नेमिला. या ड्यूकाचे नाव मार्गे एकवेळ आले आहे, पुढे जो तिसरा रिचार्ड झाला तोच हा, यास कुबडा रिचार्ड असे कोठे झणतात, अंग आखडलेले व वांकडे अशाच रूपाने हा जन्मला. परंतु यांच्या शरीरापेक्षां याचे मन तर फारच वांकडे होते. याचे जे लहान लहान पुतणे त्यांचा याणे सांभाळ करावा तो नकरितां आपल्यास राज्य मिळवें या बुद्धीने त्यांस मारण्याचा बेत केला, परंतु त्यां मुलांचे रक्षण व सांभाळ करणारे असे बहुतजण त्यांच्या पक्षाचे होते, याजकरितां त्यां मुलांस मारण्याच्या अगोधर पहिल्याने त्यांचे हित इच्छिणारांस नाहीसे करावे असा त्यां

मुलांच्या दुष्ट चुलत्याने निश्चय केला, तो प्रकार सांगतो.

लार्डहेस्टिंग् ल्हणून एक प्रतापी पुरुष होता, त्याचा राजावर व त्याच्या भावावर फार लोभ^० असे, ल्हणून कुबड्यारिचार्डाने प्रथम त्या लार्डसच मारण्याचा बेत केला, आणि त्यास निरोप पाठविला की, तुम्ही लंडन शहराचे किल्यांत राजसभा मिळणार तेथे यावे. ती सभा मिळाल्यावर रिचार्ड आपले मुख क्रोधयुक्त व भयंकर करून तेथे आला, त्यावरून त्या सभेस जे लार्ड होते त्यांस वाटले की कांहीं आतां अनर्थ होतो. मग रिचार्डाने आपला निर्जीव वाळलेला हात बाहेर काढून दाखविला आणि ल्हणू लागला की जेन्शोर व तिचे मिलाफी यांनी जादूकरून हा माझा हात शक्तिहीन केला. हे पाहिले असतां केवळ कुभांड, कांतर जादू ल्हणून कांहीं पदार्थ नव्हे, उगीच कल्पना होय. हा याचा हात जन्मापासूनच आखडलेला, हे सर्वास ठाउकें होते. त्याजवरून लार्ड हेस्टिंग् बोलू लागला की, आपण सांगतां तसेंच त्यां मनुष्यांनी जर केले असले तर त्यांस शिक्षा केली जाईल, असे ल्हणतांच रिचार्ड मोठ्याने बोलू लागला “जर असे तूं मला उत्तर देतोस तर ऐक त्यांणीं माझा जीव घेण्याची मसलत केली आहे, आणि तूंही त्यांस सामील आहेस, असे बोलून मेजावर दोनदां हात मारला, इतक्यांत त्या सभेत कित्येक हातेर बंद शिपाई आले त्यांस रिचार्डाने अशी आज्ञा केली की, अरे पाहतां काय, या लार्डहेस्टिंग्सास धरा ओढा. उडवा डोचके. याचा शिरछेद केल्यावांचून मी अन्नच घेणार नाही, अशी आज्ञा होतांच तेथे एक लाकूड होते त्याजवर त्याला घालून त्याच घटकेस त्याचे डोके तोडले.

याप्रमाणें जसजसा मागील वृत्तांत पहात जावा तसतशीं अधिक क्रूर कर्मे दृष्टीस पडतात, आणि तस-तसा अधिक ईश्वराचा उपकार स्मरावा असें मनांत येतें. याजवरून इंग्लंड देशींच्या प्रजा असें म्हणतात कीं “आह्माला ईश्वरानें ज्या राज्यांत जन्म दिला आहे तेथें कोणी कोणत्या ही मोठ्या अधिकारावर असला तथापि त्याच्याने याप्रमाणें कोणाचा प्राण घेववत नाही ही ईश्वराची आपणावर मोठी कृपाच होय.”

याप्रकारचा माझा लेख मागील पत्रांत वारंवार आला आहे, याचें कारण असें आहे कीं, सांप्रत का-ळींचे राज्यव्यवस्थेचे गुण दोष व मागील राज्यव्यवस्थे-चे गुण दोष दृष्टीस पडतात, ते प्रसंगानुरूप बोलानेच लागतात, त्यावांचून पुढील वृत्तांत सांगतां येत नाहीं.

मागें जेन्शोर जें नाव सांगितलें तें लंडन शहरांत लांबर्डच्या रस्त्यावर एक सोनार रहात असे त्याचे बायकोचें. ही आपल्या नवऱ्यास सोडून चौथ्या येडवर्ड राजाच्या आंगाखाली राहिली होती. पूर्वी असा संप्रदाय असे; कोणी एकानें मोठा अपराध केला असतां त्यास प्रायश्चित्त देत. तें असें. एक अखंड पांढरें वस्त्र लेववून हातांत मेणबत्ती देवून पायांत जोडा घालूं न देतां देउळापर्यंत चालवीत. याप्रमाणें त्या जेन्शोरला प्रायश्चित्त दिलें, तेव्हां ती लंडन शहरांतील मार्गातून सेन्ट पालच्या देवळापर्यंत चालत गेली. मग असा हुकूम केला कीं इला कोणी खायास प्यायास देऊंनये, कोणी आपल्या घरांत घेऊंनये, तेव्हां ती अत्यंत दुःखाने व गरीबीनें इकडे तिकडेस फिरूं लागली. ती पूर्वी अनेक प्रकारचीं सुखें भोगीत होती, व मोठ्या डौलानें वागत होती, म्हणून हें दुःख तिला फारच जड गेलें अ-

सेल. तशांत तिणे जीं पातकें केलीं होतीं तींही तिच्या मनाला फारच जाचलीं असलीं. ती मुळची अपराधी खरी परंतु तिला ऐश्वर्य मिळालें होतें तेव्हां तिणे लोकांवर उपकार केले होते, व त्यांस उदार होऊन जें दिलें होतें, तें ते आठवून व तिची दुःखाची अवस्था पाहून तिचा सर्वास कळवळा येई. परंतु राजाचे आज्ञेमुळें कोणाच्याने कांहीं तिला देवतनसे. याप्रमाणे ती चिंध्या पांघरून दिना सारखी जिकडेतिकडे बहुत दिवस फिरतां फिरतां शेवटीं त्याच दुःखानें मेली. हा जो इला दंड झाला तो इच्या अपराधानुरूपच झाला परंतु रिचार्डानें इला दंड करितांना अशा बुद्धीने केला नाहीं, तर ही त्या चौथ्या येडवर्डाच्या मुलांवर ममता करीत असे आणि रिचार्ड यांमुलांस कांहीं करूं लागला ह्मणजे त्यांचा पक्ष धरी, ह्मणून त्यां मुलांच्या शत्रुत्वाने इला दंड केला. यानंतर तो दुष्ट रिचार्ड सिंहासनावर आपण बसायाचा विचार करूं लागला, आणि उगेंच ढाग व खोटीं निमित्तें सांगून बहुत लोक आपल्या नाहीं लाविले. मग लंडन शहरचे जे न्यायाधिशेचे योग्यतेचे अधिकारी, ते येऊन रिचार्डास विनंती करूं लागले कीं, आपण आतां सुकूट धारण करावा. त्याजवरून रिचार्ड बोलूं लागला मला तर राजपदाची इच्छा नाहीं, परंतु हें बोलणें उगीच बाह्यात्कारीं, आपला दुष्ट बेत कोणाच्या लक्षांत येऊनये ह्मणून हें असलें लबाड बोलणें. असें घडूं आलें असतां ही रिचार्डास वाटत असे कीं, जोपर्यंत माझे पुतणे जीवंत आहेत तोपर्यंत मला स्वस्थपणें राज्य करायकस सांपडणार नाहीं, ह्मणून त्यानें त्या लहान राजास व त्याचा धाकटा भाऊ योर्काचा ड्यूक यास मारण्याचा बेत केला. हें काम

त्याने ब्राय्हेन्बरी ह्मणून जो किल्याचा सरदार होता त्यास सांगितलें, परंतु तो दयाळू असे ह्मणून त्याने तें दुष्ट कर्म पतकारिलें नाहीं, याजकरितां त्यास दूर करून त्या अधिकारावर, सज्जेंसटिरेल ठेविला. मग त्या टिरेलाने तिघे मारेकऱ्यांस 'द्रव्य कबूल करून त्या बाळहत्या करण्याविषयीं बोलाविलें, ते रात्रीस आले आणि तो दुरात्मा टिरेल खोलीच्या दाराजवळ उभाराहून ते मारेकरी खोलींत शिरले, त्यांनी तीं बापुडीं बाळें केवळ निद्रेच्या भरांत असतां उश्यानी त्यांचे श्वास कांडून त्यांस मारून टाकिलें, आणि त्यांचीं भेंतें निसणीच्या खालीं पुरून तेथें दगडांचे चिरे जसे होते तसेच बसविले; तेणेंकरून बहुत दिवस त्यां भेंतांचा थांग लागला नाहीं. मग बहुत वर्षांनी त्यांचीं हाडें त्या निसणी खालीं कामदार मनुष्यांस अढळलीं.

याप्रमाणें पांचव्या येडवर्डाचें राज्य होऊन बहुत मास लोटले नव्हते इतक्यांत तो नाहींसा झाला, त्यास किल्यांत बंद केलें होतें तेथें बाळपणांतच त्याचा वध झाला ह्मणून त्यानें राज्य केलें असें ह्मणतां येत नाहीं. मग तो दुष्ट ग्लौसेस्टराचा ड्यूक तिसरा रिचार्ड अशा नावानें राज्य करूं लागला, परंतु याचा स्वभाव क्रूर यानें मनास येईल तसें करावें, ह्मणून सर्व प्रजा याच्या राज्यास त्रासल्या आणि त्यांस वाटूं लागलें कीं हा राजा नाहींसा होता तर बरें, त्याजवरून रिचमन्डच्या ड्यूकास धैर्य प्राप्त होऊन त्याणें फौज जमा केली आणि सर्वास नकोसा झालेला जो रिचार्ड त्याजपासून राज्य घेण्याचा उद्योग आरंभिला. हा रिचमन्डचा ड्यूक तांबड्या गुलाबाच्या पक्षाचा ह्मणजे त्यान्वयास्टरचे घराण्यांतला होता, याजकरितां योर्काच्या घराण्यांतले

राजे राज्य करीत होते तोंपर्यंत या रिचमान्डास ते राज्य सोडून बाहेर राहणें प्राप्त झालें होते. मग रिचार्डाचे स्वछंद वागणुकीमुळे लोक रूष्ट झालेसे पाहून ते लोक आतां मला अनकूळ होतील असें मानून रिचमान्ड थोंडकीशी फौज घेऊन फ्रान्सदेशाहून निघाला आणि वेल्स येथें मिलफोर्ड ह्मणून बंदर आहे तेथें उतरला, तेथें याला कोणी आड आलें नाहीं. इकडे धैर्यवान् जो रिचार्ड याने ही तयारी केली, तेव्हां रिचमान्डाकडेस बहुत इंग्लीश लोक मिळाले. मग त्यां उभयतांचें लेस्टर शहर येथील बाजूवर्ष फिल्डास युद्ध झालें, त्या युद्धांत रिचमान्डास जय मिळाला आणि रिचार्ड मारला गेला.

मग रिचमान्डास सातवा हेन्री असें पद देऊन राज्यासर्ती बसविला, तेणेंकरून सर्व लोकांस आनंद झाला. हा कांहीं मागील राजाचा वारस नव्हे ह्मणून यास राज्य मिळवें असें नव्हतें, परंतु ते याणे युद्ध करून मेळविलें, आणखी लोकांस ही रिचार्ड नकोसा झाला होता, ह्मणून या हेन्रीस राज्याचा अधिकार आहे किंवा नाहीं याचा लोकांनी फारसा विचार केला नाहीं.

या पत्रांत पांचवा येडवर्ड आणि तिसरा रिचार्ड अशा दोन राजांचें वर्तमान लिहिलें आहे. पांचवा येडवर्ड दोन महिने होता, तिसरा रिचार्ड दोन वर्षे होता, तो सन चौदाशें पंच्यायुशांत बाजूवर्ष फिल्ड येथें लढाईत पडला. लोभ हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

चौथा येडवर्ड कोणत्या सालीं मेला ?

त्यास किती लेंकरें होतीं ?

त्यांचीं नांवां काय ?

चौथा येडवर्ड मेला तेव्हां त्याच्या वडील मुलगा किती वर्षांचा होता ?

मग राज्य कारभार चालवावयास कोणास नेमलें ?

तो स्वभावानें कसा असे ?

त्यानें कोणत्या मानकन्यास मारिलें ?

त्याजवर काय कुभांड रचलें होते ?

लार्ड हेस्टिंगास मारायाचें वास्तविक कारण

काय ?

जेन् शोर कोण होती ?

तिला दंड कोणत्या प्रकारचा झाला ?

रिचार्डानें त्या लहान्या राजास व त्याच्या भावास काय केलें ?

त्यांच्या प्रेतांचा कोठे थांग लागला काय ?

तीं कोठे व कोणास सांपडलीं ?

यां मुलांस मारून राज्य कोणी घेतलें ?

रिचार्डाची वर्तणूक कशी असे ?

त्याजवर फौज घेऊन कोण आला ?

रिचमान्डच्या ड्युकाची रिचार्डाबरोबर लढाई झाली तेसमयीं कसें झालें ?

ही लढाई कोठे झाली ?

मग तें राज्य कोणी घेतलें ?

कोणत्या सालीं रिचार्डास मारिलें ?

पत्र १९

चिरंजीव०—विशेष जेजे इंग्लंडची बखर वाचितात त्यांस तिसऱ्या रिचार्डास मारल्याचें व सातव्या हेन्रीस राज्य मिळाल्याचें वर्तमान ऐकून जसा आनंद होतो, तसा तुम्हासही त्या वर्तमानावरून आनंद झाला असेल. रिचार्डाच्या स्वभावानें लोक फार त्रासले होते, म्हणून सातव्या हेन्रीस राज्याधिकार आहे किंवा नाही याची फार चौकशी न करितां त्यास जसे त्याकाळींच्या लोकांनी मान्यकरून घेतलें, तसें तुम्ही त्याकाळीं असतां तर त्यास मान्य करून घेतलें असतें असें आहे. अमक्याच्या वंशाचा अमूक असा विचार ठेवणे अवश्यक आहे, असा विचार न ठेविला तर राज्य घेण्याविषयीं हजारोजण दावे सांगू लागतील, व हजारो तंटे पडतील, परंतु खचित ठरलेला व सर्वास ठाऊक झालेला अशा वारसास राज्य दिलें म्हणजे सर्व कळी मिटतात. याप्रमाणें पहातां सातवा हेन्री या राज्याचा वारस नव्हता. रिचार्डाने जे राजपुत्र किल्यांत मारिले त्यांची बहीण इलिझाबेथ ती वारस होय परंतु हेन्रीने या राजकन्येबरोबर लग्न लाविलें तेणेंकरून कांहीं तंटा न होतां योर्काच्या घराण्याचा ल्यान्क्यास्टराच्या घराण्याशीं जो वाद चालला होता तो नाहीसा झाला, हेन्री ल्यान्क्यास्टराच्या घराण्यांतला आणि इलिझाबेथ योर्काच्या घराण्यांतली यांच्या लग्नाने दोन्ही घराणी एक होऊन यांचें सुरळीत चालूं लागलें. मग हेन्री चांगल्या प्रकारें राज्य करूं लागला परंतु कित्येक लोकांचा स्वभाव असा असतो कीं त्यांनी संतोष पावून उगे राहूंच नये, नेहमी बंडें तुफानें उठवीत असावीं याप्रमाणें हेन्री-

च्या राज्यांत घडत होते. सांप्रत कार्ळीच्या लोकांस चांगलें ज्ञान व विचार आहे, नाहींतर राजाचा फार बळात्कार होतो, राजानी नीति सोडली अशा ज्या बंडवाले गोष्टी सांगतात त्याजवर लोक कान देऊन आतांही पहिल्याप्रमाणें बंडे करते.

ते समर्या देश समृद्ध होऊन सुखानें नांदूं लागे अशा रितीने हेन्री राज्य करूं लागला होता, व जे बहुत दिवस बंडे तुफाने करून दमले होते त्यांस ही आपल्या नम्र स्वभावाने शांत करण्याच्या उद्योगांत होता, परंतु कित्येकांची प्रकृति अशी असती कीं तिणे नित्य क्षोभ पावावा, तीस शांती समाधान कदापि होऊनये. सारांश बहुत दिवस मसलत करून फितूर करण्याची ज्यांस टेव लागली होती ते राजा बंदोबस्त करीत असतां ही हरतऱ्हेने बंडे तुफाने करीत. शेवटीं लोकांनी एक मनुष्य उभा केला. त्याचें नाव लॉबर्ट सिम्नेल, हा एके रोटीवाल्याचा लेंक. हा झणूं लागला कीं, ज्या क्लारेन्सच्या ड्युकास किल्यांत मालमशी दारूच्या पिपांत बुडवून मारिलें त्याचा मी लेंक. असें बोलणे ही उघड लबाडी झणून या बंडास कोणी फारसे मिळाले नाहीं, शेवटीं थोडेसे लोक सामील झाले, त्यांत कित्येक सामर्थ्यवान् होते, त्याणी एक फौज जमा केली, ते समर्या बहुत्येक देश राजाकडेस झाला होता. मग नाटिंग् ह्यामशैर प्रांतांत स्टोक स्थानाजवळ राजाच्या लश्कराची व त्या बंडवाल्यांची लढाई होऊन त्यांचा मोड झाला. तेथें सिम्नेलास धरिलें, परंतु हा गरीब जात्या बुद्धिवान् नव्हे, यास बुद्धि देणार ते दुसरेच असें जाणून राजाने यास मोठा दंड न करितां आपल्या

स्वयंपाक घरांत स्वयंपाक्यांच्या हाताखाली ठेविल्लें पुढें कांहीं दिवसानें याची नेमणूक जेथें राजाचे शिकारीचे पक्षी होते त्या शिकारखान्यावर केली, मग त्याच कामांत असतां हा मेला.

याप्रमाणें होऊन फार दिवस झाले नाहींत इतक्यांत एक दुसरा दावा सांगणारा उठला, याचें नाव पर्कीन वॉर्बेक. हा ह्मणूं लागला कीं किल्ल्यांत दोन राजपुत्र मारिले असें सांगतात, परंतु त्यांतून धाकट्यास मारिलें नाहीं, योर्काचा ड्यूक रिचर्ड ह्मणून जो धाकटा राजाचा लेंक तो मी आहे. त्याजवरून बहुत लोक यास अनकूळ झाले, आणि याची रीत भात चांगली असे, आणि हा मोठ्या शहाणपणानें वागे, ह्मणून याचा पक्ष चांगला बळावला आणि बहुत्येक मोठे मोठे नामांकित लोकांस याची गोष्ट खरी वाटूं लागली. त्याजवरून राजानें मोठ्या यत्नानें वॉर्बेक कोण कोठला असा शोध लाऊन ज्यांनीं तें बंड माजिल्लें होतें त्यांतील बहुत्येकांस धरून ठार मारिलें, आणि कित्येकांस त्यांच्या अपराधाची क्षमा केली.

मग त्या वॉर्बेकाचें इंग्लंड देशांत कांहीं चालिना असें होतांच तो स्कॉटलंडास गेला, तेथें स्कॉट देशांचा राजा चौथा जेम्स याणें त्याचें मोठें साह्य केलें. तेथून तो मोठी फौज घेऊन पुनः इंग्लंडास आला, परंतु फारसे इंग्लीश लोक येव्हां आपल्यास सामील होत नाहींत असें पाहून तो ऐर्लंड देशास गेला, तेथून पुनः इंग्लंड देशास येऊन कार्नवाल येथें उतरला. तेथें त्या प्रांतांतील कित्येक लोक त्यास मिळून तो आपणास चौथा रिचर्ड असें ह्मणवूं लागला. त्यावेळेस त्याच्या जवळ सातहजार

फौज जमां झाली, परंतु राजा फौज घेऊन आपल्या बरोबर भांडायास येतो असें ऐकतांच त्यास वाटू लागलें कीं, आतां आपल्यास यश मिळत नाहीं, मग त्याचें लश्कर राजाच्या हातीं सांपडलें. तेसमयीं राजानें त्यांतील जे मुख्यमुख्य बंडाच्या मसलतींत होते त्यांस ठार मारून बाकीच्यांचे अपराध क्षमा केले आणि असें ठरविलें कीं, जर वॉर्बेकू येऊन भेटेल आणि बंडाचा सर्व मजकूर कबूल होईल, तर त्याचा ही अपराध क्षमा होईल. मग त्याप्रमाणें वॉर्बेकानें केले, त्याणें जो आपला वाका सांगितला त्याजवरून तो योर्काचा ड्यूक होय असें अडून कित्येकांस वाटतें. असें जें त्यांस वाटतें हें खरें किंवा खोटें याचा निर्धार होत नाहीं, पाहिलें असतां बखरी लिहितात ते आपआपल्या विचाराप्रमाणें किंवा ते ज्या ज्या पक्षाकडचे असतात त्या त्या पक्षाचा अभिमान धरून वर्तमान लिहितात.

तिसऱ्या रिचार्डाच्या पक्षाच्या लोकांनीं त्याकाळांचें वर्तमान लिहिल्यास ते बहुत करून रिचार्डाच्या गुणाचें आणि सातव्या हेन्रीच्या दोषाचें वर्णन करतात, सातव्या हेन्रीच्या पक्षास जे लोक होते त्यांनीं तो वृत्तांत लिहिला असल्यास ते रिचार्डाचा पक्ष अगदीं खोटा आणि हेन्रीचा पक्ष केवळ खरा असें करून दाखवितील. परंतु बहुधा असें आढळलें आहे कीं त्या दोघां राजपुत्रांस कित्यांत मारिलें आणि जर त्यांस मारिलें असलें तर मग वॉर्बेकू हा लबाड जाणावा. असो यागोष्टीचा निवाडा माझ्या हातून तर होत नाहीं. सारांश कोण्या एका पक्षाचा अभिमान धरून जे गोष्टी सांगतात त्यांच्या त्या गोष्टी खऱ्या असें मानण्याविषयीं विचार करावा. आतांही इंग्लंड देशांत अशा गोष्टी

सांगणारे पुष्कळ आहेत आणि ते जे जे सांगतात ते ते तेथील लोकांस जर खरे वाटते, तर आह्मावर बलात्कार होतो, आमचा कांहीं न्याय होत नाही, आह्मी दुष्ट राज्यांत राहत आहो, आह्मास कांहीं एक मोकळीक राहिली नाही, असे ते मानून पूर्ववत् बंडे करिते. कित्येक जण असे मानणारे असून आहेत, ते, ते लेख वाचून आपल्यास असे मानितात की आह्मी मोठ्या दुःखांत आहो, आह्मास सुख झणून राहिले नाही, आह्मी केवळ पराधीन झालो, परंतु असले मानून घेणे मला अगदी विपरीत वाटते, आणि तुह्मासही असेच वाटेल, ख्रिस्ती जनांस जे कांहीं करायास योग्य ते करण्याची कोणास मोकळीक नाही काय ? बहुत्येक लोक मोठ्या मोठ्या दुःखांत असतात आणि राज्यास दोष लावितात, परंतु त्यांस विपत्ति प्राप्त होतात त्या राज्यापासून कांहीं प्राप्त होत नाहीत, त्यांस तेच स्वतां कारण होत. जे कोणी व्यवस्थेने विचाराने चालतात त्यांचा भ्रम बहुधा चांगला नांदतो आणि ते सुखी होतात; जे दारुबाज, व्यसनी, अव्यवस्थेने वागणारे, त्यांस बहुधा दरिद्र व दुःख प्राप्त होते. व्यवस्थेने चालत असतां ही कोणेसमर्थी दुःखे व संकटे प्राप्त होतात, परंतु त्यांचे निवारण कोणत्याही राजाच्या हातून होऊ शकत नाही.

असो आतां आरंभिलेला विषय सांगतो. हेन्री स्वभावाने नम्र असे, परंतु त्याच्या वेळेस नेहमी बंडे व तुफाने होत असत, झणून तो वारंवार त्यां बंडखोरांस मोठे मोठे दंड करी, त्याच्या राज्याचे अखेरीस मात्र बंडे व तुफाने मोडून देशांत जांगलेसे अकोपीत चालू लागले. हा राजा पंधराशे नवांत मरण पावला.

प्रश्न.

तिसऱ्या रिचार्डस कोणत्या सालीं मारिलें ?

त्यानंतर राज्य कोणी घेतलें ?

रिचमंडचा ड्यूक हेन्री, हा राज्याचा वारस होता काय, तर कोण होते ?

सातव्या हेन्रीने कोणा बरोबर लग्न केलें ?

योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर यां घराण्याचा जो परस्परांशीं वाद चालला होता तो त्या लग्नानें कसा मिटला ?

हेन्रीने चांगल्या प्रकारें राज्य केलें काय ?

असें ही असतां त्याजवर बंडें होत असत काय ?

बरे राज्य घेण्याविषयी कोण कोणी दावे सांगितले ?

लाम्बर्ट सिम्नेल हा आपणास कोण ह्मणवूं लागला ?

बरे बंडवाल्यांची व राजाची कांहीं लढाई झाली काय ?

कोठे झाली ?

कोणास जय मिळाला ?

मग सिम्नेलाचें काय केलें ?

बरे मग दुसरा कोणी राज्याविषयी दावा सांगूं लागला काय ?

त्याचें नाव काय ?

पर्कीन वॉर्बेक हा आपल्यास कोण ह्मणवूं लागला ?

त्याच्या पक्षास कोणी मोठे मोठे नामांकित लोक मिळाले होते काय ?

तिसऱ्या रिचार्डानें जा योर्काच्या ड्यूकास कि-

छायांत मारिलें तोच पर्कीन वार्बेक असें कोणी अझून मानितात काय ?

हेन्री सातवा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

पत्र २०.

चिरंजीव०—विशेष इंग्लंडदेशाची बखर तुझ्यास सातव्या हेन्रीपर्यंत सांगितली; येथून आठव्या हेन्रीचें वर्तमान लागलें, आतां येथून पुढें जीं वर्तमानें घडलीं आहेत तीं प्रस्तुत काळास जसजशीं जवळ तसतसें त्यांचें चांगलें सविस्तर स्मरण ठेवावें. आठव्या हेन्रीचें वर्तमान तर चांगलें चित्त लाऊन वाचायासारखें आहे. इंग्लंडदेशीं मतांतर ह्मणून जें एक मोठें काम झालें, याचा आरंभ आठव्या हेन्रीच्या वेळेस झाला. या मतांतराविषयीं मागे पंधराव्या पत्रांत कांहीं लिहिलें आहे. ख्रिस्ती धर्म रोमन क्याथलीक रूपानें जो चालला होता, त्यातील दोष काढून तो प्रोटेस्टान्ट रूपानें ह्मणजे त्याच्या वास्तविक रूपानें चालू केला, अशाकृत्यास मतांतर ह्मणतात. जोंपर्यंत रोमन क्याथलिक् धर्म चालत होता तोंपर्यंत ख्रिस्ती शास्त्रास विरुद्ध अशीं बहुत कर्मे घडत होतीं. धर्म संबंधीं जीं जीं कामें तीं सर्व रोमच्या पोपाच्या हातीं असत, आणि तो राज्य प्रकरणांतही वारंवार आपली सत्ता चालवी. ही पाहिली असतां अनीति; कांतर पोप ह्मणजे मुख्य धर्माध्यक्ष, हा रोमनगरास रहात असे, याचा राज्य प्रकरणांशीं किंवा तशाच दुसऱ्या कामांशीं काय संबंध ? रोमन क्याथलीक धर्मांत मोठाएक दोष असा असे कीं, बैबल ह्मणजे ख्रिस्ती शास्त्र, आणि भजन पद्धति, हीं दोन्ही पुस्तकें प्राकृत भाषेंत नव्हतीं; हीं लाटीन

भाषेत होतीं ह्मणून तीं बहुधा लोकांच्या उपयोगास पडत नसत. तेसमयीं लोकांनी देवळास मात्र जावें, व बहुत्येक बाह्य कर्मे मोठ्या डौलानें होत असावीं, आणि धर्म प्रकरणीं मोठ्या दिमाकानें व समारंभानें फिरवावें; परंतु या लाटीन भाषेमुळे बैबलाचा अर्थ लोकांस समजत नव्हता, ह्मणून वास्तविक धर्म काय आहे हे त्यांस कळत नसे, आणि देवळांत जें भजन व धर्मोपदेश होत असे त्यापासून ही लोकांचें हित होत नसे. जे कोणी थोडेसे लाटीन भाषा जाणत त्यांस ते हितास पडे. धर्माध्यक्षांत तर बहुत आनाचार शिरले होते. मुळीं उत्तम कार्यार्थ कितीएक जीं साधनें योजिलीं होतीं, त्यां साधनांनीं ते धर्माध्यक्ष वाईट कामें करून घेत असत, आणि अशीं कामें करून घ्यायाचीं ह्मणून लोकांस अज्ञानांतच ठेवीत. त्यांस जर ज्ञान प्राप्त झालें असतें, तर हे धर्माध्यक्ष ख्रिस्ती धर्मास विरुद्ध किती अचरतात हे त्यां लोकांस कळलें असतें. याप्रकारें लोकांस ख्रिस्ती शास्त्र बहुत दिवस कळविलें नव्हतें, आणि त्या धर्माध्यक्षानीं त्यां लोकांस अज्ञानांत ठेवण्याजोगा योगही होता तो असा. तेव्हां छापण्याची विद्या प्रसिद्ध झाली नव्हती, ग्रंथ पोथ्या ह्मटलें असतां फार महाग पडत, व मिळण्यास फार अडचण पडे, ग्रंथ लिहिलेला मात्र मिळे आणि लिहून घेणें हे थोडक्यांच्याच हातून घडे. मग आठव्या हेन्रीच्या राज्यापासून छापण्याची विद्या बहुतकरून कळू लागली, ग्रंथ सर्वास मिळू लागले, लोकांस वाचतां येऊं लागलें, व ते चांगले विचारवंत झाले. छापण्याची विद्या केव्हां उत्पन्न झाली हे यथास्थित सांगतां येत नाहीं. असें ऐकण्यांत आहे कीं सन चौदाशें एकाहातरचे सालीं

इंग्लंडांत जो पहिला ग्रंथ छापिला तो काकूस्ट-
न यानें छापिला. हें चौथ्या येडवर्डाच्या रा-
ज्यांत घडलें, परंतु याच्या कांहीं अगोधर इंग्लंड शह-
रांत छापिल ग्रंथ झाले होते असें कांहीं गोष्टींवरून
सिद्ध होतें.

मतांतराची गोष्ट निघाली म्हणजे बहुत करून
आठव्या हेन्रीचे स्मरण होऊन हें मतांतर त्यानेच के-
लें असें मनांत येतें; परंतु असलें उत्तम कर्म करायस
त्याला इतकी बुद्धि कोठून होईल: त्यानें जें कांहीं के-
लें तें आपला अर्थ साधायस केलें. लोकांचें कल्याण
व्हावें या बुद्धीनें त्यानें कांहीं केलें नाहीं. तो एकादेवे-
ळेस स्वच्छंदानुरूप आणि एकादेवेळेस कार्यानुरूप असा
पोपाबराबर वागत असे. पहिल्याने तर तो पोपास
अनकूल होता परंतु मागाहून त्याची मर्जी पालटून
पोपास प्रतिकूल झाला. कधीं लोकांस पोपाच्या मतांत
वागण्यावरून दंडावें, कधीं त्यांस प्राटेस्टान्ट झाल्याव-
रून शिक्षा करावी याप्रमाणें त्याच्या कारणाचा काहीं-
एक नेम किंवा भरवसा नसे. या मतांतराचें थोडेसें
वर्तमान तुह्मांस या पत्रांत कळविलें, तें येथें सविस्तर
सांगतां येत नाहीं. या मतांतराविषयीं जे इतर ग्रंथ ते
पाहवे. आठव्या हेन्रीच्यावेळीं या मतांतराचा प्रारंभ
मात्र झाला परंतु हें शेवटास गेलें नव्हतें. मग त्याचा
मुल साहवा येडवर्ड झाला त्याचे वेळेस बहुधा सिद्धीस
गेलें. असो पण आठव्या हेन्रीच्या हातून ईश्वर स-
त्तेने बहुत्येक लोकहिताचीं कामें घडूं आलीं, आणि
यानें लाटिन भाषेत बैबल होतें तें इंग्रजींत करविलें,
आणि तें वाचण्याची मोकळीक केली, व चांगले
विद्वान्लोकांस आश्रय देऊन त्यांचे हातून काय जे

संन्यसिद्धांत, ते प्रसिद्ध केले, तेणेंकरून असें झालें कीं, मतांतराची जी वृद्धि याच्या पुत्राच्यावेळीं होणार तिज-विषयीं मार्ग मोकळा झाला.

आतां या आठव्या हेन्रीच्या वेळेस दुसरें काय काय घडलें तें लिहितों. हेन्री सिंहासनावर बसला त्या काळीं याचें वय अठरा वर्षांचें होतें. हा अव्यवस्थित असे, आणि यास ख्याली खुशाली आवडे, ह्मणून याच्या बापानें जें द्रव्य सावधपणाने मिळवून ठेविलें होतें, तें हा आपल्या छंदा फंदांत उधळूं लागला. योर्क प्रांतीचा जो धर्माध्यक्ष तो याचा मुख्य प्रधान आणि मंत्री झाला. त्याचें नाव वोलसी, तो हट्टी अभिमानी, आणि याचाच सारखा अव्यवस्थित, उधळ्या असे. तो जात्या कांहीं मोठ्या कुळांतला नसतां राजानें त्यास मोठ्या पदवीस आणि अधिकारास चढविलें, ह्मणून सर्व प्रकारचे लोक त्या वोलसीचा हेवा, आणि द्वेष करूं लागले. असें आहे कीं जो कोणी या मृत्यु लोकांच्या वैभवावर भरवसा ठेवितो, तो दुःखीच जाणावा. ते समयीं वोलसीस जसे जसे मोठे अधिकार मिळाले, तसा तसा त्याचा नाश फार झाला. राजाच्या छंदाप्रमाणें हा चालेना असें होतांच हा पदच्युत झाला, तो प्रकार आतां सांगतो. आठव्या हेन्रीस साहा बायका झाल्या असें तुह्मी कोठें ऐकिलेंच असेल. याची पहिली बायको अरेगान्ची क्यथैरैन्. ही हेन्रीला नकोशी झाली, ते समयीं इला अपराधावांचून टाकितो येत नाहीं ह्मणून इला सोडण्याचें एक चमत्कारिक निश्चिन्न सांगूं लागला. हें त्या धर्माध्यक्ष वोलसीनें कबूल केलें नाहीं, त्याजवरून त्याचा नाश करावा असा राजानें निश्चय करून त्याचा योर्कप्रांतीं एक वाडा होता त्यां-

तून त्यास घालवून दिलें, व त्याचीं जीं भोजेनादि करायाचीं मोठ्या मोठ्या मोलाचीं भांडीं, व घरांतील उंचउंच सामान हें सर्व हिसकून घेऊन 'हुकूम केला' कीं, हा राजाचें वार्डिट करूं पहात होता झणून यास धरून याचा न्याय करायास लंडन शहरीं आणावें. त्याजवरून यास तेथें जाणें प्राप्त झालें; परंतु याचें ह्यातारपण, तशांत हा दुखणेकरी, व शरीरीं अशक्त, यास लांबचा पल्ला होईना, झणून हा जेम तेम लेस्टरापर्यंत गेला. मग तेथें एक साधु पुरुषांचा मठ होता, ते साधु यास पाहून सामोरे आले. ते समयीं हा बोलूं लागला कीं "बापहो आतां मी तुह्यामध्ये मरायास आलों आहे, कृपा करून धर्मार्थ मला थोडीशी माती देऊन माझीं श्रम पावलेलीं हाडें झांकून घ्यावीं."

नंतर हा लौकरच मरण पावला. त्याकाळीं दुःखानें व्याकूळ होऊन पश्चात्तापानें बोलूं लागला, त्या बोलण्याचा अभिप्राय असा कीं, जेथें सुख आणि सेवेचें फळ निरूपम व अक्षय, अशा परलोकांच्या राजाची सेवा नकरितां मी व्यर्थकिरे या नाशिवंत ऐश्वर्याच्या नादीं लागलों. मग याच्या तोंडांतून मरतेवेळीं शब्द निघाले ते असे. "जशी एकनिष्ठेनें म्या राजाची सेवा केली, त्याच्या अर्धी जरी ईश्वराची सेवा केली असती, तर त्यानें मला ह्यातारपणीं शत्रूच्या स्वाधीन केले नसतें."

हेन्रीनें आपल्या स्त्रीस सोडून दिलें, तो प्रकार असा आहे कीं, हा झणूं लागला माझा वडीलबंधू आर्थर, याचे विधवा स्त्री बरोबर माझें लग्न झालें, हें शास्त्र विहित नव्हे, झणून मी इचा त्याग करितों; परंतु तिचा अठरावर्षीं समागम करून याच्या पोटाची तिला एक

कन्या * हीऊन हें असलें बोलणें बोलूं लागला. याचें वास्तविक कारण असें कीं, आनाबलेन् ह्मणून एक नवी तरणी अतिसुंदर याचे स्त्रीची सखी होती, ती यास आपल्या स्त्रियापेक्षां अधिक आवडूं लागली, आणि तिजबराबर लग्न लावावें ह्मणून आपले पहिले स्त्रीस सोडून देण्याचा यानें उद्योग मांडला. हें वोलसी व दुसरे रोमन क्याथलिक् धर्माधिकारी यांस बरें दिसलें नाहीं, तशांत ती आनाबलेन प्रोटेस्टान्ट धर्मांत शिरली होती, ह्मणून राजानें तिच्या बरोबर लग्न करूं नये असें वोलसीच्या मनांत वागूं लागलें. त्याजवरून राजा कोपातें पावला, तेंच वोलसीच्या नाशास कारण झालें. मग राजा आनाबलेन इशीं गुप्तपणें लग्नकरून कांहीं दिवसांनीं ही माझी स्त्री असें उघडें बोलूं लागला. नंतर इच्या पोटीं राजास एक मुलगी झाली, इलीझाबेथ् राणी ह्मणून जी पुढें नामांकित स्त्री झाली तीच ही कन्या.

ही आनाबलेन् राणी ही राजास लौकरच नकोशी झाली, ते समयां इचा त्याग करून जेनसेमर ह्मणून एक लावण्य स्त्री होती, तिच्या बरोबर विवाह करावा असा राजानें निश्चय केला. तेव्हां तें कृत्य घडून यावें याजकरितां आनाबलेन इचा वधकरण्यास राजा कांहीं निमित्त पाहूं लागला. शेवटीं इणें दुराचरण करून राजाचें वाईट करण्याचा बेत केला असा इज्वर आरोप आणून इचा वध करावा असें ठरविलें. तेसमयां ज्याच्यासारखा चपळतेने डोकें मारणारा इंग्लंडांत कोणी नाहीं, अशी ज्याची वाखण झाली होती,

* याकन्येचें नाव ब्लडी ह्मणजे हिंसक मेरी राणी असें पडलें.

त्या मारिकच्यास फ्रान्सदेशींच्या कालेंस नगराहून बो-
लावून लंडनशहरचे किल्ल्याजवळ डोंगरी आहे, तेथें त्या
आनाबलेन् राणीचा शिरछेद केला. मग तिच्या भे-
तास पेटांत घालून किल्ल्यांत पुरलें. ज्या कुन्हाडीने
तिचा शिरछेद केला ती कुन्हाड अजून लंडनशहरचे
किल्ल्यांत आहे.

मग दुसऱ्या दिवशीं तो निर्दय स्वच्छंदी राजा जे-
नसेमर इजबराबर लग्नकरून असें बोलूं लागला कीं,
पहिल्या बायकोची मेरी, आणि दुसरीची इलिझाबेथ,
ह्या माझ्या औरस लेंकी नव्हत; आणि यांतून कोणे
एकीसहि राज्य मिळणार नाहीं. याप्रकारें राजा
निर्दयपणानें आणि स्वच्छंदानें वर्तू लागला, त्याजवरून
लोकांच्या मनांत त्याजविषयीं फार द्वेष उत्पन्न झाला
आणि राज्यांत बंडें तुफानें होऊं लागलीं. राजानें तर
पोपाची अवज्ञा केली होती, त्याचें मतमात्र सोडलें न-
व्हतें, ह्मणून जे धर्माधिकारी पोपाच्या पक्षास अनुकू-
ळ होते त्यांस हा पीडा करी, व जे पोपाचें मत सोडून
मॉटेस्टान्ट झाले होते त्यांसहि पीडा करी. मुर्खांच यास
अनर्थ करायजोगा कोप होता, तशांत प्रजा रुष्ट हो-
ऊन यास आड येऊं लागल्या, त्याजवरून तर हा फार-
च कोपानें संतप्त झाला असे. मग त्यास एक लेंक
झाला, तेणेंकरून याची मर्जी कांहीं बरी झाली; पण
याची ती प्रसूत झालेली स्त्री दोन दिवसांनी मरतांच
पुनः याची प्रकृति पूर्ववत् झाली. मग तो मुलगा उत्त-
म राजपुत्र होऊन पुढें साहवा येडवर्ड ह्मणून राजा
झाला.

या प्रकारें होतांच राजानें एक दुसऱ्या देशींची
स्त्री योजून तिशीं लग्न करण्याचा बेत केला. तिला

स्वतां पाहिलें नव्हतें, याजकरितां हालबेन् ह्मणून एक चितारी होता त्यास तिचें चित्र काढायस सांगितलें, तें त्याणें तिच्या स्वरूपापेक्षां फार सुंदर काढिलें; परंतु ती राजाच्या देशीं येतांच राजानें रोचेस्टर्स जाऊन तिला पाहिलें. ती ती त्या चित्रासारिखी नाहीं, ते समर्थीं असें बोलूं लागला कीं ही शरीरानें जाड, व कुरूप आहे, त्यास ही मला नलगे. मग विचार केला कीं ही कुरूप आहे पण इच्या संबधानें आपल्यास फ्रान्स इत्यादिक देशांत सोयरे व कुमक करणारे मिळतील, ह्मणून इला सोडूं नये, असें मनांत आणून शेवटीं तिच्याच बरोबर लग्न केलें. मग ती त्याला आवडेनाशी होतांच तिला नाहींसें करण्याचा उद्योग आरंभून क्याथिरैन् ह्वार्ड ह्मणून एक स्त्री होती, तिशीं तो आसक्त झाला. शेवटीं त्या राणीस दूर करून त्यानें त्या क्याथिरैन्शीं लग्न लाविलें. या स्त्री बरोबर राजा कांहीं दिवस आनंद पावल्यासारिखा दिसूं लागला, परंतु ही भली बायको नव्हे इणें लग्ना पूर्वीं आणि लग्ना नंतर दुराचरण केलें, असें याच्या ऐकण्यांत येतांच, तिची चौकशी करून तिजवर अपराध ठरवून तिचा किल्ल्याचे डोंगरीवर शिरच्छेद केला.

राजा इकडेस हीं अशीं कामें करीत असतां लोकांत असें दाखवी कीं, माझे लक्ष्य धर्म संबंधी जे तंटे चालले आहेत त्यांजकडेस गुंतलें आहे. हा ख्रिस्ती मतांत चांगला पंडित होता परंतु आसल्या पांडित्यापासून त्या मतावर श्रद्धा ठेवणें, व त्याप्रमाणें चालणें ह्या गोष्टी फार दूर आहेत. क्याथलिक व प्रोटेस्टान्ट यां लोकांत जे वाद चालले होते, त्यांजविषयीं राजानें कांहीं ग्रंथ केले. त्या पूर्वीं यानेंच सात साक्रेमेन्टे ह्मणजे संस्कार यांचें प्रतिपा-

दनरूप एक ग्रंथ केला होता. क्याथलिक लोक सांगतात कीं ख्रिस्ती धर्मांत सात संस्कार आहेत, प्रोटेस्टान्ट लक्षणतात कीं दोन आहेत, एक बाप्तिस्मा लक्षणजे ख्रिस्ती धर्मांत घेतांना डोकीवर पाणी घालून जो संस्कार करितात तो, व एक प्रभूचा प्रसाद लक्षणजे भाकर व द्राक्षारस यांस इशुख्रिस्ताचे शरीर व रक्त मानून त्याच्या स्मरणार्थ, व भक्तीच्या दृढीकरणार्थ ती खायास प्यायास देऊन जो संस्कार करितात तो. प्रोटेस्टान्ट सांगतात कीं या दोन संस्कारांवांचून ख्रिस्तीशास्त्रांत दुसरे संस्कार अंढळत नाहींत. असो पण हेन्रीनें सातां संस्कारांचें प्रतिपादन केलें, तेणेंकरून पोपाची मर्जी प्रसन्न करून आपल्यास धर्मरक्षक असें नाव मिळविलें. हें नाव आपल्या आपण मात्र चांगलें शोभतें, हें असें यास वागविणारांच्याठायीं शोभावें. मग त्याकाळापासून जेजे इंग्लंड देशांचे राजे झाले, ते आपआपल्याठायीं तें नाव वागवीत गेले, त्यांस तें कसें शोभलें असेल तें असो परंतु तें आठव्या हेन्रीच्याठायीं अगदींच शोभलें नाहीं. नंतर क्याथेरैन् हवार्ड राणीचा या हेन्रीनें शिरछेद करून एक्या वर्षानें दुसऱ्या एके विधवेशीं लग्न केलें. इचें नाव क्याथिरैन् पार. ही विवेकी व भक्तिमान् असे, आणि राजाचे उग्रप्रकृतीस आपल्या मृदुस्वभावानें शमविण्याच्या उद्योगांत असे; परंतु हें कांहीं इच्या हातून घडलें नाहीं, आणि कोणे एके समयीं राजाचें व इचें धर्माविषयीं बोलणें होत असतां राजाच्या बोलण्याहून इचें बोलणें वेगळें पडलें, त्याजवरून इचा तर प्राण जायाचा योग आला होता परंतु इणे राजास मोठ्या युक्तीनें शांत केला. मग तो

राग याणें आपल्या मजांवर काढून त्यांतील बहुत्येक उत्तम थोरथोर गृहस्थ जीवीं मारून टाकिले. शेवटीं याचा मरणकाळ जवळ येऊं लागला तशीतशी याची मरुति फारच खवळली. याच्या पायांस एक दुःख कारक रोग झाला होता, तो दिवसोदिवस अधिक वाढून तेणेंकरून हा सन पंधराशें सत्तेचाळीसांत १५४७ मेला. या राजाचे वेळेस बहुत्येक गोष्टी तुह्यास समजून घ्यायाजोग्या घडल्या आहेत, परंतु म्या येथें इंग्लंडचे बखरेंतील थोडकीं वर्तमानें लिहिलीं आहेत, तुह्यास अवकाश सांपडल्यास थोरली बखर वाचावी, त्यांत ह्या गोष्टी विस्तारें करून लिहिल्या आहेत. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

आठवा हेन्री कोणत्यासालीं राज्य करूं लागला ?
याराजाचे वेळीं ख्रिस्ती धर्मांत जो मोठा पालट झाला त्यास काय झणतात ?

मतांतर शब्दाचा काय अर्थ होतो ?

मतांतर झाल्याच्या पूर्वी ख्रिस्तीधर्माचें मुख्यत्व कोणाकडेस होतें ?

बरें तो पोप कोठे राहत असे ?

मतांतर झाल्याच्या पूर्वी बैबल व भजन पद्धति कोणत्या भाषेंत होती ?

आठव्या हेन्रीचेवेळीं ग्रंथ छापण्याची विद्या प्रसिद्ध झाली होती काय ?

बरें त्याचे पूर्वी ती विद्या कळली होती काय ?

इंग्लंडदेशीं प्रथम ज्यानें ग्रंथ छापिला त्याचें नाव काय ?

बरें ग्रंथ छापण्याची विद्या कळूं लागली तेणेंकरून लोकांस ग्रंथ अल्पायासानें पिळून ते सुज्ञ आणि विचारवंत झाले किंवा नाहीं ?

छापण्याची विद्या कळली नव्हती तेव्हां ग्रंथ कसे होत असत ?

न्याकाळीं ग्रंथ फार थोडके व महाग व मिळायामास अडचण पडे काय ?

बरें हेन्री मतांतरास मनापासून अंतर न पाडतां अनंकूल असे किंवा धर सोड करी ?

हेन्रीच्यावेळीं मतांतराचा प्रारंभ मात्र झाला होता किंवा तें होऊन सिद्धीस गेलें होतें ?

हेन्रीचा मुख्य प्रधान व मंत्री कोण असे ?

तो स्वभावानें कसा असे ?

हेन्रीची पहिली स्त्री कोण, तिचें नांव काय ?

हेन्रीच्या मनांत आलें कीं आपल्या पहिल्या स्त्रीस टाकून द्यावें, तेव्हां हेन्रीला धर्माध्यक्ष वोलसीनें तें कर्म करायामास अनंकूल होऊन अनुमत दिलें काय ?

मग हेन्रीनें वोलसीस काय केलें ?

वोलसी कोठे मेला आणि तो मरतेवेळीं काय काय बोलिला ?

राजानें आपल्या बायकोस टाकण्याकरितां काय निमित्त सांगितलें ?

राजाचें त्या स्त्रीबरोबर लग्न होऊन किती वर्षे झालीं होती ?

राजास इच्या पोटीं मुलगी झाली होती तिचें नांव काय, व ती पुढें कोण झाली ?

मग राजानें कोणाबरोबर लग्न केलें ?

अनावलेन पोपाच्या मतांत वागत होती किंवा

• प्रॉटेस्टान्ट मतांत वागत होती ?

अनावलेनास काय संतान झालें होतें ?

तिचें नाव काय व ती पुढें कोण झाली ?

• राजास शेवटीं अनावलेन नावडती झाली काय ?

मग तिला काय केलें ?

मग राजानें कोणाबरोबर लग्न केलें ?

राजा प्रॉटेस्टान्टास काय करी अणि पोपाच्या मतांत वागणारांस काय करी ?

जेनसेमर ह्मणून राजाची जी तिसरी राणी तिला संतान काय झालें होतें ?

त्याचें काय नाव व ती पुढें कोण झाला ?

मग या राणीचें काय झालें ?

ही मेल्यानंतर राजानें दुसरी राणी केली काय ?

ती कोण कोठली ?

ती रूपानें कशी असे ?

राजानें तिच्याबरोबर लग्न केल्याच्या पूर्वी तिचें चित्र पाहावयाकरितां कोणत्या चिंताच्या कडून काढविलें होतें ?

तें चित्र तिच्याचसारिखें होतें काय ?

ही राजास राणी असतां तो कोणी दुसरे स्त्रीशीं आसक्त झाला होता काय ?

मग या राणीस राजानें काय केलें ?

पोपाच्या मतांत वागणारे किती संस्कार आहेत असें मानितात ?

प्रॉटेस्टान्ट लोक किती संस्कार आहेत ह्मणून सांगतात ?

हेन्री राजा आपणास ख्रिस्ती मतांत पंडित-ह्मणवी काय ?

त्याणें संस्कारांवर ग्रंथ केला काय ?

त्यास संस्कारांविषयीं पोपाचें मत मान्य होतें किं-
वा प्राटेस्टान्टाचें मत मान्य होतें ?

राजानें तो ग्रंथ केला तेणेंकरून पोपाची मर्जी
प्रसन्न झाली काय ?

मग पोपानें राजास काय नाव दिलें ?

तें नाव त्या दिवसापासून इंग्लंडचे राजे वागवी-
त आले काय ?

ती परदेशीची स्त्री राजानें दूर करून दुसरी स्त्री
केली काय ?

तिचें नाव काय ?

या कथाथिरैन हौवार्ड राणीस राजानें काय
केलें ?

इचा शिरछेद करून राजानें दुसरी राणी केली
काय ?

तिचें नाव काय ?

ती राणी चांगली असे काय ?

बरें कथाथिरैन पार राजाच्या मार्गे जीवंत हो-
ती काय ?

राजा कोणत्या वर्षीं मरण पावला ?

पत्र २१.

चिरंजीव० - विशेष आठव्या हेन्रीस दोन कन्या
व एक पुत्र झाला असें मागल्या पत्रांत लिहिलें, आतां
पुढें काय झालें तें कळवितों. त्यां कन्यांचीं नावें मेरी
आणि इलिझाबेथ व त्या पुत्राचें नाव साहवा येडवर्ड.
प्रथम या येडवर्डानें राज्य केलें मग याच्या त्या बहि-

णींनीं राज्य केलें. या साहव्या येडवडांच्या बापास देवाज्ञा झाली तेव्हां हा भऊ वर्षाचा होता, पण याचें सोळा वर्षांतच आयुष्य सरलें. हा राजपुत्र गुणानें चांगला होता, जें कांहीं उत्तम तेंच यास आवडत असे, याचें या अल्पवयांत अध्ययन ही चांगलें झालें होतें, आणि दुसरा एक असा चमत्कार कीं हा स्वयें भक्ति-मार्गास लागून इतरांस ही त्या मार्गास लावण्याविषयीं झटत असे. मतांतर ह्मणून जें मोठें काम तें सिद्धीस जावें आणि ख्रिस्ती मतांत रोमन क्याथलिक लोकांनीं जे अनाचार व अज्ञान शिरविलें होतें तें काढून टाकावें याजविषयीं हा फार अतुर झाला असे. तेसमयीं रोमन क्याथलिक लोकांत जे अनाचार शिरले होते ते अगदीं नाहींसे झाले. असा धर्मांत पालट होतांच सर्व देशास आनंद झाला, आणि राजानें खरा पक्ष घेऊन त्याजविषयीं यत्न मांडिला आहे असें पाहून लोकांस फार हर्ष वाटूं लागला, बैबल इंग्लीश भाषेत झालें ह्मणून लोक तें स्वतां वाचून विचार करूं लागले आणि ख्रिस्ती मताचा खरा सिद्धांत कोणता व खोटा कोणता याचा निर्धार करूं लागले. त्याजवरून त्यांस असे कळूं आलें कीं पोपाचे मतवादी जीं बाह्य कर्म आवश्यक ह्मणून सांगतात त्यांस ख्रिस्ती शास्त्रांत कोठे आधार नाहीं, याजकरितां त्यां कर्मांचा त्याग असावा. नंतर बहुत्येक पंडित व मोठे मोठे विद्वान् धर्माध्यक्ष ते प्रोटेस्टान्ट मतास अनकूल होऊन त्याची प्रवृत्ति करूं लागले. क्रामर ह्मणून जो मुख्य धर्माध्यक्ष व रिडली व ल्याटिमर ह्मणून जे इतर धर्माध्यक्ष, हे ख्रिस्ताचें शुभवर्तमान लोकांस कळविते झाले आणि सत्य सिद्धांताचें ज्ञान होऊन त्यांजवर त्यांची प्रीति बसायाजोगे उद्यो-

ग करूं लागले. हे उत्तम पुरुष जे धर्मोपदेश करीत व यांणीं जे ग्रंथ केले होते ते तों राजा अल्पवयी असतां ही मोठ्या संतोषानें ऐके. शुभवर्तमानाच्या अभिप्रायाचें ज्ञान होऊन जें कर्तव्य तें मला कळावें, व तें शुभवर्तमानां मज्जांस कळून त्यांनी तसें चालावें असें या राजाच्या मनांत फार वागत असे. ईश्वरानें कृपा करून या राजाची प्रीति आपणाकडेस लाऊन घेतली तेणेकरून लोकांवर जे उपकार घडले ते आतांचेही ख्रिस्ती लोक आठवितात, ते असें म्हणतात कीं “ ईश्वरानें काय जी त्या काळीं कृपा केली ती आत्तावर केली, ती आतां आत्मी अनुभवीत आहों. पोपाच्या मतांत जीं उगीच बाह्य कर्में सांगितलीं होतीं त्याचा आमच्या हातून त्याग घडला, आत्मी ज्या मतांत आहों तें मत आत्मी अंतःकरण पूर्वक धरिलें आहे किंवा कसें व आमचें कल्याण व्हावें म्हणून ईश्वररूपेणें आत्मास जो धर्मोपदेश ऐकायास मिळतो, त्या उपदेशाप्रमाणें चालायास आत्मी मनापासून इच्छितों किंवा कसें हें आत्मी आपआपल्याठायीं विचार करून पाहवें. ख्रिस्ती धर्मांत जे अनाचार शिरले होते ते काढून टाकावें म्हणून मतांतर करण्याचें प्रयोजन पोपाच्या मतांत वागणारे जे त्यांत तरी चांगले उत्तम मनुष्य आहेत आणि त्यांस जन्मापासून त्याच मताचा संस्कार म्हणून त्यांचा त्या मतावर भर असतो याजकरितां जीं पोपाच्या मताचीं कर्में करूनये असें प्रोटोस्टान्ट सांगतात तीं कर्में करावीं असें ते प्रतिपादून देतात. ते सांगतात कीं तीं कर्में शास्त्रांत सांगितलीं आहेत व कांहीं उत्तम कार्यार्थ त्यांची प्रवृत्ति झाली आहे. पोपाच्या मतांतील कर्में काय हेतूने प्रवृत्त झालीं असतील तीं असोत परंतु त.

द्वारा लोकांत फार अनाचार शिरले त्यांस शास्त्रांत को-
ठे आधार सांपडत नाही आणि त्या बहुत्येक आचारा-
वरून ख्रिस्ताच्या धर्माचा अपसिद्धांत होऊं पाहतो.
साधु पुरुष व इशुख्रिस्ताची आई मार्या कुनारी यांच्या
मूर्तीनी व चित्रांनी रोमन् क्यथलिक लोकांचीं देउळें भ-
रलीं असत आणि देवाचा देव जो ईश्वर त्याचे जें भज-
न करायाचें तें न करितां लोक त्या मूर्तीपुढें-गुडघे टेंकून
त्यांचें भजन करीत आणि त्यांस असें वाटे कीं जीं
आपल्याकडून पातकें घडलीं असतील तीं आप-
ल्या शरीरास मार उपोषण इत्यादि घोर दंड केले
असतां दूर होतात, परंतु असल्या आचरणावरून लो-
कांच्या मनांत असें येईल कीं आत्मी शरीर दंडादिक
प्रायश्चित्तें करितो तें केलें करून आमची पातकांपासून मु-
क्तता होती. असें लोक मानूं लागले असतां मग इशू
ख्रिस्त जो आपला प्राण देऊन सर्वांच्या पातकाकरितां
वास्तविक प्रायश्चित्त आचरला आहे त्या प्रायश्चित्तावर
लोकांची श्रद्धा ठरणार नाही. आपल्या अपराधांची
क्षमा व्हावी असें जर मनांत आहे तर तारक जो इशू
त्यानें जे कष्ट सोसिले आहेत तेणेच करून अपराधांची
क्षमा होईल असा भाव मनांत धरावा, याप्रमाणें मार्गें
जीं पातकें झालीं असतील तीं दूर होण्याविषयीं इशू-
ख्रिस्ताने प्रायश्चित्त केलें आहे, त्याजवर भाव ठेवून
पुढें आपल्याकडून पाप न होई अशी बुद्धि धरावी, व
पाप न होई अशाच रीतीनें राहवें. अशा बुद्धीनें जर
वर्तलें नाही तर इशूख्रिस्तानें स्वकष्टें करून जें देव
लोकांचें राज्य आपल्या भक्तांकरितां मेळविलें आहे
तेथें जाण्याची योग्यता येणार नाही. ख्रिस्ताचें शुभव-
र्तमान असें सांगतें कीं, आपण पवित्रता धरावी, आणि

ईश्वराची आज्ञा पाळावी, आणि त्या ईश्वराची सेवा आपल्यास करितां यावी ह्मणून त्याजवळ बुद्धि मागावी. या आपल्या देशांत प्रोटेस्टान्ट धर्माची प्रवृत्ति झाली तेणेकरून ख्रिस्तीशास्त्र पाहण्याचा योग आला आणि अक्षय सुख पादावयास ज्या कारणभूत गोष्टी त्याही आपल्यास कळूं लागल्या, हा ईश्वराचा मोठा उपकार झाला असें म्हुंनावें, आणि त्या शास्त्रापासून आपल्यास जें ज्ञान प्राप्त होतें त्याप्रमाणें चालण्याविषयीं अतुर अंसावें.”

आठवा हेन्री मरण पावला त्या कार्ळी त्याचा मूल येडवर्ड लहान होता, त्यास राज्य चालविण्याची योग्यता आली नव्हती, ह्मणून त्याचें पाळण करायीस जे नेमिले होते त्यांजकडेस राज्यकारभार सोपला. या पाळण करणारांत सामसेटचा ड्यूक मुख्य होता. हा येडवर्डचा चुलता, यास प्रोटेक्टर ह्मणजे पाळण करणारा असें बोलत. हा मानकरी मतांतरास अंतःकरणपूर्वक अनकूल असे, आणि यानें जे उद्योग केले ते त्या मतांतरास फार उपयोगी पडले. मग मतांतराची मोठी आश्चर्य वाटायाजोगी प्रवृत्ति होऊन त्याला राज्यांतिल बहुधा अवघे लोक अनकूल झाले, परंतु कित्येक लोक आपलें पूर्वीचें मत न सोडितां मतांतराची प्रवृत्ति होऊनये ह्मणून उद्योग करीत होते, त्यां लोकांनीं कांहीं दंगे केले, तेणेकरून कित्येक जण मारले गेले. गार्डिनर व बानर ह्मणून दोन मुख्य धर्माध्यक्ष होते, यांचें वर्तमान पुढें तुह्यास कळूं येईल. हे रोमन कथाथलिक मत न सोडितां मतांतरास अडथळे करीत होते, ह्मणून यांस किल्यावर टाकिलें. रोमन कथाथलिक लोक मात्र आपल्या मताची प्रवृत्ति करायीस उपद्रव करीत होते असें नाहीं

तर प्राटेस्टान्टही आपल्या मताचे प्रवृत्ती करितां उपद्रव करीत. याप्रमाणें प्राटेस्टान्टांनी करावें हें त्यांस उचित नव्हे, रोमन क्याथलिकांच्या मतास जो कोणी प्रतिकूळ असे त्यास तर त्यांजपासून महान् उपद्रव होई, परंतु असेच प्राटेस्टान्टांनीं करूंनये. यांनीं चांगल्या स्वभावानें चालावें, पीडा बलात्कार इहीं करूंन धर्माची प्रवृत्ति करूंनये. येडवडांनं जें अल्प काळ राज्य केलें तेंणेंकरूंन लोकांचें तर कल्याण झालें परंतु यास फार दुःख व श्रम झाले. मेरी आणि इलिझाबेथ् ह्मणून येडवडांच्या ज्या दोघी बहिणी होत्या त्यांतून येडवडांच्या मागे वडील बहिणीस राज्य मिळावें असें असतां यांच्या बापानें आपल्या इच्छा पत्रांत लिहून ठेविलें होतें कीं, ह्या माझ्या औरस लेकरी नव्हत, ज्यांच्या बराबर माझे शास्त्र विहित लग्न झालें नाहीं त्यां स्त्रियांच्या पोठीं या झाल्या ह्मणून यांतून कोणे एकीस राज्य देऊंनये. असें आठव्या हेन्रीनें लिहून ठेविलें होतें. हें त्याच्या छांदिष्ट स्वभावास उचितच होय पण ह्या कन्या औरस नसल्यास त्या आठव्या हेन्रीची भाची स्काटलंड देशींची राणी तिला राज्य मिळावें. असें असतां जेन्ने ह्मणून एक उत्तम स्त्री होती, तिची राज्याविषयीं योजना झाली. ही राजाची कांहीं नातलग असे, परंतु इला राज्य मिळावें असें इचें नातें नव्हतें व राज्याविषयीं दावा सांगावा असें ही इच्या मनांत नव्हतें, असें असतां नार्थबर्लंडचा ड्यूक ह्मणून एक मानकरी होता तो मोठा गर्विष्ट व अभिमानी असे. तो कांहीं युक्तीनें आपला लेंक गिल्डफोर्डडड्ली याचें त्या जेन् स्त्रीचे बरोबर लग्न करूंन ती राज्याची अधिकारी असें सिद्ध करूंन लागला. मग माझ्या मागे राज्याची अधिकारी लेडीजेन् असें

शेवटीं त्या मानकन्यानें येडवर्डकडून बोलविलें.

याप्रमाणें तंटे बखेडे चालत असतां येडवर्ड राजाची जी मुळची नाजूक प्रकृति ती या संधीस फार बिघडून गेली, आणि याचें दुखणें दुःसाध्य अशीं चिन्हें दिसूं लागलीं. अशीं राजाच्या दुखण्याचीं चिन्हें पाहून त्या मानकन्यानें लेडीजेन् राज्याची अधिकारी असें राजाकडून बोलविण्याची घाई केली असें दिसूं येतें. शेवटीं या राजाचें दुखणें बळावलें, तेव्हां याजविषयीं चांगला बंदोबस्त ठेविला नाहीं, ह्मणून यास लौकर मरण आलें. नार्थबर्लंडचा ड्युक नेहमी याच्याजवळ असे, त्यानें जो चांगला वैद्य होता त्यास घालवून एक मूर्ख ह्यातारडी होती तिच्या स्वार्थीन राजास केलें, त्याचें कारण असें कीं, मी राजास खचित बरें करीन अशी तिणे प्रतिज्ञा केली होती. कोणी वृत्तांतकर्ते असें सांगतात कीं, राजा लौकरच शांत व्हावा या बेतानें त्या ड्युकानें हें कृत्य केलें परंतु हें कृत्य त्याणें याच बेतानें केलें किंवा कसें केलें याचा निर्धार होत नाहीं. परंतु ती ह्यातारी औषध देऊं लागली तशी राजाची प्रकृति फारच बिघडली. असें आहे याजकरितां त्या ड्युकानें राजास मारविलें असें मानण्यापेक्षां त्या ह्यातारीच्याच औषधानें राजा मेली असेल असें कां मानूं नये. मग तो राजा ग्रिनवीच शहरांत एक राजवाडा होता तेथें सन पंधराशें त्रेपन्नांत साळाव्यावर्षीं मृत्यु पावला. त्यानें सुमारे सातवर्षे राज्य केलें. याच्या मरणावरून जेजे राज्यांत चांगले लोक होते त्यां सर्वास फारच शोक झाला, कांतर सर्व जें कांहीं चांगलें तें अल्पवयांत या राजास आवडूं लागलें होतें. त्याजवरून याच्या राज्यांत प्रजा समृद्ध

होऊन सुखानें नांदूं लागतील असें वाटत होतें. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

आठवा हेन्री कोणत्या सालीं मरण पावला ?

त्यास किती मुलें होतीं ?

त्यांचीं नावें काय ?

त्यांतून पहिल्यानें कोणी राज्य केलें ?

साहवा येडवर्ड राज्य करूं लागला तेव्हां तो किती वर्षांचा होता ?

तो गुणानें कसा होता ?

तो मतांतरास अनकूळ झाला होता काय ?

मतांतराचा येंथें काय अर्थ जाणावा ?

मतांतरास जे तिघे मोठे मोठे विद्वान् धर्माध्यक्ष अनकूळ होते त्यांचीं नावें काय ?

यां उत्तम पुरुषांचा धर्मोपदेश राजा आवडीने ऐके काय ?

रोमन् क्याथलिक् लोकांच्या समयीं बैबल प्राकृत भाषेंत जाहलें होतें काय ?

लोकांस ख्रिस्ती शास्त्र कळत नव्हतें त्यामुळें बहुत्येक बाह्य कर्में अनाचार असे घडत होते किंवा नाहीं ?

मारिया कुमारिका व साधु पुरुष यांच्या मूर्ती पुढें गुडघे टेंकून बहुतकाळ प्रार्थना केल्या किंवा शरीरास पीडा दंड केले तर तेणेंकरून पातकें दूर होतील काय ?

जगाचीं पातकें दूर व्हावीं लक्षण मायश्रित्त कोण आचरला ?

ख्रिस्त जगाच्या पातकाकरितां प्रायश्चित्त आचर-
ला आहे, ल्हणून त्याच्याठायीं जे भाव धरणार त्याणी
पातके करीत असावीं काय ?

तेव्हां जे ख्रिस्ताच्याठायीं भाव धरितात त्याणी
पापकरणें सोडून ईश्वराची सेवा व चांगलीं कर्मे करा-
यास अतुर असावें असें आहे काय ?

बरे जे प्रोटेस्टान्ट लोक ख्रिस्ती शास्त्र वाचितात
त्यांनीं शास्त्रांत जें सांगितलें आहे त्याजवर विश्वास
ठेवून त्याप्रमाणें चालावे कीं नाहीं ?

राजाचें वय लहान होतें ल्हणून त्याचें जे पाळण
करणारे होते, त्यांजकडेस राजकारभार सोंपला होता
काय ?

त्या पालण करणाऱ्यांमध्ये मुख्य कोण होता ?

त्याला काय ल्हणत ?

सामसेट ल्हणून जो पाळण करणारा होता तो
मतांतरास अनकूळ होता काय ?

मतांतराची प्रवृत्ति येडवडाच्या वेळीं होऊं लाग-
ली काय ?

असें मतांतर प्रसिद्ध होत असतां जें दोघे धर्मा-
ध्यक्ष रोमन क्याथलिक मत धरून बसले होते त्यांचें
नाव काय ?

मग त्यांस किल्यावर टाकिलें काय ?

राजाच्या मार्गे राज्यास वारस कोणी ठरला हो-
ता काय ?

लेडीजेन् ग्रें इला राज्याविषयीं दावा सांगायस
कोणी पुढें केले ?

त्यावेळीं राजाची शरीर प्रकृति कशी होती ?

राजा कोणत्या वर्षी मेला ?
त्याचें वय किती वर्षांचें होतें ?
त्यानं किती वर्षे राज्य केलें ?

पत्र २२.

चिरंजीव० - विशेष जे कोणी साहव्या येडवर्डाचें वर्तमान वाचितात, त्यांस हा केवळ अल्पवयांत मरण पावला याजवरून खिन्नता वाटती, आणि त्यानंतर जी राज्य करूं लागली, तिणे केवळ दुस्सह परम तीव्र अशा पीडा प्राटेस्टान्ट लोकांस केल्या, त्याजवरून फारच खिन्नता वाटती. ही पीडा करणारी त्या येडवर्डाची वडील बहीण, इचें नाव मेरी राणी. इला बलडी ह्मणजे हिंसक मेरी असें बहुधा ह्मणतात. राणी राजाचे स्त्रीलाच ह्मणतात असें नाहीं, जी स्त्री राज्यावर बसली आणि तिचें राजाबरोबर लग्नही न झालें, तथापि तिला राणीच ह्मणतात. येडवर्ड राजाच्या वेळीं जीं जीं चांगलीं कर्मे घडलीं होती तीं तीं सर्व या मेरीने नाहींशीं करून टाकिलीं. इला पोपाच्या मताचा फार अभिमान असे, ह्मणून जे चांगले भक्तिमान् मनुष्य मतांतरास अनकूळ झाले होते त्यां सर्वांवर ही उठली. जें प्राटेस्टान्ट लोकांचे शत्रु, आणि ज्यांच्या मनांतून लोकांमध्ये पूर्ववत् अज्ञान व अनाचार चालू करावा असे जे पीडक, व निर्दय लोक, त्यांस इणें उभें केलें. बानर ह्मणून लंडनशहरचा धर्माध्यक्ष, व गार्डिभर ह्मणून विन्चेस्टरचा धर्माध्यक्ष, हे दोघे पोपाच्या मतांत असून मतांतराचा द्वेष करीत, ह्मणून त्यांस किल्यावर टाकिलें होतें, त्यांचीं मेरीनें मुक्तता केली. मग प्राटेस्टान्ट लोकांस पीडाकरण्याचें जें काम मेरीनें आरंभिलें

होते, त्याविषयीं ते दोघे धर्माध्यक्ष तिला अनकूळ होऊन त्यां लोकांस फार पीडा करूं लागले. इंग्लंड देशांत अति उत्तम व अति भक्तिमान् असि जे पुरुष होते, त्यांतून कित्येक जाळून टाकिले, ते सांगतो. मुख्य धर्माध्यक्ष षांच, धर्माधिकारी वीस, व शेंकडों लोक. यांच्या बुद्धीस जें मत सदोष असें वाटलें, त्या मतास हे अनकूळ झाले नाहीं, ह्मणून यांस जाळून टाकिलें. रिडली व ल्याटिमर असे दोन मुख्य धर्माध्यक्ष होते, हे केवळ भक्तिमान् व थोर योग्यतेचे वृद्ध असत, यांजविषयीं मागल्यापत्रावरून तुह्मांस कांहीं सभजलेंच असेल. यां दोघां ईश्वर भक्तांस एक्याच समर्थी, व एक्याच स्थानीं अग्नीने जाळून टाकिलें. तो प्रकार असा कीं, पहिल्याने ल्याटीमरास जाळायाम नें ऊन ठेवला, नंतर रिडलीस नेला. या रिडलीचा बहुत दिवसांचा ल्याटिमर स्नेही असे. मग यां उभयतांची भेट झाल्यावर त्या संकटसमर्थी यानी एकमेकांचें शांतवन केलें, आणि ईश्वराने जें चमत्कारीक धैर्य दिलें, तेणेंकरून त्यानी शत्रूचे सर्व उपद्रव मार्गे न हटतां सहन करून शेवटीं त्या सत्य कर्मास्तव हे आपल्या प्राणास मुकले, आणि प्राण जाईपर्यंत एकमेकांस धैर्य देत असतां यानी ईश्वराची प्रार्थना व स्तुति केली. हे मोठे विद्वान् व थोर असत, याणी जे ग्रंथ केले तेणेंकरून बहुधा शुभवर्तमान चहूंकडेस प्रसिद्ध होऊन मतांतराची ही प्रवृत्ति झाली. या नंतर क्रामर ह्मणून जो चांगला विद्वान् मुख्य धर्माध्यक्ष होता त्यास जाळून टाकिलें. तो प्रकार असा कीं, यास महान् संकट प्राप्त झालें, तेव्हां त्याणे आपला प्राण वांचायकरितां मी प्राटेस्टान्ट मतास अनकूळ नाहीं असें लिहून दिलें, तें त्यास जा-

चूं लागले. असें आहे कीं चांगल्या मनुष्याकडून समयास मोहाने पाप घडते, परंतु नंतर त्यास पश्चात्ताप होतो. यांचप्रमाणें क्रामरास पश्चात्ताप होऊन चईन पडेना असें झाले. ते समयां त्याणें आपल्या मनांतील अभिप्राय स्पष्ट बोलून मी प्रोटेस्टान्ट मताकडचा आहे असें सांगितले. त्याजवरून त्यास जाळायच्या ठिकाणीं आणिले, तेव्हां अशा सत्कार्यार्थ आपणास दुःख प्राप्त झाले, असें पाहून क्रामरास मोठा आनंद झाला. मग यासभोंवता अग्नि पेटविला, तेव्हां याणें आपला उजवा हात ज्वाळेंत जळून जाईतोपर्यंत तसाच धरला. त्याचें कारण असें कीं, जें लिहून दिलेलें याच्या अंतरीं जाचीत होतें तें याच हाताने लिहिले, ह्मणून पहिल्यानें त्या हातास दंड केला. मग ज्यावेळीं शरीरास वेदना होऊं लागल्या, त्यावेळीं “ तो अयोग्य हात, तो अयोग्य हात,” असें हाकमारून बोलूं लागला.

याप्रकारें त्या राणीने आपल्या क्याथलिक मताचा अभिमान धरून लोकांस मोठे मोठे उपद्रव दिले. ती राजासनी बसतांच पहिल्याने तिणे लेडीजेन् ग्रे इजवर असा आरोप आणिला कीं इच्या पक्षाचे लोक इची राज्याविषयीं योजना करूं लागले, त्यावेळीं इणे सर्वस्वें नाकार केला नाहीं, असें निमित्त ठेऊन जेन्ग्रे स्त्रीला व तिच्या नवऱ्याला मारायाचा हुकूम केला. त्याजवरून सर्व प्रकारचे लोकांस त्यां उभयतांची दया येऊन हळहळाट लागला. कांतर मेरी राणीपासून राज्य घ्यावें असें कांहीं लेडीजेन्च्या अथवा तिच्या नवऱ्याच्या मनांत नव्हतें, यांचे जे सोयरे संबंधी होते ते अभिमानास पडून त्यानीं यां उभयतांस उभें केले होते. हीं उभयतां नवीं तरणीं सुंदर आणि प्रिय स्वभावांचीं

असतां मेरीराणीस त्यांची दया आली नाही. मग यांचा एक्याच दिवशीं किल्ल्याजवळ शिरच्छेद केला. पहिल्याने तिच्या नवऱ्यास मारलें, नंतर तिला मारायास नेऊं लागले, तेव्हां तिला तिच्या नवऱ्याचें प्रेत भेटलें, तें पाहिलें तो न्यास शिर नाही त्याजपासून रक्त वाहत आहे आणि न्यास किल्यावरले अमलदार लोक नेताहेत. तेव्हां त्या प्रेताकडेस तिणे कांहीं वेळ पाहून उसासा देऊन आपल्यास जें मारायास घेऊन जात होते त्यांस सांगितले कीं, हां आतां चला पुढे. मग तिला मारायास नेलें, तेसमयीं तिणे मोठें धैर्य दाखवून तो अंतीचा घाव घ्यायास शांत मुखाने आपली मान दिली.

मेरी राणीचें लग्न स्पेन देशांचा राजा दुसरा फिलिप् याजबराबर झालें होतें. हा स्वभावाने कठोर असे, व यास रोमन् क्यथलिक् धर्माचा अभिमान असे आणि मतांतरास अटकाव करावा असें हा ही मेरी राणीस सांगे. याप्रमाणें मोठीं घोर कर्मे होत असतां मेरी राणी सुखाने नांदत होती असें मानूनये कळलें, तिचा जो हिंसक दुष्ट स्वभाव तो तिला जाचूं लागला, आणि तिणे जे जे लोकांस उपद्रव दिले त्याचें तीस स्मरण पडून अहःहः मी केवळ पापिणी असें वाटूं लागलें.

या प्रसंगीं राज्यास ही अपाय होऊं लागला. कालस शहरांतिसऱ्या येडवर्ड राज्याच्या वेळापासून इंग्लीश लोकांच्या स्वाधीन झालें होतें, तें फ्रेंच लोकांनी घेतलें. त्याजवरून मेरी राणीस इतका शोक झाला कीं “आहाहा मी मेलें तरी कालेस प्रांताचें नाव माझ्या वृद्ध्यांतून जाणार नाही,” असें ती बोलली. या-

जवरून असे वाटते कीं, असल्या दुसऱ्या ही गोष्टींचें तिला स्मरण राहून त्यांची तिच्या अंतःकरणास टोचणी लागली असावी.

कालेसमांत जाण्याच्या संधीस मेरी राणीला दुःखशोक व्हायाजोग्या साऱ्या गोष्टी एकत्र झाल्या. त्या अशा, तिच्यावरून तिच्या नवऱ्याची भीति उडून गेली, व प्रजांस तिचा त्रास आला, व प्रॉटेस्टान्ट धर्माची प्रवृत्ति होऊनये झणून ती लोकांस नानाप्रकारचे उपद्रव करीत असताही त्या धर्माची प्रवृत्ति झाली, आणि तिणे जे जे लढाई करण्याचे बेत केले ते सिद्धीस गेले नाहींत. अशा प्रसंगावरून तिच्या मनास व्यथा होऊन शरीरीं विकृति झाली, आणि तिला क्षयरोग लागला. तेसमयीं तिची प्रकृति मुळची रुष्ट व क्रूर झणून तो रोग बळाऊन तिला ज्वर लागून ती दिवसोदिवस क्षीण होत गेली. शेवटीं ती त्रेचाळीसावे वर्षीं, सन

१५५८ पंधराशें अठावनांत मेली. तिणे सुमारे पांच वर्षे राज्य केलें परंतु त्यापासून बहुतांस दुःखें झालीं.

बखरींत वर्तमानें पाहिलीं असतां तीं बहुतकरून राजांचीं व राणींचीं असतात; परंतु व्यवहारांत कोणी कसें वर्तावें, हा उपदेश त्या वर्तमानांपासून होतो. याजवरून ख्रिस्ती लोक असें झणतात कीं “ त्या वर्तमानावरून आह्मांस ज्ञान होवो, ख्रिस्ती धर्माप्रमाणें चालिलें नसतां दुःखें व विपत्ति प्राप्त होतात, आणि सत्य धर्माच्या संस्कारेंकरून मन शांत झालें नसलें, तर तें आपला दुष्ट निर्दय स्वभाव सोडीत नाहीं. असें त्या वर्तमानावरून आह्मांस कळते. याजकरितां सत्यमताचा स्वीकार करून त्याच्याठायीं विश्वास ठेऊन ईश्वराची प्रार्थना करीत असावी, झणजे तो कृपाकरून त्या म-

ताप्रमाणे चालायाचें, आणि तें मत दुसऱ्यास कळवाव-
याचें आपल्यास सामर्थ्य देईल, आणि त्या मताचें ज्ञा-
न प्राप्त झालें असतां सर्व सत्य सिद्धांत कळू लागतील,
प आपल्यास जें कर्तव्य त्या सर्वांचें ज्ञान होईल व स-
र्व सुखें. इहलोकीं प्राप्त होतील, आणि परलोकीच्या
निरंतर जीवनाचा मार्ग दिसू लागेल. त्या वर्तमानाव-
रून आणखी असें कळू येतें कीं खिस्ताच्या भक्तांस
महान संकटें व महान दुःखें प्राप्त झालीं असतां ते धैर्य
सोडीत नाहींत, ह्मणून ज्या मताच्यायोगाने संकटसम-
यीं असले धैर्य येतें त्या मताचा स्वीकार करावा. आ-
णि असल्या मताचें ज्ञान प्राप्त झालें त्याजवरून ईश्व-
राचा उपकार स्मरावा. आणि त्या मतांतील उत्तम
नियमांप्रमाणें चालण्याविषयीं इच्छा धरावी व झटा-
वें. ” लोभ० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

साहवा येडवर्ड कोणत्या सालीं मरण पावला ?

त्याच्या मार्गे कोण राज्य करूं लागले ?

मेरी राणी ही येडवर्डची कोण ?

तिचे गुण स्वभाव कसे असत ?

मेरी प्रोटेस्टान्ट धर्मास अनकूल होती काय ?

प्रोटेस्टान्ट लोकांस उपद्रव करण्याच्या कामांत

मेरीस कोणते दोन धर्माध्यक्ष सामील झाले होते ?

लोक प्रोटेस्टान्ट धर्म चालवू लागल्यामुळे त्यां-
तील बहुत जणांचा मेरीच्यावेळीं वध झाला काय ?

प्रोटेस्टान्ट धर्मास अनकूल झाल्यावरून कोणत्या
दोन नामांकित धर्माध्यक्षांस जीवंत जाळून टाकिले ?

रिडली व लाटिमर यांनी ग्रंथ लिहून धर्मोपदेशक-

रून प्राटेस्टान्ट धर्माची बहुतकरून प्रवृत्ति केली काय ?

यानंतर दुसऱ्या कोणत्या धर्माध्यक्षांस प्राटेस्टान्ट धर्मावरून मारिले ?

बरे कामर लक्षण जो मुख्य धर्माध्यक्ष होता, तो एकसारखाच प्राटेस्टान्ट धर्मास अनकूळ होता किंवा कोठे त्याच्या निश्चयांत अंतर पडले होते ?

मी प्राटेस्टान्ट धर्मास अनकूळ नाही असे कामरानें लिहून दिले होते काय ?

असे लिहून दिल्यावरून त्यास कसे वाटू लागले ? मग त्याने काय केले ?

त्याने आपला उजवा हात अर्गांत काय लक्षण टाकिला आणि त्याच्या शरीरास वेदना होऊं लागल्या त्यावेळीं तो काय लक्षण लागला ?

बरे मेरीराणीस राज्य प्राप्त होण्याच्या संधीस त्या राज्याविषयीं दुसरी कोणाची योजना केली होती ?

जिची योजना केली होती तिचे नाव काय, ती कोणाची कोण होती ?

मग त्या लेडीजेन् ग्रेस काय केले ?

तिचा नवरा कोण होता त्यास काय केले ?

मेरी राणीचे लग्न झाले होते काय ?

तिचा नवरा कोण होता ?

मेरीच्या वेळीं राज्य चांगले नांदू लागले किंवा त्यास कांहीं अपाय घडले ?

मेरीच्यावेळीं फ्रेंच लोकांनी कोणता इंग्लीश लोकांचा प्रांत घेतला ?

हा प्रांत गेल्यावरून राणीस कांहीं शोक झाला काय, मग ती मरतेवेळीं काय बोलली ?

इच्या नवऱ्याचा स्वभाव कसा असे ?

त्यास कोणत्या मताचा अभिमान असे ?

तो या राणीशीं कसा होता ?

ती चांगली सुखाने मेली काय ?

ती कोणत्या सालीं मरण पावली ?

तिणे किती वर्षे राज्य केलें ?

पत्र २३.

चिरंजीव— विशेष मेरी राणी मेल्यानंतर तिची बहीण इलिझाबेथ राणी झाली. तेसमयीं मेरीच्यावेळीं ज्यां लोकांस फार दुःख झालें होतें त्यांस परम आनंद झाला. इलिझाबेथ मोठी विवेकी असे. इला प्रोटेस्टान्ट मताचें चांगलें ज्ञान होऊन तें खरें वाटत असे. इणे आपली बहीण मेरी इचे धर्माविषयीं अभिप्राय केवळ खोटे असें पाहून आपल्या प्रोटेस्टान्ट मताची प्रवृत्ति करावी असा निर्धार केला. नंतर इच्या हातून रोमन क्याथलिक मत नाहींसें होऊन प्रोटेस्टान्ट मत हल्लीं चालत आहे त्याप्रमाणें चालू झालें.

या लोकां कसाही मोठा अधिकार मिळाला तथापि त्याच्या पाठीमागे दुःखें आहेत असें या इलिझाबेथ राणीच्या लौकरच अनुभवास आलें, तो प्रकार असा कीं, प्रोटेस्टान्ट मत चालू झालें होतें तरी रोमन क्याथलिक मताचा अभिमान वागविणारे बहुत्येक इंग्लंडांत होते. त्यांच्या मनांत असें आलें कीं, इलिझाबेथ राणीस राज्यावरून दूरकरून स्काटदेशांचे मेरी राणीला राज्यासर्ती बसवावी. ही मेरी इलिझाबेथची जवळची नातलग आणि इलिझाबेथ संतानावांचून मरण पावली असतां इंग्लंडचें राज्य मेरीने करावें असें होतें. इची उत्पत्ति अशी आहे कीं या इलिझाबेथचा

बाप आठवा. हेन्री याची बहीण मार्गारेट, ही स्काट-
 लांड देशांचा चौथा जेम्स यास दिली होती, तिला पां-
 चवा जेम्स झाला त्या जेम्साला ही मेरी कन्या झाली,
 ह्या मेरीने रोमन कथाथालिक् मत धरिलें होतें, याजक-
 रितां जे कोणी इलिझाबेथ इजवर मसलत योजीत हांते,
 त्यांच्या गोष्टी ऐकून ही त्या मसलतीस सामील झा-
 ली, मग या दोघीजणींची लढाई होऊन, मेरीचा मोड
 झाला. तेसमयीं मेरी स्वतां जाऊन इलिझाबेथ् इच्या
 स्वाधीन झाली. तेव्हां ही राज्यांत बखेडे करील झणू-
 न इला बंदीस ठेविलें. तेसमयीं जे कोणी इलिझाबेथ् इ-
 जला राज्यावरून दूर करण्याच्या मसलतींत होते त्यां-
 स मेरी बंदींत असतां ही गुप्तपणें सामील असे. मग
 मेरीची चौकशी करून तिचा वध करावा असें ठरलें,
 त्याकाळीं तिला मारण्याविषयीं जो हुकूम लिहिलां हो-
 ता त्याजवर सई घालावी असें इलिझाबेथ् इच्या मनां-
 त नव्हतें, परंतु इच्याजवळ जे लोक असत त्यानीं
 मेरी राज्य करूं लागल्यावर आमचें कांहीं चालणार
 नाहीं असें जाणून मोठ्या प्रयत्नानें इलिझाबेथ् कडून
 त्या हुकूमावर सई करविली. त्या लोकानीं बंडें तुफा-
 ने यांच्या आवाडें उठवून इलिझाबेथ् राणीच्या मनांत
 भय घातलें. तेव्हां तो हुकूम तयार करून ठेवावा
 आणि काथिरिंगे किल्यांत मेरीस अटकेस टाकिलें हो-
 तें तेथून ती पळून जाण्याचा उद्योग करूं लागली झ-
 णजे तो हुकूम बजवावा असें मनांत आणून इलिझाबेथ्
 इणें एके दिवसीं त्या हुकुमावर सई करून त्याजवर
 शिक्षा करण्याविषयीं राज्यांतील मुख्य अधिकाऱ्यांक-
 डेस तो हुकूम पाठविला, त्याजवरून राणीचा चिटणीस
 त्या मुख्य अधिकाऱ्यांकडेस जाऊन त्या हुकुमावर

शिक्षा करवून तो हुकूम राणीकडेस ननेतं परभारें मं-
 धानादिकांकडेस नेला. त्यांहीं असें ठरविलें कीं हा
 हुकूम बजवावयास कांहीं विलंब लावूंनये. हा हुकू-
 म चौघां मानकऱ्यांवर होता, मग ते मानकरी दोघां
 मारेंकऱ्यांस संसागमे घेऊन काथिरिंगे किल्यास लौकर
 निघून गेले, तेथें पोंहचतांच त्यानी मेरीस आज्ञा केली
 कीं तुम्ही उद्यां सकाळीं आठ वाजतां तयार असावे, तु-
 मचा शिरछेद होणार. मग ती त्या नेमलेले वेळेस त-
 यार झाली. तिणे उंचउंच रेशमी व मखमाली वस्त्रें
 नेसून तांडावरून बारीक पडदा घेऊन पोर्तुगीस लोक
 जी तिकटासुद्धां इश्रुखिस्ताची लहान मूर्ति करून संग्र-
 हीं ठेवितात तसली मूर्ति हातीं धरली, आणि तिच्या व-
 धार्थ ठिकाण करून तें काळ्या वस्त्रानी आच्छादिलें
 होतें, तेथें ती आली, तेसमयीं वधकरायास जे दोघे-
 जण आणिले होते त्याणी गुडघे टेंकून तिची विनंती
 केली कीं आम्ही हुकूमबंदे आहों, आम्हास क्षमा अ-
 सावी. त्याजवरून तिणे उत्तर केलें कीं म्यातर को-
 णाचा अपराध केला नाहीं, असें असतां माझ्या वधा-
 विषयीं तुम्हास हुकूम झाला. असो तुम्हास तर काय,
 माझ्या वधाविषयीं जितके सामील झाले आहेत त्यां
 सर्वासही क्षमा केली आहे. मग तिणे एक बैबलांती-
 ल गीत व कांहीं भक्तिपर वाक्यें बोलली, तीं पुरीं झा-
 ल्यानंतर त्या वधकरणाऱ्यांनें दोन घावांनी तिचें शिर
 उडविलें. आहाहा ! मेरी जात्या स्त्री, जी वधकरणार
 तीही स्त्री, तशांत ती सोयरी, आणि राणी, असें अस-
 तां मेरीचा याप्रकारें वध व्हावा काय ? मेरीचे काय
 अपराध असतील ते असोत, पण असा तिला दंड हो-
 ऊंनये.

यानंतर इलिझाबेथ राणीस दुसरें एक संकट येऊन पडलें, तें असें कीं स्पेन देशांचा राजा फिलीप यास क्याथलिकधर्माचा फार अभिमान पडून प्रोटेस्टान्ट धर्म इंग्लंडांत निर्वेधपणे चालू लागला हें सहन होईना. तेसमयीं त्याणे लढाऊ गलबतांचा मोठा समुदाय जमा करून गलबतांवर फौजही तशीच पुष्कळ चढवून आतां माझ्याबरोबर कोणी कंत्र वांधणार नाही असें मानून इंग्लंडावर चाल केली, परंतु इंग्लीश लोकांचा असा स्वभाव आहे कीं आपला देश परक्या राजानें येऊन काबीज करावा ही गोष्ट त्यांस सहन होत नाही याजकरितां स्पेन देशांचा राजा इतक्या बळाने आला त्याचें कांहीं भय नमानितां जितकी फौज मिळाली तितकी जमाकरून ते त्याशीं भांडायस सिद्ध झाले. त्यावेळीं इलिझाबेथ राणी ही स्वतां घोड्यावर स्वार होऊन टिलबरी किल्यास आली आणि आपले शिपाई व गलबतांवरले लोक यांजमध्ये जाऊन त्यांस धीर देऊन बोलू लागली कीं तुम्ही शत्रूबराबर शौर्याने भांडून त्यांस पुढें येऊं देऊं नका. मी तर जात्या स्त्री आहे परंतु आपला देश स्पेनच्या राजाच्या स्वाधीन एक अंगूळभरही होऊंनये ह्मणून आपल्या देशाकरितां पुरुषासारिखी भांडेन, तेसमयीं स्पेनदेशांचे लोक आपल्या गलबतांच्या मोठ्या थोर समुदाया पुढें इतरबळे तुच्छमानून त्या आपल्या समुदायास अजिंक्य अमार असें बोलत होते, परंतु आपला अमार अजिंक्य नव्हे अशी इंग्लीश लोकांनी त्यांची थोडक्यांतच खातरजमा केली. त्यावेळीं असें घडलें कीं इंग्लीश खाडींत जो गलबतांचा समुदाय आला होता यांतलीं गलबतें कोणी पाहिलीं असतां भयभीतच हो-

ऊन जावें अशीं तीं गलबतें मोठीं अकटोर्विकट होतीं, असें असतां इंग्लीश लोकांचे खलाशी कांहीं भय नधरितां आपला गलबतांचा लहानसा समुदाय घेऊन प्ले-मोथ् बंदरांतून त्राहेर पडले आणि त्यांनी त्या स्पेनदेशींच्या गलबतांस असें जर्जर केले कीं त्यां गलबतांची चहूंकडेस पळांपळ होऊन ते वर्तमान सांगायास माघारी थोडकींय गलबतें गेलीं.

जर इंग्लीश लोकांस स्पेनदेशींच्या लोकांनी जिंकिलें असतें तर रोमन क्याथलिकधर्म इंग्लंडांत पुनः घालू झाला असता, परंतु ईश्वरानें तशी गोष्ट घडू दिली नाहीं. त्या स्पेनदेशींच्या लोकांस ईश्वरानेंच पळविलें असें जाणावें, कांतर त्यांच्या गलबतांचा इंग्लीश लोकांच्याच गलबतांनी मोड केला असें नाहीं, तर वायु तुफान यांनीही फार मोड केला. ही अशी मोठी ईश्वरानें कृपा केली, त्याजवरून इलिझाबेथ राणीने मजांस घेऊन सेन्टपाल ह्मणून देवूळ होते तेथें जाऊन ईश्वरार्चे उपकारस्तवन केले. ही जी लढाई झाली इचा नकाशा काढिला असतो, तो कोठे असेच जे जुने नकाशे थोर थोर गृहस्थांच्या घरीं असतात त्यांत दृष्टीस पडतो. हौसअफुकामन ह्मणून एक इंग्लंडदेशीं प्रतिनिधीची सभा मिळायार्चे घर आहे, त्या घरांत भितीवर कापडाचे पडदे लाविले असतात, त्याजवर स्पेन देशींच्या गलबतांचा जो मोड झाला त्याचा नकाशा काढिला आहे. तेथें गलबतांच्या ज्यां ज्यां मोठ्या सर्दारांनी व कपतानांनी आपल्या देशाच्या रक्षणार्थ शौर्य करून युद्ध केले, त्यांचीं चित्रें दृष्टीस पडतात.

इलिझाबेथ राणी आपल्या सेवेत जे मंत्री प्रधान

ठेवणें ते चांगले मले गृहस्थ ठेवी त्याजवरून ती मोठी शाहाणी असें कळूं येतें. त्यां मंत्र्यांच्या विचाराने आपल्या चांगल्या बुद्धीने ही राज्यकारभार यथास्थित चालवित असे, इचे सर्व गुण चांगले असत पण इच्याठायीं एक दोष दिसूं येतो तो असा कीं, जे कोणी रूपवान् व डौलदिमाखाने वागणारे असेच लोक बहुधा इच्याजवळ असत. अशांच गृहस्थांतला लार्डलेस्टर होता. त्याचें सौंदर्य व रमणीय घरें व मोठमोठ्या किमतीचें सामान हेंच काय तें त्याचें भांडवल असे. राज्यांत फिरायास निघावें कित्येक मानकरी व मोठे मोठे गृहस्थ त्यांच्या घरीं जावें हें या राणीस फार आवडे आणि कोठे लेखांत असें अढळतें कीं वार्विक् शेर मांतांत किनिलवर्थ ठिकाणीं लार्डलेस्टराचा एक रमणीय वाडा होता तो आतां केवळ फुटून गेला आहे, त्याची खूण मात्र मिळती, त्या वाड्यांत लार्डलेस्टरानें इलिझाबेथ राणीस बहुत दिवस परमआदरानें राहून घेतलें. तेथें नानाप्रकारचे नाच, तमाशे, खेळ, मल्लयुद्ध, कवाडती, कसरती, व ज्या ज्या भौजा त्याकाळींच्या लोकांस आवडत असत त्या सर्व राणीस दाखविल्या. व नानाप्रकारचीं सोंगें काढिलीं. त्यांत पुरुष आणि स्त्रिया यांनी अन्यधर्मी लोकांचे जे देव त्यांचीं रूपें धरिलीं. याप्रमाणें सर्वप्रकारचे खेळ कवाडती करून दाखविल्या तेणेंकरून राणीला व तिच्या जल्लच्या लोकांस मोठा आनंद झाला. अशा ज्या मेजवान्या राणीस केल्या तेणेंकरून लार्डलेस्टरावर राणीची फार प्रसन्नता झाली परंतु या राणीचा स्वभाव असा असे कीं एकादिसमयीं तिची मर्जी अगदीं पालटून जावी आणि तिच्या मर्जीतल्या गृहस्थांचा केवळ दुर्लौकिक

वहावा. याप्रमाणे तिच्या मर्जात अंतर पडून दरबारांत त वागणाऱ्यां गृहस्थांस वारंवार असंग प्राप्त होत असत. त्याजवरून कोणेसमर्थां इतर जनासौरिखी केवळ अल्पबुद्धि अशी ती दिसे. असो पण तिच्या कर्तृत्वावरून पाहतां ती एक थोर आणि शाहाणी राणी होऊन गेली.

या राणीची येसेकूचा अर्ल ह्मणजे थोरला मादक करी याजवर फार कृपा होती. हा आर्ल मोठा गर्विष्ठ अभिमानी असे, आणि राणीची जशी जशी मर्जा होई त्या त्या प्रमाणे वागत नसे, आणि याणे कांहीं मागितलें असतां तें यास राणीने नदिलें ह्मणजे यास फार क्रोध येई. एकवेळ असें झालें कीं हा बंड करून फौज मिळवून राणीवर उठला, तेसमर्थां याचा मोड होऊन यास धरिलें आणि याचा न्याय करायास याला किल्यांत पाठविलें, तेथें याचा अन्याय याच्या पदरीं घालून याचा शिरछेद करावा असें ठरलें. परंतु पूर्वी याजवर राणीची मर्जा प्रसन्न असे, त्याकार्ळां राणीने यास एक मुद्रिका देऊन असें सांगितलें होतें कीं तुला कांहीं संकट प्राप्त झालें असतां तूं ही मुद्रिका माझ्याकडेस पाठऊन दे, ह्मणजे त्या संकटापासून तुझे रक्षण होईल, त्याजवरून हा असें मानूं लागला कीं माझी क्षमा होऊन मी सुटेन, माझा शिरछेद करण्याविषयीं हुकूम लिहून त्याजवर राणी सई करणार नाही. नंतर याचें डोकें मारावें असें ठरलें तेव्हां त्यानें ती मुद्रिका नाटिंगहेमची कोंटेस ह्मणून एक मुख्य मानकऱ्याची स्त्री होती तिच्याजवळ देऊन तिची विनंती केली कीं इतकी ही मुद्रिका संभाळून नेऊन राणीच्या हातीं द्यावी. मग आतां मला उत्तर येऊन जिवदान मिळेल

अशा आशेने केवळ उत्कंठित होऊन त्या उत्तराची वाट पाहत बसला, परंतु त्यास कांहीं उत्तर आलें नाहीं कांतर ती कपटी कौन्टेस् तिणे ती मुद्रिका राणीस दिलीच नाहीं. तिच्या नवऱ्याचें आणि याचें वैर असे ह्मणून तिणे आपल्या नवऱ्याच्या संतोषार्थ असा विश्वासघात केला. इकडेस राणीस आश्चर्य वाटूं लागलें कीं येसेकसाने अज्ञून काय ह्मणून मुद्रिका पाठविली नाहीं, हा काय फार चढून गेला, याला माझ्याजवळ क्षमा मागावयास हीनपणा वाटला काय ? याप्रमाणे राणी नानाप्रकारच्या कल्पना घेऊन ती मुद्रिका आपल्याकडेस पाठविली नाहीं ह्मणून ती फार खिन्न झाली. मग यास मारण्याविषयीं जो हुकूम लिहिला होता त्याजवर राणीने मोठ्या अनमानाने सई केली. मग असें सांगतात कीं तिणे त्या हुकूमावर सई केल्या दिवसापासून खिन्नवृत्ति धरली आणि नाटिगृह्यामची कौन्टेस मरू लागली तेसमयीं तिणे जें येसेकसा बराबर कपट केलें होतें, तें तिच्या अंतःकरणीं जाचूं लागलें, तेव्हां तिणे राणीस बोलावून त्या मुद्रिका प्रकरणीं जें वास्तविक वर्तमान झालें होतें तें सर्व निवेदन केलें, त्याजवरून राणीस परम कोप घेऊन त्या आवेशेंकरून राणीने कौन्टेसचा हात धरून ती मरणप्राय असतांही तिला हिसकिलें. मग राणी परमखेदकरून सन सो-

१६०३ ळार्शें तिहींत मरण पावली. तिचें वय त्याकाळीं सत्तर वर्षांचें होतें, तिणे चवेचाळीस वर्षे राज्य केलें.

या इलिझाबेथ राणीचे गुण फारसे वाखाणायसारिखे नसले तथापि इची राज्यकारभार चालविण्याची रीति पाहतां असें दिसूं येतें कीं प्रजांचें कल्याण

व्हावे हेंच इच्या मनांत वागत होतें, इच्यावेळीं हरत-
 व्हेचें कसब, व्यापार, उशीम, वाढले, विद्वान् लोकांचा
 चांगला सांभाळ होऊन विद्या वाढायजोगे उद्योग घ-
 डूं आले ल्हणून अवघ्या राज्यांत विद्येचा व ज्ञानाचा
 फार प्रसार झाला; शास्त्र शिकयाची लोकांस आवडीही
 फार, तशांत तें शास्त्र लोकांस त्यांचे भाषेत समजून
 घ्यावयाजोगे विद्वान् पुरुषही फार, असा योग ज्या देशीं
 आला तर त्या देशावर ईश्वराची कृपाच झाली असें
 जाणावें. आतां हा विषय संपवितों, तुम्ही इंग्लंडाची ब-
 खर वाचून जें जें ज्याकाळीं घडलें असेल त्या कळळा-
 च्या तारखांचें चांगलें स्मरण ठेवावें, याजविषयीं आ-
 लस करूनये, लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

इंग्लंडदेशीची मेरी राणी ही कोणत्या सालीं म-
 रण पावली ?

मग तिच्या मार्गे कोण राणी झाली ?

इलिझाबेथ व मेरी यां दोघींजणीचें काय नातें ?

इलिझाबेथने इंग्लंडांत कोणता धर्म चालू केला ?

इंग्लंडाच्या राज्याविषयीं कोण दुसरी स्त्री दावा
 सांगत होती ?

स्काट प्रांतीची मेरी राणी इणे कांहीं इलिझाबेथ-
 वर मसलत योजिल्ली होती काय ?

स्काट प्रांतांची मेरी राणी कोणत्या धर्मांत वागत
 असे ?

बरे इलिझाबेथच्या फौजेची मेरीच्या फौजेबराबर

कांहीं लढाई झाली काय ?

मग कोणास जय मिळाला ?

मेरी स्वतां इलिझाबेथ राणीच्या स्वाधीन झाली काय ?

मग मेरीस कैद केलें होतें काय ?

कोठे कैद केलें ?

मग त्या स्कॉटलंड प्रांतांचे राणीचें काय झालें ?
इंग्लंड घ्यावयाचा वेत कोणत्या देशच्या लोकांनी केला होता ?

त्याकाळीं स्पेनदेशीं कोणता धर्म चालत असे ?

जो गलबतांचा समुदाय स्पेनीश लोकांनी इंग्लंडावर आणिला होता त्या समुदायास ते स्पेनीश लोक काय बोलत ?

मग त्या गलबतांच्या समुदायाचें काय झालें ?

त्या गलबतांच्या समुदायाचा मोड झाला त्याकाळीं इलिझाबेथ राणीने ईश्वराचें उपकार स्तवन कसें केलें ?

कोणत्या प्रकारच्या लोकांस इलिझाबेथ आपले प्रधानादिक करून ठेवी.

कोणत्या प्रकारचे लोक इच्याजवळ बहुतकरून असत ?

लार्डलेस्टर तो कोण ?

लार्डलेस्टराने जी मोठी मेजवानी इलिझाबेथ राणीस केली तें वर्तमान सांगावें ?

ही मेजवानी कोणत्या ठिकाणीं केली ?

येसेक्सचा अर्ल तो कोण ?

त्याचें काय झालें ?

नॉटिंग्ग्रामचे कौन्टेसचें व मुद्रिकेचें जें वर्तमान

झालें तें सांगावें ?

न्या कौन्टेसने मुद्रिकेचें, वास्तविक झालेंलें वर्तमान राणीस कधीं सांगितलें काय ?

तें राणीने ऐकून तिला काय केलें ?

इलिजाबेथ राणीचे गुण बहुतकरून कसे असत ? मतांतर झालें तेंणेकरून लोक चांगले होऊन सुखी झाले काय ?

कोणत्या सालीं इलिजाबेथ राणी मरण पावली ?

पत्र २४.

चिरंजीव० - विशेष इलिजाबेथ राणीने आपलें लग्न केलें नव्हतें ह्मणून तिच्या पोटचा कोणी वारस नव्हता, तिच्या मार्गे जो राजा झाला त्याची कथा आतां सांगतो. इलिजाबेथ राणीचा आज्ञा सातवा हेन्री त्याची कन्या मार्गारेट, ती स्कॉटलंड देशांचा चौथा जेम्स यास दिली होती, तिचा लॅक स्कॉटलंडदेशांचा पांचवा जेम्स त्याची कन्या मेरी स्कॉटलंडची राणी, तिचा पुत्र साहवा जेम्स स्कॉटलंडचा राजा, हा साहवा जेम्स इंग्लंडच्या राजाचे कन्येचा वंश ह्मणून हा इंग्लंडच्या राज्याचा वारस असें समजून याला पहिला जेम्स असें पद देऊन इंग्लंडच्या राज्यासनीं बसविला, तेंणेकरून इंग्लंडचें आणि स्कॉटलंडचें राज्य एक झालें. हा जेम्स इंग्लंडच्या राज्याचा वास्तविक अधिकारी असतांही किन्त्येक लोक त्यास राज्यापासून दूर करण्याची मसलत योजूं लागले. त्यासमयीं त्या मसलतींत मुख्यत्वेकरून लॉर्ड ग्रे व लॉर्ड काब्रियाम व सर्वा-

लटरराली असे होते, त्याजकरिता त्याला ठार मारावे असें पहिल्याने ठरलें, परंतु मागाहून असें झालें कीं लार्डकाब्रह्याम व ग्रे यांस त्यांच्या अपराधाची कांहीं शिक्षा लावून माफ करावे, त्याजवरून असें केलें कीं त्यांचीं डोकीं शिरछेद करावयाच्या लांकडांस लावून ठेविलीं, आणि त्यांस मरणाचें भय प्राप्त होऊन आतां आमचीं डोकीं मारलीं जातात असें वाटूं लागलें, तेव्हां यांचा अपराध क्षमा केला असे, यांस सोडून द्यावे अशी आज्ञा झाली." त्यांपैकीं एक सर्वालटरराली राहिला त्यास मागाहून दंड करावा असें ठरवून कैदेत ठेविलें. मग पुढें बहुत वर्षांनी त्याची अपकीर्ति करून त्यास अघटित क्रूर दंड केला.

हा पहिला जेम्स स्कॉटलंडचे मेरी राणीचा पुत्र झणून हा आतां आमच्या मतास अनकूळ होईल असें बहुन्येक पोपमतांत वागणारांस वाटूं लागलें, परंतु हा पोपाच्या मतांत वागणारांस पीडा दुःख न देतां प्रॉटेस्टान्ट मतास अतःकरण पूर्वक अनकूळ झाला, त्याजवरून पोपाच्या मतांत जे वागणारे होते ते निराश होऊन फार खिन्न झाले. मग त्यांणी राजा व राजाचें कुटुंब व लोकांचे प्रतिनिधि व मानकरी यांचे सभेच्या खालीं दारू भरून त्यांस उडवून टाकावे अशी मसलत योजिली. त्या मसलतीस जे होते त्यांनी ती राजसभा बसायाच्या घराजवळ एक घर भाड्याने घेऊन त्या घरांतून राजसभेच्या तळघरांत जाण्याचा मार्ग करून त्या तळघरांत बंदुकीच्या दारूचीं छत्तीस पिपें नेऊन भरलीं, आणि त्यांजवर कोळसे व फांटी रचून तीं झांकून काढलीं. तशांत त्या तळघरांत पर्वांपामन कोळसे.

कशाचा वंहमा येऊं नये असें झालें, तेसमयीं राजस-
भा मिळूं लागली असतां राजा व राणी व वडील राज
पुत्र हेन्री यांणी त्या राजसभेस यावे असें होते, त्याज-
वरून त्यां मसलतदारांस असें वाटूं लागलें कीं, आतां
राजांसहित सर्वांचा नाश होऊन आमची मसलत सि-
द्धीस जाईल, परंतु ईश्वरानें कृपाकरून ती दुष्ट मसलत
सिद्धीस जाऊं दिली नाही. तेसमयीं असें झालें कीं
त्या मसलतीस हेन्री पेर्सी सामील होता, त्यास असें वा-
टलें कीं राजसभेबरोबर आपला जिवलग मित्र लार्ड मा-
न्टिंगल याचा नाश न होई असा उद्योग करावा. मग
त्याणे राजसभा मिळायस दाहादिवस आहेत तंवच
त्या लार्डमान्टिंगलास एक बिन नावाचें पत्र लिहिलें.
तें पत्र घेऊन जो मनुष्य आला तो तें पत्र देऊन तत्क्ष-
णीच नाहीसा झाला. त्यापत्राचा मजकूर असा कीं
“महाराज आपण राजसभेस जाऊं नये, कांतर यावेळीं
जें पाप घडत आहे त्याजविषयीं दंड करावा असें ईश्व-
राच्या व मनुष्याच्या मनांत आलें आहे, ही आपल्या-
स सूचना केली आहे ही तुच्छ मानूं नये, आपण नि-
घोन गावांस जावे, तेथें आपण स्वस्थ राहून काय हो-
ईल तें पाहावे. आतां तर कांहीं गडबड दिसत नाही,
पण त्या राजसभेस एक भयंकर धडाका प्राप्त होईल,
आणि तो धडाका करणारा मनुष्य कोणास दिसणार
नाहीं या विचारास कांहीं दोष ठेवूं नये, येणेंकरून
आपलें बरेंच होईल कांहीं वाईट होणार नाही, आणि
हे पत्र जाळून टाकिलें ह्मणजे विघ्न नाहीसें होईल.”

या सांकेतिक पत्रावरून तर लार्ड मान्टिंगलाची
घातिंगंग होऊन गेली. पहिल्याने त्यास असें वाटले कीं हें

रायास लिहिलें आहे, शेवटीं न्यानें असा विचार केला कीं लार्ड सालिसबरी ह्मणून जो राज्यांत चिटणीस आहे, त्याजकडेस हें पत्र घेऊन जावें, मग तें पत्र त्या चिटणीसाच्या हातीं जातांच त्यालाही प्रथम वाटलें कीं, या पत्राचा कांहीं विचार करावा असें हें नाहीं, पण मागाहून त्याच्या मनांत आलें कीं राजा आपल्या मंड्यांसहित सभेंत असतां त्याजपुढें हें पत्र ठेवावें. तें पत्र तेथें ठेविलें त्या काळीं त्या सभेंतून कोणाच्याने त्या पत्राचा अर्थ होईना, मग असें सांगतात कीं राजानेच त्या विपरीत पत्राचा भाव काढिला. त्याच्या असें लक्षांत आलें कीं बंदुकीच्या दारूने मोठा नाश करायची कोणी मसलत योजिली आहे, असें कांहीं या पत्रावरून न दिसूं येतें. त्याजवरून ते सभासत् गृहस्थ दोन्ही राज सभांची तळथरें व भुयेरें शोधूं लागले, तेव्हां न्यानी लार्डाची सभा बसायाचें जें घर त्याच्या खालीं फाट्यांच्या जुड्यांच्या मोठमोठ्या राशी पडल्या आहेत व गैफाकेस नावें करून एक विक्राळ पुरुष आंगांत एक मोठें लांब डगलें व पायांत * बूट घालून हातीं चोर फाणस घेऊन दुसऱ्या दिवशीं ती सभा उडवावयाकरितां सर्व तयारी करित आहे असें पाहिलें. मग त्या पुरुषास धरिला, तेव्हां तो जें दुष्ट काम करित होता त्याचा कांहीं खेद न मानितां ह्मणूं लागला कीं म्या सर्वास उडवून टाकिलें असतें व त्यांजबराबर मी ही उडून गेलों असतो तर फारच चांगलें झालें असतें, न्यास जेव्हां धमकानून सांगितलें कीं या मसलती प्रकरणीं तुला जें

* ज्या जोड्याच्या तोंडावरती सुमारें गुड्या पर्यंत पिशवी असती त्यास बूट ह्मणतात.

ठावूक असेल तें तूं जर बोललास नाही तर तुझ्या शरीरास पीडा करून बोलवूं, तेव्हां ते काहींसा भिवून त्या मसलतीस जे सामील होते त्यांजविषयीं त्यानें सर्व मजकूर सांगितला. याप्रमाणें त्या दुष्ट मसलतीचा शोध लावून त्या मसलतींत जे मुख्य मुख्य होते त्यांस धरावयास अमलदार लोक पाठविले, तेव्हां त्यांशीं त्या मसलतदारांनीं भांडायास कंबरा बांधिल्या, आणि वार्विक शहरांत एक घर होतें तेथें त्या मसलतदारांनीं आपल्यास कोडून घेऊन असा निश्चय केला कीं, आपला प्राण जाईल तर जावो परंतु आपण त्या अमलदारांच्या हातीं सांपडूनये, अशा बेताने ते राहिले होते, परंतु त्यांनीं जो दुसऱ्यास अनर्थ योजिला होता तोच अनर्थ त्यांस प्राप्त झाला. त्यांनीं जेथें आपल्यास कोडून ठेविलें होतें तेथें काहीं दारू वाळ्यायास घातली होती, त्यांत एक अग्नीचा थिंगळ पडून त्या दारूचा मोठा धडका झाला. तेणेंकरून त्यां मसलतदारांचा बहुत नाश झाला. त्यांतून किती एक त्या घराच्या दरवाजांतून बाहेर पडूं लागले, त्यांस त्या घराभोंवते जे शिपाई होते त्यांनीं कापून त्यांचे तुकडे केले. जे त्या वेळीं मेले नाहीं त्यांतून कित्येकांस धरून मारिलें व कित्येकांस राजाने जीवदान दिलें.

मागें असें लिहिलें आहे कीं राजावर मसलत योजिल्या बद्दल सर्वाल्डर रालीस कैदेत ठेविलें तेसपर्यंत तो त्या कैदेत बहुत वर्षे राहिला. शेवटीं अमेरिका खंडांत मला एके सोन्याचे खाणीचा शोध लागला आहे असें त्यानें सांगून तेथें जावयास राजाची आज्ञा घेऊन तयारी केली. याप्रकारें सुटून राली अमेरिका खंडास गेला, परंतु त्यास तेथें सोनें मिळालें नाहीं. मग तेथें

जे स्पेन् देशांचे लोक वसले होते त्यांजवर रालीने हल्ला केला, तेणेंकरून स्पेनदेशांच्या राजास वाईट वाटलें. तेव्हां जेम्स राजा असें बोलूं लागला कीं स्पेनदेशांच्या लोकांशीं कांहीं तंट्या करूं नये अशी रालीस आज्ञा असतां त्यांजबराबर रालीने काय ह्मणून तंट्या केला. तेसमयीं रालीने मसलत केली होती त्या अपराधाचा आतां रालीस दंड करावा असें राजानें मनांत आणून रालीस मी तुमच्याकरितां मारितों असें स्पेन देशांच्या राजास बाह्याकारां दाखवून रालीचा शिरछेद केला. अशाप्रकारें रालीस दंड केला ही पाहिली असतां अनीति, रालीस तो दंड झाला त्याकाळीं त्याने शांत वृत्ति धरून तेथील सर्व मायाममता सोडून चित्त ईश्वरार्पण केलें होतें. त्याने शिरछेद करायची कुऱ्हाड हातीं धरून तिची धार चांचपून पाहिली, आणि बोलूं लागला कीं ही फार तीक्ष्ण आहे परंतु ही यालोकांच्या सर्व दुःखांस औषध होय. असे सांगून त्याने लोकांबरोबर शांत वृत्तीने बोलून कांहीं एक भय न मानितां आपलें डोकें शिरकापायाच्या लांकडावर ठेविलें.

जेम्स राजाच्यावेळीं कितीएक गोष्टी घडूं आल्या त्यामुळे त्यास निश्चितपणें व सुखानें राज्य करायस सांपडलें नाहीं. त्या गोष्टी येथें सांगूं लागल्यास ग्रंथ फार वाढेल ह्मणून सांगत नाहीं. मानकरी लोकांस अथवा लोकांच्या प्रतिनिधींस नविचारितां आपली सत्ता जितकी चालिल तितकी चालवावी असा जेम्सराजाचा स्वभाव असे त्याजवरून याचें बहुतांबराबर वांकडें पडलें. आणखी असें झालें कीं याचे स्नेही व याच्या कर्पेंतले गृहस्थ बहुत होते त्यांच्या नाहीं लागल्यामुळे यास फार खर्च पडूं लागला. तेसमयीं तो निर-

थक खर्च पुरा पडायस हा लोकांपासून द्रव्य काढण्या-
विषयीं नेहेमी उद्योग करूं लागला, त्यामुळे लोक फार
त्रासून राजास श्रम देऊं लागले. नंतर या राजाच्या
मागे याचा मुलगा चार्ल्स पहिला राज्य करूं लागला,
त्यावेळेस तर लोकांनी त्रासपावून त्या राजास फारच
श्रम दिले, ते वर्तमान पुढल्या पत्रांत लिहिले जाईल.

याप्रकारे जेम्स राजाच्यावेळीं लोक त्रासले, शांत
शांत जर्मनीच्या राजाबरोबर लढाई आरंभिली होती
तेथे अपेश आले. अशा दुःखांवरून जेम्सराजाच्या
शरीरास कांहीं विकार झाला असावा. असो पण शे-
वटीं यास ज्वर लागला तो तिसऱ्या दिवशीं येई, त्याज-
वरून दरबारी लोक मर्जी संपादावयास याचे असे स-
माधान करूं लागले कीं, हा ज्वर राजाच्या सुखास ये-
तो, परंतु याने त्यांचा अभिप्राय जाणून त्यांस असे उ-
त्तर दिले कीं, असले जे निजून रहाण्याचे सुख ते बा-
लराजास चांगले. मग त्या ज्वराने कांहीं दिवसांनी
याची सर्व शक्ति जाऊन हा सन सोळाशे
पंचविसांत मरण पावला. याणे इंग्लंडाचे १६२५.
राज्य बेवीस वर्षे केले, याचे वय साठ वर्षांचे होते.
लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

इलिझाबेथ राणी कोणत्या सालीं मेली ?

तिणे आपले लग्न केले होते काय ?

तिच्या पोटाचा तर कोणी वारस नव्हता, तेव्हां

तिच्या मागे या राज्याचा वारस कोण झाला ?

स्काट्लंडचा सहावा जेम्स हा इंग्लंडच्या राज्याचा वारस कोणत्या संबंधानें झाला ?

जेम्स राजास राज्यावरून दूर करायाची मसलत योजिली होती काय ?

त्या मसलतींत मुख्य कोण कोण होते ?

लार्ड ग्रे, व लार्ड काब्रियाम, व सर्वाल्टरराली, यांचें काय केलें ?

पहिला जेम्स पोपाच्या मतांत वागत असे किंवा प्रोटेस्टान्ट मतांत वागत असे ?

दारूभरून उडवावयाची जी मसलत केली होती ती कशी केली होती, याप्रकरणीं मजकूर सांगावा ?

त्या मसलतीचा कसा शोध लागला ?

त्या मसलतदारांतून एकाने लार्ड मॉन्टींगल यास गुप्त पत्र पाठविलें तेव्हां मॉन्टींगलाने काय केलें ?

दारू घालून मोठा अनर्थ करण्याचा बेत केला आहे असे त्या पत्रावरून पहिल्याने कोणास कळूं आलें ?

असें राजास कळूं आल्यावरून काय करायास आरंभिलें ?

वरें जेव्हां तळघरें पाहूं लागले तेव्हां काय काय दृष्टीस पडलें ?

गैफाक्स यास धरिलें तेव्हां तो काय बोलूं लागला ?

मग त्या दुसऱ्या मसलतदारांस काय केलें ?

सर्वाल्टर रालीस काय केलें ?

जेम्सराजानें सुखानें राज्य केलें काय ?

तो स्वभावानें कसा असे ?

मग तो कोणतें दुखणें लागून मेला ?

त्याचे दरबारीलोक त्यास दुखणे लागलें होतें ते-

वहां त्याची कसे बोलून समजूत करू लागले?

मग त्याने त्यांस काय उत्तर दिले ?

त्याचे वय किती होते ?

१. त्याने इंग्लंडचे राज्य किती वर्षे केले ?

पत्र २५.

चिरंजीव० - विशेष मागल्या पत्रांत तुम्हास पहिल्या जेम्सराजाचे वर्तमान कळविले. त्याच्यावेळीं लोक फार त्रासले होते, त्याचे कारण असे की जेम्स राजाने प्रजेचा रोंख काय कसा आहे याचा कांहीं विचार न ठेवतां आपलीच सत्ता फार चालविली, व कायद्याप्रमाणे जी त्यांस सत्ता असायाची ती बंद केली. हे लोक मनांत धरून जेम्सराजाचा पुत्र पहिला चार्लस राज्यावर बसला तेव्हां त्यास फार श्रम देऊं लागले. हा चार्लसराजा आपल्या स्वभावाने तर नम्र व शांत असे परंतु त्याच्यावेळीं कांहीं विलक्षण प्रसंग प्राप्त झाला म्हणून निर्वेधपणे राज्य चालणे तें एकीकडेस राहून यास संकटें व दुःखेंच प्राप्त होऊं लागलीं. याचा बाप मृत्यु पावला त्याकाळीं इंग्लंडकरांची जर्मनीकरांशी लढाई चालली होती, त्या लढाईच्या खर्चास द्रव्य लागले त्याजविषयीं चार्लस राजाने पार्लियामेन्ट सभेची बोलणे लाविले, तेव्हां पार्लियामेन्ट, याने जितके द्रव्य मागितले तितके द्यायास कबूल करीना, तेसमयीं तें द्रव्य उत्पन्न करायलास पार्लियामेन्टाचे अनुमत न घेतां राजाने कांहीं दुसरा उद्योग आरंभिला, त्याजवरून अवघे राज्यांत वितुष्ट पडले; तशांत फ्रेन्च राजाशी लढाई आरंभिली होती, तेथे अपेश आले, असें होतांच चार्लस

राजाचा वधार्थिलियामेन्टाचा कलह उत्पन्न झाला. ते-
समयीं प्रतिनिधीचे सभेंतील कित्येक गृहस्थांस फितुरा-
च्या अरोपावरून बंदीस घातले, आणि बहुत्येकांस
कैद करून त्यांपासून दंडावद्दल पुष्कळ रुपये घेतले, हीं
अर्शां त्यांचीं दुःखे पाहून त्यांचा कळवळ येऊन राजाशीं
बहुतांचें वांकडें पडलें. अशा संधीस बकिंगह्यामचा ड्यू-
क मारला गेला. या ड्युकाला पोर्टस्मौथास फ्रेंच
लोकांशीं लढायास पाठविलें होतें, तेथें एके दिवशीं या-
चे हाताखालचे अधिकारीलोक याच्याजवळ असतां.
त्यांतून एकाशीं हा बोलत आहे, इतक्यांत फेल्टन् ल-
णून एक पुरुष होता, त्यानें कोणास नकळतां याच्या
उरांत सुरी खुपसली, तेसमयीं अरे या दुष्टानें मला मा-
रलें अर्शां अक्षरें बोलून यानें तत्क्षणींच प्राण सोडिला.
तेथें पाहातात तो ड्युकास कोणी मारलें याचा शोध
लागेना, तेव्हां तेथें एक टोपी अढळली, त्याजवरूनही
त्या मारणाराची टोपी असावी, तो कोण कोठला अशा
विचारांत आहेत, इतक्यांत एक बोडका माणूस दारा-
जवळ पाहिला. तो तेथून मुकाट्याने जात आहे, तं-
व तो लणू लागला कीं मारणारा तो मी. त्यास धरि-
तांच तो त्या ड्युकास मारल्याचा हर्ष मानूं लागला,
आणि त्यास मारायास काढिलें तरी म्या अपराध के-
ला असें बोलिला नाहीं. याप्रमाणें तो ड्युक मरण पा-
वला. तो चार्लसराजाच्या परम कृपेंतला होता लणून
त्याच्या मरणामुळे राजास मोठें दुःख झालें, आणि ब-
हुत्येक लोकांशीं राजाचें वैमनस्य पडलें.

या चार्लस राजाचेवेळीं जे जे दुःखाचे प्रसंग घ-
डूं आले त्यां सर्वांचें निरूपण केले असतां ग्रंथ फार वा-
ढेल, यास्तव संक्षेपेंकरून कांहींसें सांगतो. राजाचें

पार्लियामेन्टाच्या लोकांशीं वितुष्ट पडल्यावरून त्यांनी राजावर शस्त्र धरिलें, मग त्यांच्या याच्या बहुत लढाया झाल्या, त्या लढाईत जे जीव गेले व जो नाश झाला ते-
 णेंकरून अवघें राज्य दुःखानें व्यापिलें. पाहिलें अ-
 सतां गावांतल्यागावांत भाऊबंदांनी एकमेकांशीं स्नेह-
 भावानें वागावें, तें नकरितां तंटे करून आपण आप-
 ल्या हातीं जिवास मुकले. पार्लियामेन्टकडल्या फौ-
 जेंत आलिवरक्राम्वेल सरदारकी पत्कारून लढाईत पु-
 ढाईत झाला असे. याणे मार्टनमुरास लढाई झाली
 तेथें राजाचे फौजेचा मोड केला, परंतु त्याची गणना
 नकरितां राजा पुनः युद्धास उभा राहिला. तेसमयीं
 नार्थामटनशेर प्रांतीं नेस्वी ह्मणून एक ठिकाण आहे ते-
 थें युद्ध होऊन राजाचा अगदींच मोड झाला. या यु-
 द्धास राजा स्वतां गेला होता, तेथून त्यास पळून जाणे
 प्राप्त झालें, तेणेंकरून क्राम्वेल व तत्पक्षी जे गृहस्थ
 होते त्यांस सर्वप्रकारें जय मिळाला. चार्लसराजा यु-
 द्ध सोडून पळाला तो आक्सफर्डास गेला, तेथें जे या-
 च्या पक्षाचे लोक होते ते याचे खातरजमेचे आणि
 विश्वासाचे होते आणि यास पूर्वीं बहुत प्रसंगीं उपयो-
 गीं पडले होते, परंतु तेथें याचें रक्षण व्हावयाजोगें चां-
 गलें मजबूत बंदोबस्ताचें ठिकाण नव्हतें, आणि पाहा-
 तो तंव फेरफाकसाच्या ताब्यांतली पार्लियामेन्टाची फौ-
 ज आपल्यास धरण्याच्या बेतांत आहे, ह्मणून राजा तें
 ठिकाण सोडून स्काट फौजेच्या आश्रयास गेला आणि
 तेथें मला कोणी तरी अनकूळ होतील असें मानूं लाग-
 ला, परंतु यास कोणी अन्नकूळ झालें नाहीं. त्या स्का-
 टलोकांस पार्लियामेन्टानें बहुत द्रव्य कबूल करितांच
 त्यांनी त्या चार्लसराजास पार्लियामेन्टाकडल्या लोकां-

च्या स्वाधीन केले. मग ती स्काटफौज विश्वासघात व अपकीर्ति करून जें द्रव्य मेळविलें तें घेऊन आपले प्रांती गेली.

याप्रमाणें जें हें मोठें बंड झालें यांत कायती अलिबर क्राम्वेलाची वाहवा झाली, त्यायोगें करून तो मोठ्या योग्यतेस चढला. हा क्राम्वेल हंन्टीन्डन्शैरी-च्या एक्या गृहस्थाचा लेंक, याच्याजवळ पाहिलें असतां सांगायासारखें कांहीं द्रव्य नव्हतें, किंवा इतक्या थोरपणास चढायाजोगा कांहीं गुणही नव्हता, याचें रूप ह्मणावें तर हा आवडधोबडसा असे, मळकीं मळकीं वस्त्रें पांघरे आणि मुळचा एक तोंत्रा तशांत यथापद्धति यास बोलतां येत नसे, ह्मणून याचें बोलणे एक तऱ्हेबाज पडे असें असतां यानें हातीं धरलेल्या कामाच्या पाठीस एकसारखें लागावें असा याचा स्वभाव असे, त्यामुळें शेवटीं हा त्या बंडांत पुढाईत झाला आणि जें करणें तें आपल्या सत्तेने करूं लागला. इकडे चार्लस राजास श्रमवून व कैद करून व जागोजाग फिरवून ह्याम्टन्कोर्टांत बंदीवानादाखल ठेविलें होतें. मग तेथून काढून ऐलअफवैट् ह्मणून एक टापू आहे तेथें कारीसब्रूक किल्यांत कैद केले. तेथून ह्यामशैरांत हर्ष ह्मणून किल्ला आहे तेथें नेले, मग तेथून कांहीं दिवसांनी विन्डसरास नेले, शेवटीं विन्डसराहून लंडनशहरास नेले. तेसमयीं त्यास पाहिलें असतां गहिवरच न्यावा अशी त्याची अवस्था झाली होती. ती अशी कीं त्याची मुखश्री केवळ लोपून शरीराचें तेज जाऊन शरीर फिकट रोग्यासारखें झालें असे, दुःखाने केश पांढरे होऊन दाढी मोठी वाढली असे, आणि आंगांत दरिद्रविपत्तिसूचक वस्त्रें असत, अशी दशा राजास प्राप्त झाली

त्याजवरून बहुधा सर्व मजा आपल्या अंतरीं हळहळू लागल्या.

मग थोडक्याच दिवसांनी राजाची चौकशी सुरू केली. यास जेव्हां न्यायाधीशापुढे आणिले तेव्हां हा आपला थोरपणा नसोडितां राजाच्या डौलाने येऊन बसला, आणि बसतेवेळीं आपल्या मस्तकीची टोपी काढिली नाही, देणेकरून असे सुचविले कीं जे बसले आहेत त्यांस माझा न्याय करायास कांहीं एक अधिकार नाही, मग त्याजवर जो आरोप शाबूत करायाचा तो कागद वाचून याला ऐकविला. त्यांत मजकूर कीं बंड उत्पन्न झाल्या दिवसापासून जे जे लोक मारले गेले त्यां सर्वांच्या मरणार्थे कारण हा राजा. त्याजवरून राजा तोंडांतल्यातोंडांत हांसला, तेणेकरून असे दाखविले कीं माझा कांहीं एक अपराध नसतां मजवर केवळ खोटें थोतांड रचिले आहे, याप्रमाणे प्रतिनिधींची सभा न्याय करायास बसली होती तिच्यापुढे चारवेळा राजास आणिले परंतु त्याणें चान्ही वेळां सांगितले कीं हे ठिकाण कांहीं न्याय करायाचे नव्हे, आणि माझा न्याय करायास तुम्हास कोणता एक अधिकार ही नाही. शेवटीं त्या न्यायाधीशांनी असा निश्चय केला कीं याचा शिरच्छेद करावा. त्याजवरून चौथ्या दिवशीं त्याचे डोकें मारण्याचा हुकूम केला. मग जेव्हां राजास व्हेटहाल ठिकाणी आणिले तेव्हां राजाने तेथल्या अधिकाऱ्यांस सांगितले कीं मला माझ्या लेकरांशीं भेटावयास तीन दिवसांची रजा असावी, आणि डाकूटर्जक्सन् लंडनाचा मुख्य धर्माध्यक्ष हा ईश्वराची भक्ति करावयास माझ्या बराबर असावा. त्याजवरून राजास कळविले कीं आजपासून तीन दिवसांनी तुम्हास शासन केले जा-

ईल. याजकरित्तं त्या मुदतींत परलोक साधनाचा काय जो विचार तो तुम्ही करून घ्यावा. त्यावेळीं राजाच्या मुलांपैकीं इलिझाबेथ राजकन्या आणि ग्लौसेस्टाराचा ड्यूक ह्मणून एक तीन वर्षांचा मुलगा, हीं दोघेजणे इंग्लंडांत होतीं, मग राजानें त्या आपल्या कन्येस कांहीं भक्तिमार्गाच्या व चांगल्या विचाराच्या गोष्टी सांगून त्या मुलास उचलून धरिलें, आणि त्यास असें बोलिल्ला कीं “बाबा आतां तुझ्या बापाचें डोकें कापतील. आणि कदाचित् तुला राज्यावर बसवितील कळलें, पण बाबा याद धर तुझे भाऊ चार्लस व जेम्स जीवंत आहेत तोंपर्यंत तूं राज्यावर बसूनको बरें, तुझे भाऊ यांच्या हातीं सांपडले ह्मणजे ते त्यांचीं डोकीं मारतील, आणि शेवटीं तुझे हीं डोके मारतील, ह्मणून मी तुला सांगतो तुला राज्यावर बसवूं लागल्यास तूं बसूनको, असें ऐकून त्या तान्हुल्या बाळाने डोळ्यांतून टपपट आंसवें टाकून गर्हिवरून उत्तर दिलें कीं, माझे तुकडे झाले तरी पुरवले, पण तसलें राज्य मला नको.”

या राजाचें धारिष्ट कांहीं असें असे कीं, याचा शिरच्छेद करावयास जें ठिकाण तयार करित होते तेथील कामदार लोकांचा शब्द याचे कार्नी नित्य पडत असे, परंतु त्याचा कांहीं मनांत खेद नकरितां मारायाचा हुकूम झाल्या दिवसापासून तर याचा वध होई त्या दिवसापर्यंत हा चांगला नित्यासारखा रात्रीस झोंप घेई.

याचा शिरच्छेद जानेवारी महिन्याचे तिसावे तारखेस केला, तेसमयीं व्हैट हाल घरांतून नजर लागावी ह्मणून यास मारायाचें ठिकाण व्हैटहाल घराच्या एक्या खिडकी इतकें उंच केलें होतें. तें ठिकाण काळ्या वस्त्रांनीं आच्छावून त्याजवर शिर तोडायस लांकडाचा

तुकडा व एक कुन्हाड अशीं ठेविलीं होतीं, तेथे दोन मारेकरी आपली रूपे पालटून होते. मग तेथे राजा आला त्यावेळीं जेक्सन् याच्या बरोबर होता, हा जेक्सन् मुख्य धर्माध्यक्ष राजाचा परम विश्वासू स्नेही व सेवक असे.

राजाच्या शिरछेदाची तयारी होऊं लागली तेव्हां तो मुख्य धर्माध्यक्ष बोलिला कीं “ महाराज आतां एक मजल राहिली, या मजलेस मोठें दुःख व श्रम आहेत, पण ही अगदीं जवळ आहे, येणेकरून आपल्या हातीं मोठा लांबचा पल्ला येईल. ही आपल्यास या लोकांहून परलोकांस नेईल, तेथे आपल्यास मोठा लाभ होऊन तेजाचा मुकुट मिळेल, तेणेकरून आपल्यास परम आनंद होईल. ” त्याजवरून राजानें उत्तर दिलें “मी नाशवंत मुकुट सोडून अविनाश मुकुट घ्यावयास जातो, त्या मुकुटास कांहीं एक हल्ला हरकत नाही ” तें ऐकून तो धर्माध्यक्ष ह्मणूं लागला आपण क्षय मुकुट देऊन अक्षय मुकुट घेतां, अहाहा ही तर चांगलीच बदली ” मग राजानें आपलें शीर त्या लांकडाच्या तुकड्यावर ठेविलें आणि जे दोन मारेकरी होते त्यांतून एकाने एक्या फटक्यानेच राजाचें शीर उडविलें. मग दुसऱ्या मारेकऱ्यानें तें शीर उचलून हांक मारून बोलूं लागला हें फितूरखोराचें शीर, याप्रमाणें राजाचा वध केला त्याजवरून लोकांनी फार खेद करून हें असलें घोरकर्म आम्ही उगेच राहून पाहिलें तरी कसें असें बोलून आपआपल्यास शब्द लावूं लागले.

पाहिल्या चार्लस राजाला सन सोळाशें एकूणपन्नासांत मारिलें, त्याकाळीं, त्यास एकूणपन्नासावें वर्ष लागलें होतें, आणि त्याचें राज्य होऊन चौविसावें वर्ष चाललें होतें. हा राजा कांहीं फारसा उंच नसे,

याचें शरीर चांगलें बळकट व सुघटित असून मुख रमणीय असे, पुरंतु मुखाच्याठायीं खिन्नवृत्ति दिसे. राजाने बहुत दिवस श्रम व दुःखें काढलीं झणून ती तशी खिन्नवृत्ति त्याच्या मुखाच्याठायीं राहिली असें वाढतें. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

• इंग्लंडचा राजा पहिला जेम्स हा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

त्याच्या मार्गे कोण राजा झाला ?

पहिला चार्लस स्वभावानें कसा असे ?

पहिला जेम्स मेला त्याकाळीं इंग्लीश लोकांची कोणाबरोबर लढाई चालली होती किंवा नाहीं ?

लढाईच्या खर्चास जें द्रव्य पाहिजे होतें तें पार्लियामेन्ट सभेने द्यावयास कबूल केलें काय ?

राजा आणि पार्लियामेन्ट यांचा कज्या लागला होता काय ?

त्यावेळीं राजाच्या परम कर्पेंतला मानकरी कोणता असे ?

त्या बकिंगह्यामच्या ड्यूकास काय झालें ?

त्यानंतर राजाच्या व प्रजांच्या मोठ्या लढाया झाल्या काय ?

कोणत्या लढाईपासून क्रामवेलची वाहवा झाली ?

राजाचे फौजेचा अगदीं मोड कोणत्या लढाईत झाला ?

नेसूबेची लढाई झाल्यानंतर राजा कोणत्या ठिकाणी गेला ?

मग राजाने कोणत्या लोकांचा आश्रय केला ?

त्या स्काट सैन्याने राजास काय केले ?

आंलिवर क्राम्वेल कोण होता ?

तो स्वरूपाने कसा असे ?

मग राजास काय केले ?

राजाची चौकशी केली काय ?

राजाची आपल्या मुलाशी किल्यांत भेट झाली काय ?

कोणत्या मुलाशी भेट झाली ?

त्याने आपला मुलगा ग्लौसेस्टराचा ड्यूक यास काय सांगितले ?

राजास मारून टाकिले काय ?

त्याकाळी याच्या समागर्मी कोणता मुख्य धर्माध्यक्ष होता ?

त्याचा शिरछेद कोठे केला ?

त्याकाळी हा कोणत्या स्थितीने होता ?

यास जेक्सन् धर्माध्यक्ष काय बोलिला ?

राजास मारले तेव्हां त्याचे वय कितीवर्षांचे होते ?

त्याने कितीवर्षे राज्य केले ?

हे कृत्य कोणत्या साली झाले ?

कोणत्या महिन्यांत झाले ?

कोणत्या दिवशी झाले ?

पत्र २६.

चिरंजीव० - विशेष मागल्या पत्रांत पहिल्या चार्लस राजाचा शिरछेद केल्याचें वर्तमान कळविलें, तें वाचून तुम्हास फार वाईट वाटलें असेल, आतां पुढें जें वर्तमान झालें तें कळवितों. चार्लस राजास मारण्याच्या दुष्ट कामांत मुख्यत्वे करून ओलिवर क्राम्वेल होता, त्याकाळीं लोकांची सत्ता लोकांस मिळावी, व लोकांवर राजानी व्हावी तशीच सत्ता करूं नये, याप्रकारें तो क्राम्वेल लोकांस दर्शवूं लागला; परंतु हें असलें कृत्य याच्या मनांत नव्हतें, असें लौकरच अनुभवास आलें. हा कपटें करून आपल्यास राजा असें मात्र बोलवीत नसे, पण कोणे इंग्लीश राजानें कधीं अंमल केला नव्हता असा जबरने, अंमल करी. हा आपल्यास राजा म्हणवीत नसे म्हणून यास प्रोटेक्टर म्हणजे राज्य कारभार चालविणारा असें बोलत. याचें धारिष्ट मोठें असून यास कशाची भीति नसे, व लढाईत यास जय मिळे. याचा द्रेक म्हणून एक सेनापति होता, तो मोठा शूर असे, त्याजकडेस सर्व लढाऊ गलबतें सोंपलीं होती. त्याच्या योगेंकरून यानें डच् लोकांच्या, व स्पेनीश लोकांच्या लढाऊ गलबतांचा मोड केला. याच क्राम्वेलाच्यासमयीं पेन् व विनेबल्स म्हणून जे सेनापति होते, त्यांनी वेष्ट इन्दीया देशांत जमेका बेट घेतलें, तें न्या दिवसापासून तर आजपर्यंत इंग्लीश लोकांकडेसच आहे. हें बेट इंग्लीशांस मोठें कामी पडूं लागलें परंतु हें असलें बेट ज्यां सेनापतींनी घेतलें, त्यांस सरकारांतून शाबास्की मिळावी ती मिळाली नाहीं, कांतर

योजल्याप्रमाणें त्या सेनापतींनी कार्य केलें नाहीं, ह्मणून त्यांस किल्ल्यांत कैदेस ठेविलें. असो ऐर्लांडांत, स्काटलांडांत, अथवा इंग्लांडांत जे कोणी क्राम्वेलाचे सत्तेस अडथळा करीत त्यांजबराबर क्राम्वेल कांहीं मुरवत न धरितां लढे.

याप्रमाणें घडत असतां, पहिल्या चार्लस राजाचा वडील लॅक दुसरा चार्लस हा इंग्लांडच्या राज्याचा त्रास्तविक अधिकारी, तो राज्यासर्नां असावा, तो नाहीं, आणि ज्यास कांहीं अधिकार नसतां तो बळेंच जबरीने राज्य कभूं लागला आहे, त्यास आर्ली काय ह्मणून मानावें, असें ह्मणणारे त्याकाळीं बहुत लोक होते; सारांश दुसऱ्या चार्लस राजाकडली पुष्कळ मजा होती; परंतु हे सर्व क्राम्वेलाचे सत्तेमुळे व त्याच्या स्वाधीन बहुत फौज होती त्यामुळे भिऊन गेले होते; आणि त्या राजाची मदतगारी करण्याविषयीं कोणाचें कांहीं चालत नसे, असें असतां स्काटलोकांनी त्या राजाचा पक्ष उचलिला, आणि तो राजा भयामुळे हालांडदेशीं राहत होता तेथें त्यास बोलावूं पाठविलें, परंतु क्राम्वेलाचे फौजेबराबर लढाई करायाजोगी स्काटलांड लोकांची तयारी नव्हती, ह्मणून त्या दोहों फौजांच्या लढाईत स्काट फौजेचा मोड होऊन त्या फौजेतले बहुत्येक लोक पडले, क्राम्वेलाचे फौजेपैकीं फार थोडके पडले.

तेसमयीं आपल्यास इंग्लांड देशीं बहुत्येक जण अनुकूळ होतील असें मनांत आणून बाकीची जी स्काट लोकांची फौज राहिली होती ती त्या राजानें घेऊन थेट इंग्लांडास जाण्याचा बेत केला; परंतु राजानें मानिलें होतें त्याप्रमाणें त्यास लोक अनुकूळ झाले नाहीं-

त; ते सर्वज्ञान क्राम्वेलाचा पराक्रम व जय पाहून हत-
वीर्य झाले होते. असेंही असतां राजा वोसेस्टरपर्यंत
आला, इतक्यांत क्राम्वेल चाळीस हजार फौज घेऊन
त्याजवर गेला. तेथें याचें त्याचें मोठें तुंबळ युद्ध झालें. ते-
समयीं राजाची फौज थोडकी झणून तिचा अगदीं मोड
होऊन गेला, आणि राजा स्वतां मोठ्या निकरानें लढत
असतांही त्यास आपल्या जीवाच्या बचावाकरितां पळून
जावें लागलें. मग राजास धरण्याविषयीं क्राम्वेलानें
पराकाष्ठेचा प्रयत्न मांडिला. जागोजागीं बंदोबस्त क-
रून ठेविले, जिकडे तिकडे बातमी काढायस हेर ठेवि-
वले, राजाला धरून आणणारांस इनामें कबूल केलीं,
असेंही असतां राजा क्राम्वेलाच्या हातीं सांपडला ना-
हीं, याजवरून मोठा चमत्कार वाटतो. याचे जे पक्षा-
चे लोक होते ते याचे केवळ खातरेचे व विश्वासाचे
होते. हा राजा आपल्या शत्रूंच्या हातीं न जावा झ-
णून यास ते लपवून ठेवीत, आणि कोणी वळखूं नये
झणून खराब वस्त्रें पांघरायास देत. एके दिवशीं असें
झालें, हा एक्यासागाच्या झाडावर चढून लपला होता,
त्याच झाडाखालून, यास जे शिपायी शोधित फिरत हो-
ते, ते गेले; परंतु त्यांचे दृष्टीस हा पडला नाही. एके-
दिवशीं हा एकाचे झोंपडींत लपून राहिला होता. तो
मनुष्य भला विश्वासू असे, झणून ती बातमी बाहेर
फुटली नाही. यानें कोठे गवताचे गंजींत निजावें,
कोठे अन्नावांचून असावें, कोठे आंगालां चांगलेंसें व-
स्त्रच असूं नये, याप्रमाणें दिवस लोटीत असतां, शेवटीं
यानें एक्या चाकराचा वेश घेऊन घोड्यावर बसून प-
ळून जाण्याकरितां एक मोठी मजल केली. त्यावेळीं
हा कोणी चाकर आहे व आपल्या धनीच्या रंखवा-
लीकरितां घोड्यावर बसला आहे असें दाखवायास हा

ज्या घोड्यावर चाकराच्या रूपाने बसला हेता त्याच घोड्यावर याच्या पाठीमागे लेन ह्मणून याच्या एक्या जिवलग विश्वासू मित्राची स्त्री ती बसली होती. यास कोठे संकट प्राप्त होऊं नये ह्मणून त्या स्त्रीचा नवराही याच्या समज्जमें असे, परंतु तो योजवर नजर लागे इतका दूर राहून याच्या मागे मागे चाले, याप्रमाणें त्यां उभयतांनी राजास मोठ्या युक्तीने समुद्राच्या काठीं ब्रैटेन स्थळास नेला. तेथे एक होडी तयार करून ठेविली होती, तींत बसवून त्यास अचानक राज्यांतून पार करून फ्रेंच राज्यांत पोहोचविला.

इकडे राजा बराबर वॉर्सेस्टरास आवेश पूर्वक युद्ध करून क्राम्वेल जय पावला, त्याजवरून जे त्याच्या पक्षास होते त्यांत त्याची फार ख्याति झाली. मग तो त्या वॉर्सेस्टरच्या लढाईतून मोठ्या डौलाने मिरवत मिरवत लंडन शहरास आला, तेसमयीं पार्लियामेन्टाची सत्ता सर्व राज्यांत चालू लागली, परंतु क्राम्वेल हा अभिमानी असे ह्मणून सर्व सत्ता आपल्या हातीं येऊन पार्लियामेन्टाच्या हातीं कांहीं राहूं नये असा बंदोबस्त करूं लागला. तेव्हां पार्लियामेन्टाच्याठायीं ही याजविषयीं मत्सर वाटूं लागला. असें होतांच आपला जो पार्लियामेन्टारीं संबंध तो लौकरच नाहींसा केला, तो असा. क्राम्वेल तीनशें शिपायी घेऊन पार्लियामेन्ट सभेस गेला, आणि त्यानें त्या शिपायांस बाहेर ठेवून सांगितलें कीं, मी पाय भूमीवर मारला ह्मणजे तुम्ही सभेत शिरा. मग त्या सभेत जीं वादविवादाचीं बोलणीं चाललीं होती तीं कांहींवेळ ऐकून त्या सभेस जे लोक मिळाले होते त्यांस सांगितलें कीं तुमचें करणें मला पसंत नाहीं, तुम्ही उठून चालते व्हां असें बोलून

पाय भुईवट आपटला, इतक्यांत ते हातेरबंद शिपायी त्या सभेंत येऊन उभे राहिले. तेसमयीं त्या सभेच्या लोकांस क्राम्वेल गाळी शिव्या देऊं लागला, त्या अशा, अरे तुम्ही इकडून निघून जा आणि भल्या गृहस्थाकरितां जागा रिकामी करा, तुम्ही पार्लियामेन्ट सभेस योग्य नाहीं, मग कोणास मस्त्या, कोणास खदाड, याप्रमाणें व्हावें तसें अच्चा वच्चा बोलूं लागला, आणि त्या सभेंत मेजावर राजदंड ठेविला होता, तो येथें उगाच कशास ठेविला आहे असें ह्मणून त्याणे तो तेथून काढून टाकायास सांगितला. मग त्यां सर्व सभासदांस बाहेर हांकून लाविलें, आणि त्या सभेच्या दारास कुलूप लावून किल्ली आपल्या खिशांत घालून तो व्हेट हालत आपल्या घरीं गेला.

याप्रमाणें पार्लियमेन्टास निरोप दिला तेव्हां त्याच्या बदल दुसरें पार्लियमेन्ट मेळवावें लागलें. त्यावेळीं क्राम्वेलानें असा बेत केला कीं सर्व सत्ता आपल्याच हातीं असावी, ह्मणून ज्यास राजकारभार काय तो मुळींच ठाऊका नाहीं अशीं गोरगरीबें पार्लियमेन्ट सभेस आणून बसविलीं. मग क्राम्वेल आपल्या मनांत येई तसें वतू लागला, असे जे पार्लियमेन्टास लोक बोलविले त्यांत एक बेर्वीन् ह्मणून कातडीं विकणारा होता, हा वेडसरसा असे. त्याजवरून त्या सभेस बेर्वीन्चे पार्लियमेन्ट असें नाव पडलें. असे जे लोक मिळाले त्यांच्या हातून राज्यकारभार काय चालणार होता, याजकरितां ती पार्लियमेन्ट सभा थोडक्याच दिवसांनी नाहींशी झाली, मग क्राम्वेलाच्या बेताप्रमाणें अवघें एक छत्री राज्य झालें. याणें लढाईत चांलें यश मिळविलें होतें परंतु जेव्हां हा स्वच्छंदाने वागूं

लागला, सर्व जें कांहीं करणें तें आपल्याच भिर्जाप्रमाणें करूं लागला, आणि काय जी रूत्ता होती ती आपण एकठाच घेऊन बसला, त्याकाळीं याचापक्ष ज्या गृहस्थानीं बहुत दिवस धरिला होता त्यांतील बहुत्येकांनीं यास सोडून दिलें. आणि याच्या जिवाभोंवत्या बहुत मसलती होऊं लागल्या. तेव्हां माझा कोणी जीव घेतील अशी त्यास नित्य चिंता प्राप्त झाली. मग आंगांत चिलखत घालून त्यांजवर दुसरें वस्त्र घ्यावें, खिशांत पिस्तोले वागवावीं, नेहेमी मनांत खिन्न, नेहेमी वहमा, कोठे जाणें झाल्यास त्वरेने जावें, हमेशाबरोबर माणसें राखावीं अशी अवस्था झाली. ज्या मार्गाने जावें त्याच मार्गाने परत येऊं नये, कोणास निजण्याचा थांग लागूं नये ह्मणून नेहेमी निजायाचीं ठिकाणें पालटीत असावीं, सर्वास आपले शत्रू असें मानावें, कोणी सोबतीस असला ह्मणजे हा आपल्यास अनर्थ करील अशी चिंता वागवावी, एकांतीं असलें ह्मणजे कोणी येऊन आपल्यास मारील, असे काळजीत असावें, याप्रमाणें यास सर्वत्र भय वाटूं लागलें.

असें होतां होतां क्राम्वेलास विषमज्वर लागून तो लौकरच शांत झाला, यास सन सोळाशें अष्टावनांत देवआज्ञा झाली. त्यावेळीं यास एकू- १६५८ णसाठवें वर्ष लागलें होतें व याच्या स्वाधीन राज्य होऊन दाहा वर्षे झालीं होती. याच्या पाठीमागे याचा मुलगा रिचार्ड क्राम्वेल याणें राजकारभार चालवावा असा बंदोबस्त करून ठेविला होता त्याप्रमाणें त्या रिचार्डास कारभारावर नेमिलें, परंतु असला थोर अधिकार चालवावयाची रिचार्डाच्याठायीं योग्य-

ता नव्हती; ह्मणून तो अधिकार सोडून द्यावा असें त्याच्या मनांत वागूं लागले. असें पाहून राज्याचा जो वास्तविक अधिकारी चार्ल्स राजा त्यास राज्यावर बसविण्याचा लोक विचार करूं लागले. त्याकाळीं चार्ल्स हा इंग्लंडदेशांत होता, तेथून त्यास बोलावून आणिलें. मग त्याणे मे महिन्याचे एकुणतिसावे ता-
 १६६०, रवेस आपल्या जन्मदिवशीं लंडनशहरांत प्रवेश केला, नंतर इंग्लंडदेशींचें राज्य पूर्वपद्धतीप्रमाणें चालूं लागले. या कृत्यास कारण मुख्यत्वेकरून एक सेनापति होता, त्याचें नाव मॉन्क. तो जात्या भला शूर शिपाई असे, आणि याचे हाता खालची फौज यास जी जी करून असे. तेसमयीं दुसरा चार्ल्स राजा राज्याचा वास्तविक अधिकारी असें या सेनापतीनें जाणून आपण त्यास अनुकूल झाला, आणि त्यास राज्यासनावर बसवावयाचें जें उत्तम काम या कामांत त्या फौजेचा मोठा उपयोग केला. दुसऱ्या चार्लसास मे महिन्याचे एकुणतिसावे दिवशीं राज्यपद मिळालें तो दिवस इंग्लंडदेशीं अजून पाळितात, आणि राजा पळत असतां सागाच्या झाडावर लपून बसला होता ह्मणून त्या दिवशीं सागाच्या डाहाळ्या घेऊन जिकडे तिकडेस फिरवितात, या राजाचें निरूपण पुढल्या पत्रांत विस्तारें करून करीन. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

पॉहल्या चार्ल्स राजाचा शिरछेद केल्यानंतर राज्यकारभार कोण चालवूं लागला ?

आलिवर क्राम्वेल आपल्यास राजा ह्मणवी काय ?

तर काय झणवी ?

तो कोण कसा होता ?

बरें तो लढाई करी तेथें त्यांस जय मिळे काय ?

या क्राम्वेलाच्या समयीं जे जे लढाऊ गलबतांचे नामांकित सेनाभूति होऊन गेले त्यांचीं नावें काय ?

द्वेक सेन्धपतीस समुद्रांत कोणतें यश मिळालें ?

जमेका बेट कोणी घेतलें ?

जमेका कोठें आहे ?

त्यावेळीं इंग्लंडचा वास्तविक राजा कोण होता ?

मग त्या राजास राज्यपदावर बसविण्याचा कोणी कांहीं उद्योग केला होता काय ?

मग स्काट लोकांचा काय परिणाम झाला ?

क्राम्वेलाची व राजाची जी मोठी लढाई झाली ती कोणत्या ठिकाणीं झाली ?

वोर्सेस्टर येथें लढाई झाल्यानंतर त्या दुसऱ्या चार्लस राजाचें काय वर्तमान झालें ?

हा राजा फ्रान्सदेशीं पळून जात असतां यास काय काय घडलें तें वर्तमान सांगावें ?

क्राम्वेलानें पार्लियामेन्ट घालवून दिल्यानंतर दुसरें जें मेळविळें त्यांत लोक कसकसे होते ?

क्राम्वेलाच्या हातीं राज्यांतील सर्व सत्ता आली होती काय ?

मग तो सुखानें नांदूं लागला काय ?

त्याकाळीं त्यास काय भय प्राप्त झालें होतें ?

तो आपल्या रक्षणास काय करी ?

तो कोणत्या दुखण्यानें मेलला ?

कोणत्या वर्षीं मेलला ?

त्याचा मुलगा रिचार्ड क्राम्वेल कसा होता ?

त्यःणें राज्यकारभार आपल्या हातीं बहुत दिवस ठेविला होता काय ?

मग राजास हार्लँड देशाहून आणिलें काय ?

राजास राज्यपदीं बसविण्याच्या कामांत मुख्य-
त्वेकरून कोण अनुकूल होता ?

राजा कोणत्यासालीं इंग्लंडास आला ?

कोणत्या महिन्याच्या तारखेस आला ?

तो राज्यासनीं ज्यादिवशीं बसला तो दिवस पा-
ळितात काय ?

आणि तो सागाच्या झाडावर लपून बसला होता
त्याजवरून त्यादिवशीं काय करितात ?

पत्र २७.

चिरंजीव०—विशेष मान्क् सेनापतीने उत्तम प्र-
कारचा उद्योग करून दुसऱ्या चार्लसाला इंग्लंडदेशीं
बोलाविलें आणि त्यास राज्यासनीं बसविलें. तो प्र-
कार असा झाला कीं राजावांचून राज्य चालविलें
असतां त्यापासून जीं फळे प्राप्त होतात त्यांचा इंग्लीश
लोकांनी अनुभव घेऊन पूर्वीचे राज्यपद्धतीप्रमाणें रा-
ज्य चालवावें आणि ज्या राजाचा निर्दयेने वध केला,
त्याचा पुत्र राज्याचा वास्तविक अधिकारी, त्यास आ-
णून राज्यावर बसवावा असा शेवटीं निर्धार केला.
मग त्या ठरावावरून दुसरा चार्लस राजा डोंवर ठिकाणीं
येऊन उतरला आणि मे महिन्याचे एकुणतिसावे दिव-
शीं त्यानें लंडन शहरांत प्रवेश केला तेसपर्यीं राजानें
राज्यासनीं बसून पूर्ववत् राज्य करावें असें सर्व प्रकार-
च्या लोकांच्या मनांत वागत होतें म्हणून राजा सिंहासनीं

बसतांच सर्वास मोठा आनंद झाला, त्या प्रीजास लहान वयांत फार कष्ट प्राप्त झाले होते, त्याज्वरून याणें शाहाणें होऊन पुढें चांगले व्यवस्थेने वागावें तर तसें न वागतां हा ख्याली खुशालीच्याच नादांत गर्क होऊन गेला, आणि यांच्याचसारिखे जेजे अनाचारी अव्यवस्थेने वागणारे त्यांस आपल्या हातीं धरिलें. असो पूर्वी क्राम्वेलच्या वेळेस इंग्लंडदेशीं धर्माचा फैलाव फार झाला होता. कोणे एके देशीं धर्माचा फैलाव होणें ही चांगलीच गोष्ट होय, परंतु जेथें असा फैलाव झाला तेथें सर्वच लोक त्या धर्माचप्रमाणें वर्ततात असें नाहीं. तेथें ढोंगही फार वाढते. असें असतां क्राम्वेलाच्यासमयीं सर्वच लोक दांभिक नव्हते, कित्येक जण वास्तविक ख्रिस्ती असून अंतःकरण पूर्वक धर्मात चालत होते, परंतु बहुधा असें झालें होतें कीं धर्माच्या गोष्टी मात्र तोंडानें सांगाव्या, अंतःकरणास धर्माचा स्पर्शही असूं नये. जे चांगले ख्रिस्ती लोक होते ते बुद्धीस श्रंशकरणारे आनंद व विषय सोडून वास्तविक धर्माप्रमाणें चालत होते, परंतु यांचें आचरण पाहून यांसारिखें बाह्यात्कारें आचरण करणारेही त्याकाळीं पुष्कळ होते. त्यांच्याठायीं पाहिलें असतां खऱ्या ख्रिस्ती जनाच्या स्वभावाचा लेशही नसे, याप्रकारें धर्माचें बंड माजलें होतें. असलें बंड मोडून काढायकरितां सत्य धर्माची प्रवृत्ति करावी, लोकांचें अज्ञान दूर करून त्यांस वास्तविक सिद्धांत कळवावे, आणि धर्माचा स्वीकारकरून आपण आपल्या अंगें चांगलें आचरण करून दाखवावें, लोकांकरितां कृपा करावी, त्यांजबराबर नम्र स्वभावानें वर्तवें आणि अंतःकरण शुद्ध निर्मळ ठेवावें. याप्रमाणें दुसऱ्या चार्लसानें करावें, तें न करितां आपण व

लोकांनी ज्ञानाप्रकारच्या मौजा माराव्या, विषय भोग करावे अशी अव्यवस्था आरंभिली. आणि असा निर्धार केला की लोकांस धर्माविषयी कांहीं एक गोष्ट सांगूनये, त्यांस व्हावे तर त्यांनी धर्माचा विचार करावा अथवा करूनये, असें मत राजाच्या मनांत वागूं लागतांच लोकांच्या मनचेंच झालें. असल्या स्वेच्छ मताचा स्वीकार करा असें लोकांस सांगणें नलगे. हें मत मनांत बिंबवावयास ईश्वराची कृपा नलगे. याप्रमाणें वर्तावें असा मनुष्यांचा स्वभावच आहे लक्षण या मतास बहुत जन मिळाले आणि सर्व जे स्वेच्छाचारी व विषयी होते त्यांस राजा फार आवडूं लागला. मग धर्म लक्षण काय हें ज्यांच्या गावीं ही नव्हतें अशां पुरुषांस राजा अनुकूल झाला आणि जे धर्मवान् होते त्यांस श्रम, उपद्रव देऊं लागला, तें केलून ते अधिक हद्दास पेटले. ज्याच्याठायीं सरासरी धर्म होता, ते मात्र राजाचा उपद्रव पाहून राजाच्या मतास मिळाले. असें राजा करीत होता त्याजवरून त्यानें सर्व धर्मकर्म सोडून दिलें होतें असें नाहीं, तो बाह्यात्कारें मात्र धर्म चालवीत असे, त्याजवरून धर्मोपदेष्टे असत, त्यांतून कित्येक जण ईश्वरास मानावें, उत्तम कर्मे करावीं असें ही लोकांस सांगत, पण सर्व उत्तम कर्मांस आश्रयभूत जी धर्म बुद्धि व जो ख्रिस्तीभाव, त्याची जर अवगणना झाली असली, तर मग उपदेशेंकरून काय होणार होतें. अशी अवस्था इंग्लंड देशीं झाली होती लक्षण बहुत्येक चांगले लोक कुमार्ग सोडून टाकण्याचा उद्योग करीत होते, असें असतांही दुसऱ्या चार्लसाचे देशीं इंग्लंड देशीं जसें दुष्कर्म, दुराचरण, होत होतें, तसें कोणत्याही वेळीं झालें नव्हतें.

या प्रकारें धर्म प्रकरणीं चाललें होतें, असो नंतर दुसरा चार्लस राज्य करूं लागला, त्या काळीं आपले जे शत्रू त्यांचें पारिपत्य करावें, आपले जे मित्र त्यांजतर कृपा करावी हें धोरण त्याणें राखिलें नाहीं. त्याचा एक मुळीचा स्वभाव शांत, तशांत तो विषय भोगांत मग्न होऊन गेला असे, ह्मणून ते त्यास धोरण राहिलें नाहीं, बरकड त्यास सात्विक बुद्धि होऊन शत्रु मित्रांच्याठायीं समबुद्धि झाली होती असें नाहीं, त्यास मौजा मारायास द्रव्य मिळालें पुरे, मग उगवो किंवा मावळो त्याची काळजी त्यास फारशी नसे, तेममयीं लार्डक्लेरेन्डन ह्मणून या राजाचा एक चांगला प्रधान असे, त्याजवर कांहीं राजाची कृपा नव्हती, कांतर राजा अव्यवस्थित अनिवार आचरण धरून राज्यास अपाय करूं लागला होता, तसें नकरितां तो प्रधान राज्याची समृद्धि इच्छित असे. नंतर आपण पोर्तुगाल देशींच्या राजकन्येस वरिलें असतां आपल्यास द्रव्य मिळेल, तेणेंकरून ख्यालीखुशाली करायास खर्च पुरा पडेल, असें मनांत आणून या राजानें त्या राजकन्येशीं लग्न केले. त्या वेळीं मुंबई व साष्टी वगैरे कोंकणांतील प्रांत पोर्तुगीज लोकांकडेस होते, त्यांनी ते प्रांत मोंगलापासून सन पंधराशें तिसांत घेतले होते, त्यापैकीं मुंबई त्या कन्येस तिच्या बापाकडून आंदण मिळाली. ती सन सोळाशें एकसष्टांत जून महिन्यांत या चार्लस राजांकडेस आली, मग त्याणें ह्मन्सबल कंपनीच्या स्वाधीन केली, ती आजपर्यंत त्या कंपनीदारांकडेस आहे.

राजाचें लग्न झाल्यानंतर राजानें त्या लार्डक्लेरेन्डन प्रधानास निरोप दिला, आणि आपल्या मर्जांत

वागणाऱ्या लोकांस आपले मंत्री करून ठेविले, त्यांस केबाल असें म्हणत, केबाल या शब्दाचा अर्थ मसलत करणे. हे सर्व जण मिळून लोकांच्या नाशास्तव मसलत करीत, म्हणून केबाल असें त्यांस बोलूं लागले. त्यांचीं नावे सरथामस्क्लिफर्ड, व लार्ड ऑश्ली, व बकिंगह्यामचा ड्यूक व लार्ड अर्लिगटन व लार्ड डेल्चा ड्यूक.

याप्रमाणे राजाची अवस्था पाहून लोकांस मोठा त्रास आला, आणि असें झाले कीं राजास मारून आपली सत्तापूर्ववत् चालू करावी. अशा गुप्त मसलती पोपाच्या मतांत वागणारे लोक करूं लागले, तेसमयीं एक या लोकांनी मसलत केली होती ती ऐकून रोमांच उभे राहातात, पण या मसलतीचे वर्तमान मोठे विपरीत आहे, म्हणून ही झालीच असेल असें खचित वाटत नाही, तथांत ते सर्व वर्तमान येथे लिहूं लागले असतां ग्रंथ फार वाढेल.

या दुसऱ्या चार्लसाच्यावेळीं लंडन शहरांत एक मोठा रोग उत्पन्न झाला, हा रोग सन सोळाशें १६६५ पासणांत आक्टोबर महिन्यास उद्भवला, एणेंकरून सत्तर हजारवर लोक मेले.

मग दुसऱ्या वर्षी सप्टेंबर महिन्याचे तिसरे तारखेस लंडन शहरास अग्नि लागला, तेणेकरून फार अनर्थ झाला. लंडन पुलाजवळ एकधा रोटीवऱ्याच्या दुकानापासून हा अग्नि उत्पन्न झाला, तो अहोरात्र तीन दिवस होता. त्याणे बहुत्येक शहर जाळून भस्म केले. असें सांगतात कीं तेराहजार मोठीं मोठीं घरे, व त्यायशीं देवळे जळून गेलीं. इतका हा नाश सुमारे साहशें चौपन्न विषे जमिनींत झाला. याजवरून कोणास

काय वाटेल तें वाढो परंतु या रोगापासून व अग्नी पासून मोठे अकटोविकट अनर्थ झाले. या अग्नीने विध्वंस झाला त्याजपासून इतकें बरीक झालें कीं पूर्वी जे शहरांत रस्ते होते त्यांजपेक्षां नवीन रस्ते मोठे रुंद बांधले, तेथेंकरून वायु संचारास चांगली मोकळीक होऊन शहर मोठें आरोग्यकारक झालें, आणि मरगीचें भय फार करून नाहींसें झालें. असें आहे या पृथ्वीच्याठायीं जे जे प्रसंग घडतात ते ईश्वराचे आज्ञे वरून घडतात, त्याजविषयीं लोक हवे तसे तर्क करितात, परंतु त्यां प्रसंगापासून शेवटीं लोकांचें कल्याणच होतें. ईश्वर असले दुःखावह प्रसंग कोणत्या हेतूने घडूं देतो हें यथास्थितपणें सांगतां येत नाहीं, पण इतकें मात्र कळूं येतें कीं पाप झालें ह्मणजे असले प्रसंग घडतात. याजवरून असें सिद्ध होतें कीं इंग्लंडदेशीं पाप होऊं लागलें ह्मणून त्याच्या दंडार्थ ईश्वरानें तेथें रोग व अग्नि उत्पन्न केले. मग पुनः ईश्वरास दया येऊन तोच दंड त्या देशीं सुखावह केला. लंडन शहराची पुनः बंदिस्ती झाली, त्या दिवसापासून तर आजपर्यंत तेथें कांहीं एक मरगी उठली नाहीं.

पुढें सन सोळाशें पंच्याश्रींत राजास अ- १६८५. कस्मात् अपस्मार झाला. मग त्याचें रक्त काढिलें तेव्हां त्यास गुण पडलासा वाटला, पण तो राजा थोडक्याच दिवसांत आटपला. तो एकुणसाठव्या वर्षीं भरण पावला. त्या काळीं त्यास राज्य पद प्राप्त होऊन पंचविसावें वर्ष लागलें होतें. हा राजा रोमन्क्याथलिक धर्मांत शिरला होता असे सांगतात, कांतर हा जेव्हां अन्यवस्थ झाला तेव्हां प्रोटेस्टान्ट मताचे धर्मोपदेशे या-

च्याजवळ आले, त्यांच्या धर्माच्या गोष्टी याने आदरें करून ऐकिल्या नाहींत, पण रोमन क्याथलिक धर्मोप-
 देष्टे याच्याजवळ येतांच त्यांचा धर्मोपदेश श्रवण करून
 त्या मताचीं जीं कर्मे होती तीं ही त्यांच्या हातून करून
 घेतलीं. या राजाचा कोणत्या मतावर विश्वास असेल
 तो असो, पण त्या मताच्या संस्कारें करून याच्या
 दुराचरणांत कांहीं अंतर पडलें नव्हतें, याजकरितां तें
 मत चांगलें असेल असें संभवत नाहीं. लो० हे आ-
 शीर्वाद.

प्रश्न.

दुसऱ्या चार्लस राजास इंग्लंड देशींच्या राज्या-
 वर कोणत्यासालीं आणून बसविला ?

त्याला आणून राज्यपदीं स्थापण्याच्या कामांत
 मुख्यत्वे करून कोण होता ?

राजा येऊन कोठे उतरला ?

राजा सिंहासनावर बसून राज्य करूं लागला
 त्याजवरून लोकांस हर्ष झाला काय ?

राजास जे कष्ट प्राप्त झाले होते त्याजवरून तो
 शाहणा होऊन पुढें चांगल्या प्रकारें चालूं लागला काय ?

तर याणे कोणतें आचरण धरिलें ?

जे दुराचारी लोक होते त्यांस राजा आवडूं लाग-
 ला काय ?

तो धार्मिक लोकांस अनुकूल असे काय ?

या राजाच्या वेळीं फार पातक दुराचरण होऊं
 लागलें होतें काय ?

राजास संकटसमयीं जे उपयोगी पडले होते त्यां-
 जवर तो कृपा करूं लागला काय ?

या राजाचा एक चांगला प्रधान होता त्याचे नाव काय ?

लार्ड क्लारेन्डनवर राजाची चांगली रूपा असे काय ?

राजाने कोणाबरोबर लग्न केले होते ?

कोणत्या हेतूने त्या राजकन्येशी लग्न केले ?

मग त्या राजकन्येस तिच्या बापाकडून काय आंश मिळाले ?

मुंबई, साष्टी, हे मात कोणाकडेस होते ?

पूर्वी त्यांनी कोणापासून घेतले होते ?

मग त्या विश्वासू प्रधानास राजाने काढून टाकिले काय ?

मग त्याणें ज्यांस आपले प्रधान करून ठेविले ते गृहस्थ कसे होते ?

त्यांचीं नावे काय व त्यांस लोक काय बोलत ?

पोप मताच्या लोकांनी राजावर मसलत योजिली होती काय ?

या मसलतीविषयीं जें वर्तमान सांगतात तें चांगलें खात्री व्हायाजोगें आहे काय ?

बरे मोठी मरगी लंडन शहरीं कोणत्या सालीं उठली होती ?

त्या मरगीने किती लोक मेले ?

मग दुसऱ्या वर्षी काय झाले ?

तो अग्नि कोठून उत्पन्न झाला ?

तो किती दिवस होता ?

त्या अग्नीने किती घरे जाळलीं ?

देवळे किती जाळलीं ?

ज्या जमीनीवर जळून नाश झाला ती लांब रुंद

किती होती ?

मग लंडन शहरांत रस्त्यांची बंदिस्ती बरी झाली काय ?

मग पुढे कोठे लंडन शहरांत मरगी आली होती काय ?

राजा कोणत्या सालीं मेला ?

तो कोणत्या रोगाने मेला ?

त्याचे वय किती होते ?

तो कोणत्या मतांत शिरला होता ?

बरे राजाचा ज्या मतावर विश्वास होता ते मत चांगले होते काय ?

कशावरून ते चांगले नव्हते ?

पत्र २८.

चिरंजीव० - विशेष दुसऱ्या चार्लस राजानंतर त्याचा बंधु योर्काचा ड्यूक तो राजा झाला, त्याचे नाव दुसरा जेम्स. पूर्वी याच नावाचा एक राजा झाला होता. ज्या जे वर्तमान लिहून पाठविले त्याजवरून तुम्हास असे समजले असेल की रोमन क्याथलिक मताचा उच्छेद करायला मोठमोठे भक्तिमान् धर्माध्यक्ष व चांगले चांगले ख्रिस्तीलोक यांस फार श्रम पडले, आणि त्या मताचा उच्छेद करणारांस मेरी राणीच्या वेळीं फार दुःखें प्राप्त झालीं. मग त्या वेळापासून प्रोटेस्टान्ट मत इंग्लंड-देशीं चालू झालें. आतां पुढे झालेलें वर्तमान लिहितों. दुसरा जेम्स राजा प्रोटेस्टान्ट मतांत वागत नसे, तो क्याथलिक मताचा होता, ह्या धर्म प्रकर्णीं मजदुरी व माझ्या राज्यावर आपली सत्ता चालावी असा त्या राजाने रोमनगरीच्या पोपास निरोप पाठविला. त्याजव-

रून लोक फार रुष्ट झाले, आणि एक बंड माजिले. तेव्हां मान मोथचा ड्यूक मी दुसऱ्या चार्लस राजाचा औरस लॅक असें बोलत असतां त्यां बंडास मुख्यत्वेकरून सामील झाला. तेसमयी लोकांस केवळ राजाचा त्रास आला होता, कशांत तो ड्यूक चांगला नवा तरणा रूपवान् डौलदार रमणीय असा असे, ह्मणून लोकांनी त्यास अनुकूल होऊन राज्यावर बसविलें असतें, परंतु त्यास यश मिळालें नाहीं ह्मणून ती मसलत तशीच राहिली. तो प्रकार असा कीं, हा ड्यूक हालंड देशाहून येऊन डार्लेट शैरास उतरला. त्या काळीं याच्या जवळ थोडकीच फौज होती, परंतु जे इंग्लिश लोक रुष्ट झाले होते ते आपल्यास येऊन मिळतील असा यास भरवसा होता, त्याजवरून बहुत्येक जण त्यास सामील झाले. नंतर राजाने त्यां लोकांवर पुष्कळ लश्कर पाठविलें, मग त्यांची त्या लश्कराबराबर सेड्ज्मोर येथे मोठी लढाई होऊं लागली. तेसमयीं त्या ड्यूकास जय मिळेल असा रंग दिसूं लागला, पण शेवटीं राजासच जय मिळाला, आणि ते बंडवाले लोक पळून गेले. त्या बंडवाल्यांपैकीं सुमारे तीनशें त्या लढाईत पडले आणि एक हजार पळतां पळतां मारले गेले. या प्रकारें अविचारानें आरंभलेल्या कार्याचा परिणाम झाला, पाहिलें असतां त्या ड्यूकाचा राज्याशीं कांहीं एक संबंध नव्हता, असें असतां त्याने बंड माजून राजास आणि त्या देशास उपद्रव दिला. हा त्याचा मोठा अपराध होय. असो पण त्यास जी दशा माजिले त्याची तिजवरून तर त्याचा कळवळा येतो. ती लढाई संपतांच तो ड्यूक आपला जीव घेऊन पळूं लागला, तेव्हां त्याला धरयास त्याच्या पाठीस जे लागले

होते त्यांस पाठीवर घेऊन त्याने एकसारखी दाहा कोस मजल केली. शेवटी त्याचा घोडा थकून पुढे चालेना असा झाला, मग त्याजवरून उतरून ती पायी पळू लागला. त्याकाळी त्यास कोणी ओळखील झणून त्याणें आपली वस्त्रे एक्या मेंढक्यास देऊन त्यांची आपण घेतली. मग भुकेने व श्रमाने त्या ड्युकाची केवळ झालानि होऊन त्यास पुढे चालवेना असें झालें, तेव्हां एक ओसाडसें शेत होतें तेथें तो रान झाडें गवत यांत लपून राहिला. इतक्यांत त्याच्या जे पाठीस लागले होते त्यांनी तो मेंढक्या ड्युकाच्या वस्त्रांनी पाहिला, त्याजवरून त्या ड्युकाचा शिकारी कुत्र्यांनी शोध करून थांग लाविला. त्याकाळी त्याच्या आंगावरली वस्त्रे मळाने माखली आहेत, भूक शमवायाकरितां शेतांतल्या कांहीं हिरव्या शेंगा तोडून आपल्या खिशांत घातल्या आहेत, अशा दीन अवस्थेंत तो सांपडला. मग तसाच त्यास धरून राजाजवळ नेला. त्या काळी त्याणे राजाची फार फार मार्थना करून क्षमा मागितली, परंतु त्याची क्षमा नकरितां चौकशी करून त्याचा अन्याय त्याच्या पदरीं घालून शिरछेद केला, त्यास मारायाच्या ठिकाणीं नेलें तेव्हां त्याणे त्या मारेकऱ्यास सांगितलें कीं “बाबारे माझ्यामानेवर जो घाय घालशील तो चांगला आवेशाने घाल बरें, झणजे एक्याच घायाने काम होईल, लार्ड रसेलच्या वेळीं जसे दोन घाय घालावे लागले तसे होणार नाहीं” या बोलण्यावरून त्या मारेकऱ्यास चांगला आवेश यावा वृत्त तो उलटा घाबरून त्याच्याने फटका मारवेना असें झालें. मग एक उगाच पोंचट घाय घातला तेव्हां त्या ड्युका-ने त्या लांकडावरून हळूच वर डोकें उचलिलें, जसें

काय जाणू न्या मारेकन्यास शब्द लावावळाकरितांच वर उचलिलें, पुनः तें डोकें न्या लाकडावर जैसेचें तसेंच ठेविलें. तेव्हां न्या मारेकन्याने कित्येक फटके मारले पण तें शिर तुटलें नाहीं. शेवटीं हातांतली कुन्हाड टाकून तो उगाळ राहिला. न्याकाळीं तें शिरच्छेदाचें काम पाहावयास जो अधिकारी नेमला होता, न्याने धमकावून न्या मारेकन्याकडून पुनः कुन्हाड धरविली. मग दोन फटके मारतांच तें डोकें तुटून पडलें.

याच बंडाच्यावेळीं स्काटलांड्देशीं एक दुसरें ही बंड माजलें होतें. त्यांत मुख्यत्वे करून आर्ग्येलचा ड्युक होता. मान् मौथच्या ड्युकाचा बेत सिद्धीस जावयाकरितां हें बंड योजिलें होतें, परंतु राजाच्या लश्कराने हेंही बंड मोडून काढिलें. न्या काळीं न्या ड्युकास जखमा होऊन तो पळून एक्या तळ्यांत जाऊन गळ्या इतक्या पाण्यांत उभा राहिला, तेथें न्यास धरिलें, आणि कैद करून इडिनबर्ग ल्हणून जी स्काटलांड प्रांतीची राजधानी तेथें आणिलें. न्यास जीं जीं दुःखें झालीं तीं न्याणे मोठ्या धैर्याने सोसलीं, शेवटीं न्याचा लोकांच्या देखत वध केला. न्या लढाईतून जे लोक धरून आणिले होते त्यांस राजाच्या लश्करांतिल सर्दारांनी फार फार पीडा केल्या, आणि न्या बंडवाल्यांचा न्याय करायस जेफ्रीस ल्हणून एक न्यायाधीश नेमिला होता, तो केवळ निर्दय असे न्याणे ही बोलतां येतना अशीं दुःखें त्यां लोकांस दिलीं.

या राजाचे वेळीं धर्म प्रकरणी ही लोक फार त्रासिले होते. हा पोपाच्या मतास अनुकूल होऊन कोणे धर्मोपदेश्याने पोपाच्या मताची निंदा केली असतां न्याने धर्मोपदेश करूनये, अथवा ज्याठिकाणीं न्याची

नेमणूक झाली असेल तेथें धर्मप्रकरणी कांहीं एक कर्म करूंनये असें राजा करीत असे.

नंतर राजानें एक विपरीत कर्म आरंभिलें तें असें. जो ज्या मताचा व धर्माचा असेल त्याने त्या मतांत व धर्मांत वागावें आणि धर्मप्रकरणी ज्याचे जसें मनांत असेल, त्याने तसें करावें, ह्मणून एक ठराव करून सर्वास कळविला. त्याजवरून असा भास होऊं लागला कीं हा थोर राजा याच्याठायीं कांहीं पक्षपात नाहीं, पण कोणी असें मानूं लागले कीं रोमन् क्यथलिक लोकांची पूर्ववत् सत्ता चालावी अशी बुद्धि धरून राजाने तो ठराव केला. त्याकाळीं पाहिलें असतां राजा त्या क्यथलिक लोकांवर फार रुपा करीत असे. पण शेवटीं त्यानें अशी आज्ञा दिली कीं धर्मप्रकरणी ज्याचे जसें मनांत असेल तसें त्याणे करावें ह्मणून जो ठराव केला आहे तो अवघ्या राज्यांतील देवळांत वाचावा. त्याजवरून धर्माधिकारी लोकांस असें वाटूं लागलें कीं या ठरावावरून आपल्या प्रोटेस्टान्ट मतास अपाय होईल ह्मणून त्यांतील बहुत्येकांनी तो ठराव वाचण्याचा नाकार केला, आणि जे मुख्य मुख्य धर्माध्यक्ष होते त्यांतील सातांजणांनी एक विनंतीपत्र लिहून राजास पाठविलें. त्यांत मजकुर कीं तो ठराव देवळांत वाचिला असतां आह्मी जाणूनबुजून अधर्म केला असें होईल, आणि त्या वाचण्याने प्रोटेस्टान्टमतास अनर्थ प्राप्त होतील, ह्मणून आह्मी तो ठराव कसा वाचावा. असें त्यांचें पत्र येतांच राजानें मोठा क्रोध करून त्यां सातांजणास किल्यांत पाठवून दिलें, त्याजवरून राज्यांत मोठा कळोळ झाला, आणि प्रोटेस्टान्टमतांत जे चांगले चांगले होते त्यां सर्वांत त्यां मुख्य ध-

माध्यक्षांची ख्याती होऊन मोठी प्रशंसा झाली. मग त्यांनी दंगा केला असा त्यांजवर आरोप ठेवून वेस्टमिनिस्टर्च्या दरबारांत त्यांची चौकशी सुरू झाली. त्याकाळांत तेथे जे पंच होते त्यांनी सारीरात्र त्यां सातांजणांच्या आरोपाचा विचार करून शेवटीं दरबारीं येऊन सांगितले कीं विचार करून पाहतांना त्यांजवर अन्याय कांहीं शाबूत होतु नाही. त्याजवरून त्या दरबारांत अवघे लोक आनंदाने टाळ्या पिटू लागले. तो उल्हासाचा शब्द बाहेर त्या लोकांनीं ऐकून अदध्या लंडनशहरांत ते आनंदाचे वर्तमान मगट केले. त्याकाळां राजा हन्स्लव्हीथ ठिकाणीं तळ देऊन राहिला होता, तेथे राजानें तो आनंदध्वनि ऐकून कोणेएकास पुसलें कीं हें काय आहे ? त्याणे उत्तर केले कीं कांहीं नाही, मुख्य धर्माध्यक्ष सुटले झणून शिपाईलोक आनंदशब्द करीत आहेत. तें ऐकून राजा बोलू लागला हें काय तुमच्यामते कांहींच नाही, हें तर त्यांस फारच झाले.

याप्रकारें राज्यांत अव्यवस्था झाली तेव्हां त्यावेळीं मीन्सअफआरेन्ज झणून एक वलंदेज राजा होता, त्या राजास उठवून तो हें राज्य घ्यावयास येई असें करावें, असें केले तरच म्हाटेस्टान्ट धर्म राहतो आणि राज्यास जे अनर्थ होणार त्यांचें निवारण होतें, असें जाणून लोक त्याला आणायाची मसलत करू लागले. तो राजा या राजाचा जांवई होय, पण हेंच नातें लक्षांत ठेवून त्यांस बोलाविलें असें नाही; तर तो राजा म्हाटेस्टान्ट मताचा असें समजून बोलाविलें.

नंतर तो राजा मोठी फौज घेऊन हालंड देशाहून येऊन डिवन् शैर येथे नवेंबराचे पांचवे तारखेस उतरला, तेथे बहुत दिवस लोकांची वाट पाहत राहिला,

तेव्हां कितीएक लोक त्यास येऊन मिळाले. मग त्याची मसलत पार पडायोजोगा रंग दिसूं लागला, त्याजवरून गावांतलेही मुख्य मुख्य लोक येऊन त्यांस सामील झाले. त्याकाळीं त्याणें व्हावें तें करावें अशी त्याजकडेस सिद्धता झाली. इकडे जेम्स राजाच्या पक्षास जे होते त्यांतील बहुत्येकांनीं यास सोडून दिलें, याची कन्या आन् आणि तिचा नवरा डेन्मार्कदेशींचा राजपुत्र तीही यास टाकून त्या विलियम राजाच्या पक्षास मिळालीं. त्याकाळीं, तें वर्तमान ऐकून जेम्स राजास परम खेद प्राप्त झाला, आणि असें बोलूं लागला कीं अहः हः माझ्या पोटाच्या पोरानीं कीं हो मला टाकून दिलें.

असा प्रसंग प्राप्त होतांच त्यास किती एकांनीं सांगितलें कीं आतां आपण राज्य सोडून जावें याजवरून त्याणे आपली राणी व आपला मुलगा हीं फ्रान्सदेशीं पाठऊन दिलीं. तीं तेथें सुखरूप पोहोचलीं, पण राजाचें जाणें घडलें नाहीं. राजा जात होता इतक्यांत त्यास धरून कैद करून माघारें आणिलें, आणि रोचेस्टर ह्मणून एक शहर आहे तेथें ठेविलें. परंतु तेथून तो पळून फ्रान्स देशीं गेला, यामकारें जेम्स राजा राज्य सोडून गेला तेव्हां असें ठरलें कीं आरेंजचा राजा व त्याची स्त्री या उभयतांनीं विलियम राजा आणि मेरी राणी या नावाने राज्य करावें, हा प्रसंग सोळाशें आ-
१६८८ ठ्यायूशीं घडला लोभ० हे आशीवाद.

प्रश्न

दुसरा चार्ल्स कोणत्या वर्षीं मरण पावला ?

त्यानंतर कोण राजा झाला ?

दुसरा चार्लस व दुसरा जेम्स यांचे परस्पर काय नाते ?

दुसरा जेम्स प्रोटेस्टान्टमतास अनुकूल होता किंवा रोमन क्यथलिक मतास अनुकूल होता ?

बरे या राजाच्यावेळीं कांहीं बंड झाले होते काय ?

त्या बंडांत मुख्यत्वेकरून कोण होता ?

बरे तो मान्मौथचा ड्युक कांहीं फौज घेऊन आला होता काय ?

मग त्याची राजाबरोबर कांहीं लढाई झाली काय ?

कोठे झाली ?

तेव्हां जय कोणास मिळाला ?

बरे मान्मौथच्या ड्युकाचा राज्याशी कांहीं संबंध होता काय ?

सेड्ज्मोर्ची लढाई संपल्यानंतर त्या मान्मौथच्या ड्युकाचे काय झाले ?

त्या ड्युकाचा शिरच्छेद केला काय ?

बरे त्याकाळीं स्काटलंड प्रांती कांहीं बंड माजले होते काय ?

त्या बंडांत मुख्य कोण होता ?

आर्जिलच्या ड्युकाचे काय झाले ?

सेड्ज्मोर येथील व दुसऱ्या ठिकाणांतील जे बंडाचे लोक धरून आणिले होते त्यांस राजाच्या लश्करांतिल सरदारांनी काय केले ?

त्यां बंडवाल्या लोकांचा इन्साफ करायस कोण न्यायाधीश नेमिला होता, तो स्वभावाने कसा होता ?

त्याणे त्या लोकांस काय केले ?

राजा पोपार्चे मत चालू करायास अनुकूल झाला होता काय ?

जे धर्मोपदेष्टे रोमन् क्याथलिक मताची निंदा करीत त्यांस तो राजा काय करी ?

मग राजाने सर्व लोकांस कोणता ठराव जाहीर करविला ?

रोमन् क्याथलिक मत" पूर्ववत् चालू व्हावे ह्मणून ही अशी युक्ति राजाने काढली होती असे कोणी मानीत काय ?

बरे राज्यांतील सर्व देवळांत तो ठराव वाचावा ह्मणून राजाने आज्ञा दिली होती काय ?

मग तो ठराव वाचण्याचा नाकार कोणी केला ?
कितीजणांनी केला ?

त्यांस काय केले ?

मग ते सुटले कीं नाहीं ?

त्यांचे सुटल्याचे वर्तमान ऐकून लोकांस मोठा आनंद झाला काय ?

राजा त्याकाळीं कोठे होता त्याणे त्या आनंदाचा कळोळ ऐकिला काय, त्याजवरून तो काय बोलिला ?

प्राटेस्टान्ट धर्माचे रक्षण व्हावे ह्मणून लोकांनी दुसरे कोणास आणून राज्यावर बसवावे असा बेत केल्या काय ?

त्यांनी कोणास बोलाविले ?

इंग्लंडच्या राजाचे व आरेन्जच्या राजाचे काय नाते ?

मग तो राजा इंग्लंडदेशीं आला काय ?

तो कोठें उतरला होता ?

कोणत्या महिन्याच्या कोणत्या तारखेस तो येऊन उतरला ?

मग त्यास लोक सामील झाले काय ?

राजास अरेंजचा राजा आल्याचें व आपल्या मुलांनी आपल्यास सोडल्याचें वर्तमान ऐकून काय झालें ?

मग त्या जेम्स राजाचें काय झालें ?

त्याच्या स्थानी अरेंजच्या राजानें राज्य करावें असें ठरलें काय ?

कोण्या नावानें राज्य करावें असें ठरलें ?

त्याचे राणीचें नाव काय ?

हा प्रसंग कोणत्या साली झाला ?

पत्र २९.

चिरंजीव० - विशेष दुसरा जेम्स राजा राज्य टाकून गेला त्याकाळी विलियम राजा व मेरी राणी यांसाच्या राज्यावर बसविलें. पोपमताचा राजा नसावा, आपल्या प्रोटेस्टान्ट धर्माचा राजा असावा असें इंग्लीश लोकांच्या मनांत फार वागत होते, त्याप्रमाणें जेम्स राजा नाहीसा होऊन विलियम राजा आणि मेरी राणी यांसास राज्य प्राप्त झालें, त्याजवरून इंग्लीश लोकांस मोठा आनंद झाला. परंतु ऐर्लंडकरांस असा आनंद झाला नाही, कारण त्यांत बहुत्येक पोप मताचे होते, ते त्या जेम्स राजास अनुकूल असत. मग तो राजा ऐर्लंडला जाऊन त्या लोकांस मिळाला, त्याकाळी तेथे जी पूर्वीची फौज होती ती त्या राजास सामील झाली.

ली, आणि त्याणेही एक दुसरी नवी फौज जमा केली. मग त्या दोन्ही फौजा एक होऊन ऐर्लंडांत जे विलियमाच्या पक्षाचे लोक राहत होते त्यांस उपद्रव करूं लागला. तेव्हां त्यां लोकांतून बहुत्येकजण त्या उपद्रवाच्या भयानें ऐर्लंड सोडून स्कॉटलंडास व इंग्लंडास गेले, आणि दाहा हजार लोक ऐर्लंडचे उत्तरेस लंडन डेरी ह्यां एक शहर आहे त्यांत शिरून शत्रूस शरण नजातां भाडून मरावें असा निश्चय करून तेथेंच राहिले. त्याजवरून जेम्स राजानें त्या शहरावर हल्ला केला, पण त्या शहरांत जे लोक शिरले होते ते जेम्स राजाबरोबर मोठ्या निकरानें लढले. त्या शहराची बंदिस्ती पाहिली असतां कांहीं मजबूत नव्हती, परंतु त्यां लोकांचा विलियम राजाविषयी फार निर्भर व त्याचें शूरत्व व धैर्यही तसेंच, त्या पुढें जेम्स राजाचा कांहीं उपाय चालेनासा झाला. मग तो त्या शहरास वेढा घालून बहुत दिवस बसला, त्यामुळे त्या लोकांत जिकडे तिकडे रोग उठला. तेसमयीं आपला जीव वांचवायाकरितां घोडी, कुतरी, व जेणेंकरून प्राण राहिल असले पदार्थ खाऊन ते राहिले होते. अशा दुःखांत असतां त्यांचा निर्वाह व्हावयाजोगे पदार्थ भरून एक ताळू विलियमाकडून रवाना झालें, तें ताळू त्यां लोकांस पोहचून त्यांचा बचाव झाला. तेसमयीं जेम्स राजानें त्या नगराभोंवता वेढा घातला होता तो तेथून उठविला.

नंतर जेम्स राजा व त्याचे पक्षाचे लोक त्या प्रा-
टेस्टान्ट धर्माचा अभिमान वागविणाऱ्या लोकांस उपद्र-
वच देत होते, त्याजवरून विलियमानें ऐर्लंडावर स्वतां
स्वारी केली. तेसमयीं बोर्डना नदीच्या एक्या कांठीं

विलियमाचें लश्कर व एक्या कार्ठी जेम्स राजाचें लश्कर अशीं दोन्हीं लश्करें समोरासमोरे तळ देऊन एकमेकांवर हल्ला करण्याच्या बेतांत होती, इतक्यांत विलियम कांहीं लश्कर घेऊन घोड्यावर बसून त्या नदीच्या तिरानें बाहेर जात होता, त्याजवर शत्रूचे लश्करांतून एक तोफ सोडली, तेणेकरून त्याचे सोबतींतलें कित्येक जण मेले गेले, व त्याच्याही खांद्यास जखम झाली. त्यावेळीं असा गलका झाला कीं खुद्द विलियम पडला, त्याजवरून त्याच्या लश्करांत मोठा आकांत झाला. तें वर्तमान ऐकून विलियम घोडा पिटून आपल्या सैन्याचा तळ पडला होता तेथें आला. तेव्हां त्याला पाहून सर्वास धैर्य घेऊन युद्धाविषयीं मोठा उत्साह झाला. मग दुसरे दिवशीं मातःकाळीं विलियम त्या नदीचे पलीकडे जाण्याविषयीं मार्ग करूं लागला. त्याला शत्रूकडून अटकाव होतांच युद्धास आरंभ झाला, त्या युद्धांत जेम्स राजाचा मोड होऊन विलियमास जय मिळाला. याप्रमाणें जेम्स केवळ निराश झाला असतां ही त्याच्या पक्षाचे जे लोक होते ते त्याच्याकरितां मोठ्या शौर्यानें भांडत होते. त्या कयाथलिक मताच्या लोकांनीं बहुत्येक लढाया केल्या, शेवटीं लिमिरिक शहर विलियमाच्या हातीं जाऊं नये ह्मणून ते लोक फार भांडले, परंतु उपाय चालेना, तेव्हां तें शहर विलियमाचे स्वाधीन केलें. मग विलियमानें त्या लोकांच्या सोईचा त्यांशीं ठराव केला.

जेम्सच्या पक्षाच्या लोकांशीं व विलियमाशीं भांडण लागलें होतें तेसमयीं जेम्स फ्रान्सदेशीं होता, तेथला राजा चौदावा लुईस व जेम्स हे परस्परे स्नेही असत, ह्मणून फ्रान्सदेशींच्या राजानें जेम्स राजाला

पुनः इंग्लंडच्या गादीवर बसविण्याविषयी फार उद्योग केला, परंतु सिद्धीस गेला नाही. मग जेम्स राजा मा-पंचिक खटलीं सोडून ईश्वराची भक्तिकरून होता. नंतर सन सतराशें मुक्तांत त्यास दुखणें लागलें, तें बहुत दिवस होतें, शेवटीं त्यानेच तो मरण पावला.

आतां विलियमाचा काय परिणाम झाला तो लिहितों. विलियम राजा मोठा शिपाई असे, हा राज्यासनीं बसल्यानंतर बहुधा याचे दिवस फ्रेन्च लोकांशीं लढूनच गेले. हा शरीरानें चांगला सुदृढ नव्हता, तशांत यास राजप्रकरणाची नित्य चिंता व याचा उद्योगही तसाच, तेणेकरून त्याचें शरीर क्षिणून गेलें होतें. व्यायाम होऊन प्रकृति चांगली राहवी झणून हा घोड्यावर फार बसे. एकदादिवशीं ह्यामटन कोर्टाहून केनू सिंगटनास जात असतां हा घोड्यासुद्धां पुढें तोंड घशीं पडला, तेव्हां याचें गळ्या खालचें आडवें हाड मोडलें. मग त्यास ह्यामटन कोर्टास परत आणून याचें जें हाड मोडलें होतें तें जसेंचें तसेंच बसविलें, नंतर संध्याकाळीं हा रथांत बसून केनसिंगटनास गेला तेव्हां त्या रथाच्या धक्क्यांनी तें हाड सुटलें, मग पुनः तें जसेंचें तसेंच बसविलें, परंतु तेणेकरून यास दुखापत होऊन याचें दुखणें फार बळावले, आणि जे जे उपाय केले त्यांचा

१७०२. कांहीं गुण आला नाही. मग हा सन सतराशें दोहोंत मरण पावला. त्याकाळीं यास बावन्नावें वर्ष लागलें होतें, आणि यानें तेरावें राज्य करून यास चवदावें वर्ष लागलें होतें.

याची स्त्री मेरीराणी तिला देवी येऊन ती तेहेतिसावे वर्षीं मरण पावली. देवी मोठा दुष्टरोग होय सा आपेंआप शरीरावर निघू दिल्या तर त्यांपामन ब-

हुधा अनर्थ होतात, परंतु काढविल्या तरुत्यांचें बळ मोडून फार थोडक्या फुटकळ्या उठतात. पूर्वी देवी काढण्याचा उपाय इंग्लंडदेशीं ठाऊक नव्हता, अलीकडेस वासिनेशन ह्मणून एक उपाय डाक्टर जेनराने शोधून काढिला आहे, देवीच्या फोड्यांतला रस घेऊन तो शरीर टोंचून रक्तांत मिळवून दिला ह्मणजे देवी सर्व शरीरावर येता. असें नकरितां तो रस शरीराचे वचेंतच शिरविला ह्मणजे त्याठिकाणीं एकच फोड उठतो. या कृतीस वासिनेशन ह्मणतात, येणेकरून या रोगाचें फारच बळ मोडतें आणि असें होतें कीं जाणो तो रोगच नाही आणि देवी चांगलेपणी काढविल्या असतां जशा त्या पुनः येत नाहीत तशा वासिनेशनापासूनही येत नाहीत. लो० हे आशीर्वाद.

तिसऱ्या विलियम राजाचें स्वरूप वर्णन.

तिसरा विलियम फार उंच नसे मध्यमच असे, आंगाने सडपातळ, प्रकृति नाजूक, नाक शुकनासिकासारखें पुढें वांकलेलें, नेत्र तेजस्वी, कपाळ रुंद, असा हा असे. यास बाळपणापासून दम व खोकला असे. हा मोठा योद्धा होता, पण असे याचे गुण असतां चांगले बोलून चालून जवळच्या मनुष्यास रिझवावें असा याचा स्वभाव नसे. हा धार्मिक, मिताहारी, निष्कपटी असे, पण याचेठायीं अभिमान वागे, त्यामुळे नित्य लढाया करी.

प्रश्न.

जेम्स राजा इंग्लंडचें राज्य सोडून गेला तेसमयीं त्या राज्यावर कोणास बसविलें ?

जो सजा त्या राज्यावर बसविला त्याचे राणीचे व जेम्सराजाचे काय जाते ?

विलियम राजा व त्याची राणी मेरी हा कोणत्या धर्माने वागत होती ?

जेम्स राजा जाऊन ते राज्य विलियम राजा व मेरीराणी यांच्या स्वाधीन झाले, त्याजवरून इंग्लीश लोकांस आनंद झाला काय ?

त्यांस असा आनंद कां झाला ?

बरे असाच आनंद फ्रेन्च लोकांस झाला काय ?

त्यांस कां झाला नाहीं ?

जेम्स राजा ऐर्लंड प्रांती गेला होता काय ?

जेम्स राजाने व ऐर्लंड प्रांतांतल्या त्याच्या पक्षाच्या लोकांनी कोणत्या शहरास वेढा घातला ?

लंडन डेरी शहरास वेढा घातला होता त्यावेळीं काय काय वर्तमान घडले ते सांगावे ?

जेम्स राजा व ऐर्लंड प्रांतीचे क्याथलिक मताचे लोक हे विलियमाकडल्या प्रोटेस्टान्ट मताच्या लोकांस उपद्रव देत असत काय ?

जेम्स राजाची व विलियमाची कोठे लढाई झाली ?

कोणास जय मिळाला ?

शेवटीं जेम्स राजाकडले क्याथलिक लोक कोणत्या शहरांत राहून विलियमाशीं भांडत होते ?

मग जेम्स राजाने आपल्या आयुष्याचे दिवस कोठे राहून घालविले ?

फ्रान्स देशांचा सजा जेम्स राजास अनुकूल झाला होता काय ?

त्यावेळीं फ्रान्सदेशी राजा होता त्याचे नाव काय ?

जेम्स राजास इंग्लंडच्या गादीवर बसविण्यावि-

षयीं त्या फ्रान्सदेशांच्या राजानें कांहीं उद्योग केला काय ?

मग तो उद्योग सिद्धीस गेला काय ?

जेम्स राजानें आपल्या आयुष्याचे दिवस कोणत्या उद्योगानें घालविले, तो कोठे मेला, कोणत्या सालीं मेला ?

वरें विलियम राजा मोठा शिपाई होता काय ? आणि त्यानें राज्यासनीं बसल्यानंतर आपले दिवस लढायाच करून घालविले काय ?

त्यानें बहुतकरून कोणार्शी लढाया केल्या ?

तो कशानें मेला ?

तो कोठे मेला ?

कोणत्या सालीं मेला ?

मेरी राणी कशानें मेली ?

पत्र ३०.

चिरंजीव०—विशेष दुसरा जेम्स राजा इंग्लंडचे राज्य सोडून गेला, त्या कार्ळी विलियम राजा व त्याची राणी मेरी, जी त्या दुसऱ्या जेम्स राजाची कन्या यांस त्या राज्यावर बसविलें, त्यांचें वर्तमान तुह्यास मागल्या पत्रांत कळविलें; आतां पुढें झालें तें वर्तमान लिहिबों. मेरी राणीने आपल्या बापाचा क्याथलिक धर्म सोडून प्रोटेस्टान्ट धर्म स्वीकारिला होता, ती जर मरण नव्ही नसती तर तिच्या नवऱ्याच्या मार्गे तिणेच तें राज्य चालविलें असतें. विलियम राजाच्या पोटी कांहीं संतान नव्हतें, तो मेल्यानंतर आन्ला त्या राज्या-

वर बसविले. ही त्या जेम्स राजाची कन्या, ही प्रॉटेस्टान्ट धर्म चालवीत असे. जेम्स राजाचे जे दुसरे दाय्याद होते ते क्यथलिक् धर्मांत वागत झणून त्यांतून कोणे एकास ही राज्य करूं दिलें नाहीं. त्यानी राज्य घेण्या-विषयीं फार उद्योग केला, परंतु तो सिद्धीस गेला नाहीं; कां तर इंग्लीश लोकांस प्रॉटेस्टान्ट धर्माची गोडी लागून त्यांनी असा ठराव केला होता कीं क्यथलिक् धर्माच्या मनुष्याने इंग्लंड देशाचें राज्य करूं नये, झणून जेम्स राजाच्या दाय्यादांस राज्य मिळालें नाहीं. परंतु ते आपल्या ठिकाणी आपणास राजे, राजपुत्र, असें झणवीत, झणून त्यांस इंग्लीश लोक प्रॉटेन्डर झणजे तोतया असें बोलत. यार्चे कांहींसें वर्तमान पुढल्या पत्रांत कळवीन.

आन् राणी आसनारूढ झाली त्याकाळीं तिचें वय अडतीस वर्षांचें होतें. इच्या पूर्वीचा विलियम राजा मोठा शिपाई असे, त्याच्यावेळीं जशा फार लढाया झाल्या तशा या आन् राणीच्याही वेळीं लढाया झाल्या या राणीस पाहिले असतां चांगले लढतां येत होते असें नाहीं, पण मार्लबराचा ड्यूक झणून एक प्रतापवान् सेनापति या राणीकडे होता, त्याणें फ्रेंच लोकांशीं फार लढाया केल्या. त्या लढायांत त्या सेनापतीच्या हातून फ्रेंच लोकांचा बहुधा मोडच झाला. इंग्लंडचा राजा विलियम मरून गेला, तें राज्य बायकोच्या स्वाधीन झालें, आतां आपल्यास कसचें भय असें फ्रान्सदेशींचा राजा चवदावा लुईस आपल्या मनांत मानीत होता, पण हें माझे मानणे खोटें असें त्याच्या लौकरच अनुभवास आलें. तें असें, इंग्लीश लोकांचें जें शूरत्वाविषयीं नाव झालें तें तसेंच चालवावें

असा आन् राणीने निश्चय केला, आणि त्या निश्चयाप्रमाणे करण्याविषयी राणीला त्या माल्वराच्या ड्युकाचे स्त्रीने प्रवृत्त केले. त्याजवरून तो ड्युक राणीचा सेनापति मोठ्या आवेशाने लढू लागला, सारांश आन् राणीच्या वेळी इंग्लंडदेशी लढाईचा फारच उद्योग चालला होता. ते समयी फ्रेन्च लोकांशी व इंग्लिशांशी ज्या लढाया झाल्या त्या लढायांत बहुत वेळां इंग्लिशांस जय मिळाला, आणि फ्रान्च देशींची बहुत शहरे इंग्लिशांच्या हस्तगत झाली, तेणेकरून इंग्लिशांकडल्या सेनापतीची व सेनेची व इंग्लीश लोकांची फार ख्याति झाली, परंतु असल्या लढाया करून इंग्लीश लोकांस कोणता लाभ झाला असेल व काय सुख मिळाले असेल ते असो, मला तर ते सांगतां येत नाही.

माल्वराच्या ड्युकाने ज्या लढाया केल्या, त्यांत ब्लेन्हिमची लढाई मोठी नामांकित झाली. जर्मनी देशी डान्यूब नदीच्या जवळ ब्लेन्हिम ह्मणून एक गांव आहे, त्याच्या जवळ ही लढाई झाली ह्मणून इला ब्लेन्हिमची लढाई असें ह्मणतात. त्या लढाईत शत्रूचा केवळ पराभव होऊन माल्वराच्या ड्युकास जय प्राप्त झाला, त्याजवरून राणीस आणि इंग्लीश लोकांस मोठा आनंद होऊन आक्स्फर्डजवळ उडस्टाक् ह्मणून एक स्थळ आहे ते, व शिकार खेळावयास एक चांगली रमणीय जागा, असें त्या ड्युकास दिले, व त्या जागेत मोठा खर्च करून एक चांगला वाडा त्या ड्युकास बांधून दिला. तो वाडा अडून त्या ड्युकाच्या वंशाकडेस आहे. ब्लेन्हिमच्या लढाईवरून तो वाडा ड्युकास मिळाला ह्मणून त्या वाड्यास ब्लेन्हीमचा वाडा असें ह्मणतात.

या प्रकारें इंग्लिशांच्या प्रतापवान् सेनापतिचें व शूर शिपायांचें वर्णन केलें, आतां इंग्लिशांकडेस लढाऊ गलबतांच्या सेनेवर जे नामांकित सेनापति व खलाशी लोक होते, त्यांचें वर्णन करितों. आन् राणीच्या राज्याचा आरंभ झाला त्याकाळीं इंग्लीश लोकांची समुद्रांत फारशी चढती नव्हती, नंतर ते समुद्रांत यशस्वी झाले. असो पण त्याकाळीं बेन्बौ ह्मणून एक शूर आडमिराल होऊन गेला, त्याची गोष्ट सांगतों. सांप्रतकाळींचे जसे आडमिराल लढतात त्याप्रमाणे तो लढला, परंतु त्याच्या हाताखालीं जे सरदार होते त्यांनी फार वाईट काम केलें. हल्लीं जे गलबतांवर कपतान् असतात, त्यांतून तसलें कर्म कोणीं ही करणार नाहीं, तो प्रकार सांगतों.

बेन्बौच्या स्वाधीन दाहा गलबतें करून त्यांस शत्रूकडल्या व्यापारी गलबतांस उपद्रव द्यायाकरितां वेष्ट इन्डीस देशाजवळ ठेविलें होतें. तेसमयीं आपण जा समुद्रांत आहों त्या समुद्रांत फ्रेंचाकडला आडमिराल आपल्याच इतकी फौज घेऊन आहे, असें बेन्बौस समजलें. तेव्हां शत्रूकडलीं गलबतें बेन्बौचे दृष्टीस पडतांच याणे आपल्या गलबतांचीं हार उभीकरून त्या शत्रूच्या गलबतांशीं भांडूलागला, पण थोडक्याच अवसरांत याच्याकडलीं गलबतें मागें हटलीं, आणि शत्रूकडला अवघा तोफांचा मार या एकट्यावर पडूं लागला. असेंही असतां हा शत्रूस तोंड देऊन अर्धरात्रपर्यंत लढला. नंतर असा निश्चय केला कीं उद्देक पाहांटेस शत्रूवर हल्ला करावा, पण पाहांटेस पाहतो तो आपल्या मदतीस एक गलबत मात्र राहिलें आहे, आपलीं सारीं गलबतें आपल्यास टाकून गेलीं. असें झालें तथा

पि तो शूर आडमिराल त्या एक्या गलबतांनिशीं शत्रूच्या पाठीस लागून चार दिवसपर्यंत भांडत होता, शेवटीं मोठी निकराची लढाई झाली. तेसमयीं तोफेचा गोळा येऊन याचा एक पाय उडून गेला, तेव्हां याणें आपणास त्या गलबताच्या मजल्यावर झोळी होती तेथें नेऊन ठेवविलें. शेवटीं आपलें जहाज जर्जर होऊन पुढे चालेनासें झालें तोंपर्यंत लढण्याविषयीं हा त्या झोळींतून हुकूम करित होता.

ही लढाई होत असतां बेन्बौचा एक सरदार येऊन झणूं लागला कीं, आपला पाय मोडून गेला, त्याजवरून आत्मास मोठें दुःख झालें. तेसमयीं बेन्बौने उत्तर केलें कीं मलाही तसेंच दुःख झालें आहे, परंतु एकतर काय दोन्ही पाय मोडून जावोत, पण आज अपेश दृष्टीस न पडो. दुसरा गोळा येऊन मला घेऊन गेला तरीं तुम्ही आपली मर्दायी सोडून देऊं नका, लढून फत्ते करा कळलें. नंतर तो बेन्बौ आडमिराल त्या जखमेने लौकरच मरण पावला. मग जे सरदार त्यास सोडून गेले होते, त्यांस मोठी शिक्षा मिळाली. त्यांतून दोघांजणास तर प्लेमोथ येथें चौकशी होऊन जो दंड ठरविला त्या प्रमाणे तोफेच्या तोंडीं देऊन उडविलें.

या आन् राणीच्या वेळीं जिब्राल्टर शहर इंग्लिशांनी घेतलें. तुम्ही युरोपखंडाचा नकाशा पाहिला असतां हे शहर तुम्हास कळूं येईल. हे स्पेन् देशाच्या अगदीं खालच्या अंगां दक्षिणेस आहे. हे सर्जार्ज रुकाने स्पेन्करांपासून घेतलें, या शहराची जशी बंदोबस्ती आहे तशा बंदोबस्ताचें दुसरें शहर या पृथ्वीत असेल किंवा नसेल. याजकरितां हे शहर हस्तगत व्हावयाकरितां मोठें त्रुबळ युद्ध झालें, हे इंग्लिशांच्या स्वा-

धीन झालें त्या दिवसापासून आजपर्यंत यांजकडेसच आहे. भूमध्यसमुद्रांत प्रवेशकरितां जो समुद्राचा अरुंद फांटा लागतो त्या फांट्यावरच ते शहर आहे, ह्मणून त्या शहराच्या योगाने इंग्लीश लोक त्या भूमध्य समुद्रांत बलवान् होऊन मोठा अंमल करूं लागले.

या आन् राणीच्यावेळीं ज्या गोष्टीं घडल्या आहेत, त्या सर्व लिहूं लागलों असतां ग्रंथ फार वाढेल, आणि तुह्मास जीं लहान पत्रें लिहून पाठवितों तो बेत राहणार नाहीं. त्याकाळीं लढाया व राजप्रकरणीं विचार, मसलती, व प्रधानांची उलटापालट, व विहंगम आणि टोरीस, ह्मणून जे दोन पक्ष झाले ते, व तसेच दुसरे प्रसंग, हीं सर्व वर्तमाने सविस्तर लिहून पाठविलीं, तर तीं तुह्मास जशीं पुढें चांगलीं गोड लागतील, तशींच तीं आतां गोड लागणार नाहींत. असो या आन् राणीच्या वेळेस इंग्लंड व स्काटलंड हे दोन्ही प्रांत एक केले. इंग्लंडचा राजा पहिला जेम्स हा स्काटलंडचाही राजा असे, यां दोहों राज्यांचा तो वास्तविक वारस. त्या राजाच्या वेळापासून हीं दोन्ही राज्ये एक्याच राजाच्या स्वाधीन असत, पण यांची वहिवाट वेगळाली होत असे, व यांच्या पार्लियामेन्टाच्या सभाही वेगळाल्या होत असत. हीं निरनिराळीं वहिवाट मोडून दोन्ही राज्ये एकच केलीं असतां चांगलें सुखावह होईल, असें जाणून त्यां दोहों राज्यांचें एक राज्य केलें, परंतु हें कृत्य करिताना फार वादप्रतिवाद झाले, व बहुत दिवस लागले, मग हें कृत्य बहुत्येकलोकांस मान्य झालें, आणि त्यांचे स्वार्थ सिद्ध होऊन उभय प्रांतांतील लोकांचें मोठें हित होऊं लागलें.

नंतर लंडन शहरांत व त्या शहराच्या सभोंवतीं

पन्नास देवुळें बांधावीं असें या आन् राणीच्या वेळेस ठरलें. हा ठराव झाला हा लोकांस मेठी हितावह होय. लंडन शहरांत लोक पुष्कळ होऊन त्यां लोकांस ईश्वराचें भजन करावयास देवळांत जागा पुरेना असें झालें होतें, तेसमयीं नवीन देवुळें बांधावीं लागलीं; कांतर लोकांनी ईश्वरास भजणें सोडून दिलें ह्मणजे त्यांस शास्त्रांत जें कर्तव्य सांगितलें आहे त्याचें स्मरण राहत नाहीं. अशी अवस्था प्राप्त झाली ह्मणजे लोक व्हावे ते अपराध करूं लागतात, याजकरितां राज्यांतील सर्व लहान थोरांस ईश्वराच्या भजनाकरितां देवळांत जागा असावी. मग त्यांची मर्जी असल्यास ते त्या देवळांत जातील अथवा न जातील. देवुळ इत्यदि भजन करायची साधनें असतां लोकांनी ईश्वरास भजणें सोडून दिलें तर त्याचें फळ ते भोगितील, त्याचा दोष राजाकडेस नाहीं.

मग त्या ठरावापैकीं कित्येक देवुळें बांधलीं बाकीचीं बांधणें तशींच राहिलीं, याजकरितां लंडनशहराच्या जवळ देवुळांची सोई नव्हती, त्यामुळें लोकांस फार अडचण होत असे, आणि अलीकडेस तर शहराची वस्ती मोठी झाल्यामुळें देवळांची फारच गैर सोई झाली होती. पण या थोडक्यादिवसांत ईश्वररूपेनें बहुत नवीं देवुळें झालीं, त्यामुळें चांगलें झालें. आतां कोणी देवळाच्या अडचणीमुळें देवळांस जाण्यांत अंतर करीत नसेल. “अहाहा ईश्वराचें भजन करावयास व ईश्वराची आज्ञा समजून घ्यावयास सर्वजण जर देवळास गेले, तर फारच चांगलें होईल.”

आन् राणीस बहुत प्रसंगीं जय मिळाला व राज्य

चांगलें समृद्धीने नांदूं लागलें, पण तिच्या दरबारीलोकांत कलह उत्पन्न होऊन वैमनस्यें पडलां आणि प्रधानाची उलटा पालट झाली तेणेकरून तिला बहुत श्रम होऊन दुःख झालें. कोठे या पक्षाचे लोक आवडते व्हावे, कोठे त्यापक्षाचे लोक आवडते व्हावे, आपल्यास अनुकूल होऊन जे आपले केवळ हित इच्छणारे तेच मसलती कुत्रुद्धिकरून आपल्या इच्छेस आड येऊं लागावे. असल्या अडचणी पडूं लागल्या तेणेकरून तिचें शरीर क्षिणूं लागलें, आणि राज्यकारभाराची मेहेनत व चिंता तिला सहन होईनाशी झाली. मग असतां असतां तिला कांहीं सुचूं नये असें झालें, तेव्हां वैद्यांनी तिला उपचार करून आपली पराकाषा केली, पण कांहीं गुण आला नाही.

नंतर सन सतराशें चौदांत जुलई महिन्याचे तेरावे तारखेस तिला औषधाने कांहीं समाधानसें वाटलें, तेव्हां ती सुमारे आठवरांवर विछान्यांतून उठून जरा हिंडूं लागली. मग तिच्याच खोलींत एक मोठें घड्याळ होते त्याकडेस कांहीं वेळ न्याहाळून पाहूं लागली तेसमयीं तिच्या एके सखीने पुसलें कीं आपण इतकें न्याहाळूनतें घड्याळ पाहातां तर त्यांत आपल्यास काय नवल दिसलें, त्याजवरून राणीनें कांहीं उत्तर दिलें नाही. आणि मरतेवेळेस जसें कोणी पाहूं लागते त्याप्रमाणें ती त्या सखीकडेस पाहूं लागली. मग अशी ती राणी पहात आहे इतक्यांत तिला अपस्मार होऊन पडली, तेव्हां डाक्टर मिड लणून वैद्य होता त्याणे उपचार करितांच ती कांहींशी सावध झाली. नंतर अर्बेची रात्र बेशुद्ध पडली, दुसऱ्या दिवशीं बारावरांपासून तर एक वरापर्यंत कांहीं धुग धुगीशी दिसूं लागली, पण

दुसऱ्यादिवशीं पहांटेस तिणे प्राण सोडला. त्याकाळीं तिचें वय अठ्ठेचाळीस वर्षांचें होतें, तिणें बारावें राज्य केलें.

आन् राणीचें डेन्मार्क देशांच्या राजाशीं लग्न झालें होतें, परंतु या राणीस जसा इंग्लंडच्या राज्याचा अधिकार तसा तिच्या नवऱ्यास त्या राज्याचा अधिकार नव्हता. तें राज्य आन् राणीस आपल्या बापाच्या संबधानें मिळालें म्हणून तिणे एकटीनेच राज्य केलें. तिच्या नवऱ्याचा इंग्लंडच्या राज्याशीं कांहीं एक संबंध नसे.

आन् राणीस जीं मुलें झालीं होतीं तीं तिच्या अगोधरच मेलीं, तेव्हां तिच्या मार्गें राज्यावर कोणास बसवावें असा विचार पडला. राणी राज्य करीत असतां-च या गोष्टीविषयीं वाद प्रतिवाद चालले होते. नंतर कित्येकांचें म्हणणे असें पडलें कीं, दुसऱ्या जेम्स राजाच्या वंशातील पुरुषानीं राज्य करावें, जे पोपाच्या धर्मास अनुकूल नव्हते ते बोलूं लागले कीं, जो राजाचा वंश प्रोटेस्टान्ट धर्मात वागत असेल त्या वंशास राज्यावर बसवावें, असा हानोवर प्रांतीचा मांडलीक राजा आहे, याजकरितां तो या राज्यासनीं बसवावयास योग्य होय.

जे लोक त्या *जेम्स राजाच्या वंशाकडले होते त्यां लोकांस जाकोबिट्स म्हणत. जे हानोवर्च्या राजाकडले होते त्यांस हानोविरियान्स म्हणत. यां लोकांचे उभयपक्षां फार कलह झाले. ते आतां येथें सांगितलेच पाहिजेत असें नाहीं. राज्यांतील बहुधा सर्व प्रजांच्या मतें हानोवर्च्या राजा आपल्यास राजा

* जाकोब हें पहिलें जेम्साचें नाव.

व्हावा असें होतें. त्यांचा प्राटेस्टान्ट मताच्या राजाकडेस फार भेद असे. याजकरितां त्या हानोवरच्या राजालाच सिंहासनीं बसविला. त्याचें नांव पहिला जार्ज, त्याचें वर्तमान दुसऱ्या पत्रांत लिहून पाठवूं. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

आन् राणी कोणत्या वर्षीं राज्य करूं लागली ?
ती कोणाची लेंक ?

दुसऱ्या जेम्स राजाच्या लेंकास राज्यावर कां बसविलें नाहीं ?

दुसऱ्या जेम्स राजाच्या लेंकास राज्यावर बसविण्याचा कांहीं कोणी उद्योग केला काय ?

बरें त्या जेम्साचा लेंक राज्यास योग्य असें पोप मताच्या लोकांचें बोलणें पडलें काय ?

बरें इंग्लिश लोक त्या राजाच्या लेंकास काय बोलत ?

आन् राणी राज्य करूं लागली तेव्हां ती किती वर्षांची होती ?

आन् राणी काय फार लढाया करीत असे ?

तिच्याकडला सेनापति कोण होता ?

त्यावेळीं फ्रान्सदेशीं जो राजा राज्य करीत होता त्याचें नांव काय ?

मालबोराच्या ड्युकानी ज्या लढाया केल्या त्यांत मोठी जी नामांकित लढाई केली ती कोणती ?

मग त्या लढाईवरून मालबोराच्या ड्युकास राणीने काय इनाम दिलें ?

ज्या वाड्यांत तो मालबोराचा ड्युक रहात असे त्या वाड्यास काय ह्मणतात ?

तो वाडा कोठे आहे ?

आन् राणीच्या वेळीं गलबतांवरील फौजेचा जो नामांकित सेनापति होता त्याचें नाव काय ?

यास वेष्टइन्डीस देशाकडेस पाठविलें होतें त्याकाळींच्या लढाईचें वर्तमान सांगावें ?

जिब्रालटर शहर कोठे आहे ?

तें कोणत्यासालीं घेतलें ?

कोणी घेतलें ?

या राणीच्या वेळीं व्हिग्स आणि टोरीस् असे दोनपक्ष झाले होते काय ?

इंग्लंड व स्काटलंड हीं दोन्हीं एक झालीं असें जें ह्मणतात याचा अर्थ काय, तीं कोणाच्यावेळीं एक झालीं ?

मजांस देवळांत जागेची अडचण होऊं लागली त्याकाळीं काय ठराव झाला ?

त्या ठरावाप्रमाणें घडूं आलें काय ?

राणीच्या दरबारी लोकांत तंटे होऊं लागले तेणेंकरून राणीस दुःख झालें काय ?

राणी कशी मेली तें वर्तमान सांगावें ?

ती कोणत्यासालीं मेली ?

या राणीचा नवरा कोण होता ?

त्याला इंग्लंडचा राजा असें ह्मणत काय ?

कां नाही ?

ती मेली त्याकाळीं तिच्या पोटीं कांहीं संतान होतें काय ?

तिच्या मार्गे कोण राज्य करूं लागला ?
जाकोबेट्स ह्मणून कोण होते ?

पत्र ३१.

विनंती विशेष०- आन् राणीच्या मार्गे पहिला जार्ज इंग्लंडचें राज्य करूं लागला. हा जार्ज पहिला असतां जर्मनीकर, यास इंग्लंडचें राज्य मिळूनये, परंतु याची आई ती पहिल्या जेम्स राजाची नात, या प्रकारें याचा इंग्लंडच्या राज कुलाशी संबंध असे, तशांत हा प्रोटेस्टान्ट धर्मांत वागत होता, ह्मणून पार्लियामेन्ट सभेने असा ठराव केला कीं पहिल्या जार्जाने राज्यासनीं बसावें. दुसऱ्या जेम्सचा वंश पोपाच्या धर्मांत वागतो, याजकरितां त्या वंशास राज्याधिकार नाहीं. पहिला जार्जराजा सिंहासनावर बसला तेव्हां त्याचें वय चौपन्न वर्षांचें होतें. असें याचें मोठे वय पाहून लोकांस असें वाटूं लागलें कीं हा चांगल्या प्रकारें राज्य करील. हा राज्यासनीं बसला तेसमयीं बहुत्येक लोकांस मोठा आनंद झाला, पण असें आहे कीं जशीं प्रजांस संकटें प्राप्त होतात तशीं राजासही होतात. राजा राज्य करूं लागल्यानंतर प्रधानांत परस्परें तंटे होऊं लागले, व्हिग्स् व टोरीस व जाकोबेट्स व हानोविरीयान्स ह्मणून जे पक्ष झाले होते त्यांमध्ये कलह उत्पन्न झाले, तेणेकरून राजास व प्रजांस फार दुःख होऊं लागलें. दुसऱ्या जेम्स राजाच्या लेंकांचा ज्यांनी पूर्वी पक्ष धरिला होता त्यांनी तो सोडला नव्हता, त्यांतून कितीयक जणांनीं पहिल्या जार्जा जवळून राज्य काढून जेम्स-

च्या लंकास द्यावे ह्मणून उद्योग आरंभिला. या लंकास प्रिटेन्डर असें बोलत. नंतर प्रिटेन्डरास आणून इंग्लंडचे गादीवर बसवावा या मसलतीस बहुत्येक मुख्य मुख्य मानकरी व मोठमोठे गृहस्थ सामील झाले. त्या मसलतींत मुख्यत्वेकरून स्कॉट प्रांतीचे मानकरी होते, त्यांचा पोपाच्या धर्मावर फार निर्भर असे. ते जार्ज राजाच्या अमलास अटकाव करण्याविषयी फार यत्न करूं लागले, नंतर मारच्या अर्लांनी प्रिटेन्डराकरितां स्कॉटलांडांत फौज जमा केली. तेसमयीं त्या प्रिटेन्डरास लार्डलोवाट व दुसरें मोठे नामांकित गृहस्थ अनुकूल झाले. पण मागाहून त्यांनी त्यास सोडून दिलें. तशांत त्याचा मोड करायस आर्गिलच्या ड्युकास पाठविलें; असें होतांच तो प्रिटेन्डर निरुपाय होऊन बसला. नंतर प्रिटेन्डराकडल्या लोकांनी दुसरें बंड उठविलें, त्या बंडांत डेव्हेन्ट वाटर्चाअर्ल मुख्य असे. त्या बंडवाल्यांनीं इंग्लंडच्या उत्तरेकडेस धुमाळी मांडली, तेवेळीं त्यांस स्कॉट लोक सामील होऊन त्यांनी वेष्ट मोर्लांडप्रांतीं शिरून केन्डल शहरापर्यंत चाल करून तें शहर घेतलें; परंतु त्या शहरांतून त्यांस लौकरच हाकून लाविलें, आणि त्या प्रिटेन्डराचे सर्व उद्योग निर्फळ झाले, आणि त्याचा पक्ष ज्यांनी धरिला होता त्यांचें कांहीं चालेना असें झालें. त्या बंडास पंधरा जणांचें बंड असें बोलतात. दुसऱ्या जार्ज राजाचे वेळीं प्रिटेन्डराकरितां जें बंड झालें त्यास पंचेचाळिसांचें बंड असें बोलतात. या बंडांत प्रिटेन्डराचा मुलगा चार्ल्स मुख्य होता, त्या बंडाचा मजकूर दुसऱ्या पत्रांत लिहून पाठवूं. या प्रकारें जीं हीं दोन बंडे झालीं त्यांपैकी पंधराजणांच्या बंडासमयीं प्रिटेन्डराचा कांहीं उपाय चालेना

असें होऊन त्या बंडांत जे मुख्य होते त्यांतून बहुत्येक जण धरले गेले. मग त्यांचा न्याय करून त्यांपैकी लार्डडर्वेन्ट् वाटर व कित्येक दुसरे गृहस्थ यांस मारावे असें ठरवून त्यांचा किल्याच्या डोंगरीवर शिरच्छेद केला, बाकीचे जे राहिले त्यांतून बहुत्येकांस टैवर्न् येथें फांशीं देऊन भूमीवरून ओढीत नेऊन त्यांचे तुकडे केले, कित्येकांचा मेस्टन् व मान्चेष्टर येथें वध केला, व कित्येकांस देशांतून काढून उत्तर अमेरिका खंडांत पाठवून दिले.

सन सतराशें विसांत द्रव्य मिळवावयाची १७२०. एक मोठी चमत्कारीक युक्ति काढिली. या युक्तीस इंग्लीश भाषेंत सौथस्किम म्हणतात. तो प्रकार असा आहे कीं, इंग्लंडदेशीं कित्येक गृहस्थांनी लोकांस असें सुचविलें कीं आत्मास कांहीं कामाकरितां ऐवज पाहिजे. त्यास जो कोणी ऐवज देईल त्याला त्या ऐवजापेक्षां अधिक मिळेल, परंतु या युक्तीच्या नादीं लागून सर्व लोक सधन झाले असें नाहीं, या कामांत मोठे मोठे तोंटे येतांच ते उलटे नागवले. हें वर्तमान तुझास पुढें सविस्तर सांगेन, यायुक्तीवरून असें समजावें कीं द्रव्य मिळविण्याविषयीं लोक फार युक्ति काढितात, आणि त्याजवरून असें वाटतें कीं आपण याकामांत सामील झाल्यास आपलें जन्माचें दरिद्र फिटेल. पण तसें कांहीं होत नाहीं, विचारेंकरून पाहतां असें दिसूं येतें कीं कोणाची चोरी लबाडी नकरितां मेहेनत करून व्यवस्थेनें वागावें यासारिखी द्रव्य मिळवावयाची दुसरी युक्ति प्रायः नाहीं. मनुष्याच्या निर्वाहार्थ जें कांहीं आवश्यक आहे तें यायुक्तीनें मिळतें, यायुक्तीस कांहीं एक भय व धोका नाहीं. जा कामांत कष्ट नकरितां

जुगार सोडत्या इत्यादिकांसारखें द्रव्य मिळतें, त्या-
कामांत बहुतकरून दगे, धोके, असतात आणि अस-
ल्या कामांत जर द्रव्य मिळालें तर तेणेंकरून प्रायः बरें
होत नाहीं. सारांश पहिल्या जार्जाचे वेळेस द्रव्य
मिळवावयाची जी युक्ति काढिली होती, तेणेंकरून
इंग्लंडदेशांतिल कित्येक गृहस्थ चांगले संपन्न झाले.
पण त्या संपत्तीच्या योगेंकरून अव्यवस्था, लोभ,
येथष्टाचार, पातकें, हीं फार वाढलीं.

पहिल्या जार्जास इंग्लंडचें राज्य मिळालें, पण
हा मुळचा हानोवर प्रांताचा मांडलीक, ल्हणून आपला
तिकडला मुलूख पाहायास जात असे. एक्यादिवशीं
तेथें जात असतां, याला मार्गांत वायु झाला तो प्रकार
असा कीं त्या प्रांतास जातांना जो समुद्र लागतो तो
उतरून रथांत बसून पुढें जात होता, तेव्हां मार्गांत रा-
त्रीस चांगलें पोटभर जेवून निजला, तेसमयीं याची प्र-
कृति चांगली होती. मग पाहांटेस उठून पुढें जाऊं
लागला, इतक्यांत आठ नव वरांच्या सुमारांत याने
एकाएकीं रथ थांबवावयास सांगितला तेव्हां पाहातो तों
आपला एक हात राहिला. तेसमयीं याच्या सोबतीस
एक गृहस्थ होता, त्याणे रक्त मोकळें व्हावें ल्हणून तो
हात आपल्या दोहों हातांनीं चोळला, पण तो हात पू-
र्व स्थितीवर येईना, ल्हणून मागाहून जो वैद्य घोड्यावर
बसून येत होता त्यास बोलाविलें. मग त्याणें कांहीं
अर्क घेऊन त्या अर्काने तो हात चोपडला, हें असें हो-
ऊन कांहीं वेळ गेला नाहीं इतक्यांत राजाची जीभ
सुजूं लागली, तेव्हां पुढला गांव लौकरच आठोपा हीं
अक्षरें तो मोठ्या त्राणानें बोलला. मग कांहीं त्याच्या-
ने बोलवले नाहीं, नंतर तो दुसऱ्यादिवशीं अकरावाज-

तां मृत्यु पावला, त्याकाळीं त्यास अडसष्टावें वर्ष लागलें
 १७२७ होते. या राजाने बारावें राज्य केलें. याचा
 काळ सन सतराशें सत्ताविसांत झाला. लोभ
 क० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

- आन् राणीच्या मार्गे कोण राज्य करूं लागला ?
 पहिल्या जार्जाचा देश कोण ?
 याचें व इंग्लंडच्या राजकुळाचें काय नातें ?
 यास इंग्लंडचें राज्य कोणत्या कारणावरून दिलें
 व दुसऱ्या जेम्साच्या पुत्रास कां दिलें नाहीं ?
 पहिला जार्ज राज्य करूं लागला त्याकाळीं त्याचें
 वय किती होते ?
 बरे याणें चांगलें निर्वधपणें राज्य केलें काय ?
 हा राज्य करीत असतां प्रिटेन्डरास राज्यावर
 स्थापण्याविषयी कांहीं उद्योग चालला होता काय ?
 त्या उद्योगांत मुख्यत्वेकरून कोण कोण होते ?
 त्या प्रिटेन्डराकरितां स्काटलंडांत फौज कोणी
 जमा केली ?
 या प्रिटेन्डराचा मोड करावयास कोण पाठविला
 हाता ?
 नंतर फौज घेऊन इंग्लंडांत कोण आला व त्या-
 ने कोठपर्यंत चाल केली ?
 तें बंड कोणत्या सालीं झालें ?
 मग त्या बंडवाल्यांपैकीं वध कितीकांचा केला ?
 सौथ्स्कीम ह्यागून जी युक्ति काढली होती त्या
 युक्तीच्या नादीं लोक लागून कोणत्या सालीं नागवले ?

बरे या जार्ज राजाचा कांहीं मुलूख जर्मनी देशीं होता काय ?

त्या हानोवर प्रांतींचें राज्य पाहायास हा जात असे काय ?

हा एकूया दिवशीं हानोवरास जात असतां याला मार्गीत काय झालें ?

हा कोणत्या सालीं मृत्यु पावला ?

यागें किती वर्षे राज्य केलें ?

हा मेला त्याकाळीं याचें वय किती होतें ?

पत्र ३२.

चिरंजीव०-विशेष तुह्यास आजपर्यंत जो इंग्लंडचा संकलित वृत्तांत लिहून पाठविला, तो तुह्मी चांगला विचारपूर्वक समजून घेतलाच असेल. त्याच्या पुढें भाग राहिला तो आतां लिहितों. हा भाग वर्तमानकाळास केवळ लगत आहे, झणून यांत ज्या गोष्टी घडल्या त्यांचें चांगलें सविस्तर वर्तमान सांगितलें आहे, तें पत्रांत कोठवर लिहावें. याजकरितां त्यांतील एक थोडक्यांत सांगायजोगें अति सुरस वर्तमान तुमच्या मनोरंजनार्थ कळवितों.

पहिऱ्या जार्जाचा पुत्र दुसरा जार्ज सन १७२७ सतराशें सत्ताविसांत राज्यासर्ती बसला, तेस-
मयीं याने सर्राबट वॉलपोलास आपला प्रधान केला. हा वॉलपोल मागल्या दोहों राज्यांत मोठा कर्ता पुरुष असे, यासारखे त्यावेळीं राज्यसंबंधी मसलत विचार करणारे प्रधान व मोठमोठे पुरुष होऊन गेले, त्यांचें

वर्तमान न सांगतां दुसऱ्या जाजांचेच वर्तमान सांगतो. दुसरा जाजा राजा राज्य करूं लागतांच याणें स्पेनकरांशीं लढायी आरंभिली. मग स्पेनकरांनीं अमेरिकाखंडांत जाऊन तेथें वसाहत करून जीं ठाणीं घातलीं होतीं त्या ठाण्यांवर दुसऱ्या जाजांवरून हल्ला होऊं लागला, नंतर फ्रान्स देशांच्या लोकांशीं या जाजांने लढाई आरंभिली, त्याच वर्षीं पंचेचाळिसांचें बंड झालें. तो प्रकार असा आहे कीं, पूर्वी प्रिटेन्डर ह्मणून सांगितला त्याचा लंक चार्लस होता, त्याला फ्रान्स देशांचा राजा अनुकूल होऊन तो चार्लस स्काटलंडास येऊन उतरला. मग आपल्या वंशास इंग्लंडचें राज्य प्राप्त व्हावें या बुद्धीनें त्या दुसऱ्या जाजांच्या राज्यांत बंडे करूं लागला. तीं बंडे होत असतां एकेवेळीं असा रंग दिसूं आला कीं, यासमयीं चार्लसास जय मिळतो, त्याजवरून सर्वास मोठी चिंता प्राप्त झाली. तेव्हां चार्लस आल्याचें वर्तमान कळतांच जाजा राजानें आपलें लश्कर त्याजवर पाठविलें. त्या लश्कराची व चार्लसाकडल्या स्काट फौजेची इडिन्बर नगराजवळ प्रेस्टनवान्स ह्मणून एक गांव आहे तेथें गांठ पडली. तेसमयीं चार्लसानें व त्याचे लढाऊ फौजेने राजाच्या लश्करावर मोठ्या निकराने हल्ला करून त्यांचा मोड केला. मग याप्रकारचा चार्लसाचा प्रताप पाहून हा राज्याचा वास्तविक वारस असें मानून त्याचा इडिन्बरास सत्कार करूं लागले. नंतर चार्लस आपला डौल दाखविण्याच्या नाहीं लागून त्या इडिन्बर शहरांत उगेच दिवस काढीत बसला. तेणेंकरून असें झालें कीं, त्या प्रेस्टनपान्च्या लढाईत यास जय मिळाल्यावरून पुढें याचें कार्य सिद्ध होण्याचा जो योग आला होता तो नाहीं-

सा झाला. नंतर इंग्लंडावर चाल करावी असें आपल्या सरदारलोकांच्या विचारानें ठरवून हा आपल्या स्काट फौजेस घेऊन डर्बीपर्यंत आला. हें शहर लंडन शहरास जवळच आहे, या शहरास चार्ल्स आला होता त्या गोष्टीस सुमारे नवद वर्षे होतील. कित्येक जे स्नातारे गृहस्थ होते त्यांस या गोष्टीचें चांगल्याप्रकारें स्मरण असे. ते असें सांगत कीं चार्ल्स डर्बीस आला होता तेव्हां बहुत्येकांस भय प्राप्त होऊन अहो पाहतां कांय बंडवाले चाळीस कोसांवर येऊन पोहोचले, आतां लंडन राजधानीस येतील, याप्रकारें लोक घाबरून गेले होते.

असें झालें असतांही चार्लसाचा उद्योग सिद्धीस गेला नाहीं. तो प्रकार असा कीं, चार्लसाचे सरदार लोकांत कलह उत्पन्न होऊन ते चार्लसाचें ऐकतना असें झालें. तेसमयीं दुसरे जे यास घेऊन सामील होणार होते तेही आले नाहींत. तेव्हां केवळ निराश होऊन कसे तरी करून स्काटलंडास जाऊन पोहोचवें असें प्राप्त झालें. मग त्या दुश्चित झालेल्या फौजेस घेऊन तो स्काटलंडास परत जाऊं लागला. तेसमयीं कंबरलंडचा ड्यूक ह्यून राजाचा पुत्र होता, त्यास हुकूम होताच तो त्या चार्लसाच्या पाठीस लागला, परंतु तो याच्या हातीं न सांपडतां स्काटलंड प्रांतीं कलॉडेनास गेला. मग तेथें चार्लसाचें व कम्बर्लंडच्या ड्यूकाचें युद्ध होऊन चार्लसाचा अगदीं मोड झाला. त्या कलॉडेनचे लढायीं चार्लसाकडचे पुष्कळ लोक पडले. नंतर चार्ल्स आशाभंग होऊन मुलकांत पळत फिरूं लागला, तेव्हां पोटास अन्न व आंगावर वस्त्र चांगलें नाहीं, अ-

शी त्याची अवस्था झाली. तेसमयीं त्याच्या पक्षास जे लोक होते त्यांनी जर त्याला त्याच्या शत्रूच्या स्वाधीन केलें असतें तर त्यांस पुष्कळ द्रव्य मिळालें असतें परंतु असला विश्वासघात नकरितां त्यांनी त्याची बातमी बाहेर फुटूं दिली नाही, मग शेवटीं तो एक्या गलबतांत बसून फ्रान्सदेशीं पळून गेला. तेसमयीं आंगांत जाडें जुनें काळ्या वस्त्राचें डगलें घालून त्याजवर डोंगरी लोकांचा पैरावा घातला होता, आणि कंबरबंदास पिस्तूल व कटारें लांबती बांधली होती. आंगांत बहुत दिवसांचीं मळकीं खमीस, भुकेनें व श्रमानें डोळे खोल गेलेले, तोंड फिकट, शरीर रोग्यावाणी झालेलें, अशी त्याची दशा झाली होती. मग त्या कलोडेनच्या लढाईतून जे बंडवाले धरून आणिले होते त्यांपैकीं कित्येकजण लार्ड ह्यणजे मानकरी व कित्येकजण सरदारलोक होते. त्यांतून कित्येकांस जिवें मारलें, कित्येकांचे लंडनशहरचे डोंगरीवर शिरछेद केले, कित्येकांस फांशी देऊन त्यांचीं भेतें वोढीत नेऊन त्यांचे तुकडे केले, याप्रकारें त्या बंडाचा शेवट झाला. लार्ड किल्मार्नाक, लार्ड बालमारिनो, व लार्ड लोवाट; व लार्ड क्रोमार्टी असे थोर थोर नामांकित मानकरी त्या बंडामुळें आपल्या जिवास मुकले.

या दुसऱ्या जार्जाचे शेवटच्या कारकिर्दीत लढायाच फार झाल्या. त्या लढाया फ्रेंच लोकांनी अमेरिका खंडांत व युरोप खंडांत मुलूक घेऊन ठाणीं घातलीं होतीं तेथें होत असत. असें होत असतां भूमध्य समुद्रांत मेनोर्काहून एक बेट आहे त्याजवर फ्रेंच लोकांनीं हल्ला केला. तेसमयीं बिग् ह्यणून जो सेनापति होता त्याच्या स्वाधीन लढाऊ गलबतांचा समुदाय

करून त्या बेटाच्या कुमकेस त्याला पाठविला. तेव्हां इंग्लीशांचा बचाव कोणत्या प्रकारें करवा अशा विचारांत तो सेनापति आहे, इतक्यांत फ्रेन्चाकडून लढाऊ गलबतांचा समुदाय तेथें येऊन पोहचला. ते समयीं आतां कैसें करावें याप्रमाणे त्या सेनापतीची मोठी गलबत होऊन त्याणे फ्रेन्च गलबतांशीं नलढतां त्यांस तसेंच जाऊं दिलें. इंग्लिश लोक शत्रूकडल्या लढाऊ गलबतांशीं गांठ पडली असतां ते त्या गलबतांस सुखाने सोडून देत नाहींत, त्यांचा कांहीं तरी मोड करितात, याप्रमाणें त्या सेनापतीनें केलें नाहीं, ह्मणून त्याची चौकशी करून पोर्ट स्मौथ येथें त्याला एक्या लढाऊ गलबतांवर तोफेच्या तोंडीं दिला.

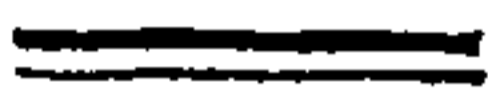
कलकत्यास ब्लाकहोल ह्मणून एक ठिकाण होतें त्याचें कांहीं वर्तमान सांगतां. कलकत्ता शहर इंग्लिश लोकांच्या स्वाधीन झालेलें असें पाहून एक्या राजाने इंग्लिश लोकांचें लोकांशीं लढाई आरंभिली, ते समयीं ते शहर काबीज करितांना इंग्लिशांकडले एकशें शेचाळीस शिपाई राजाच्या हातीं सांपडले, त्यांस धरून त्यांची कांहीं एक ममता न धरितां त्याला एक्या तुरंगांत कोंडून ठेविलें. त्या तुरंगाचें नाव ब्लाकहोल, यांतसुमारें अठरा फूट मात्र जागा होती. या प्रमाणें एकतर जागेचा संकोच, तशांत गरमीचे दिवस, व त्या तुरंगांत वायु संचारास मार्ग नव्हता, तेणेकरून फार उबारा होऊन त्यांचे दम कोंडले. तेव्हां रात्रीस जे एकशें शेचाळीस कोंडले होते, त्यांतून दुसरे दिवशीं तेवीसशिपाई मात्र जीवंत सांपडले, बाकीचे अवघे मरून गेले. मग जे जीवंत राहिले होते त्यांस ज्वर लागून तेही मेले, याप्रमाणें घडलें असतांही इंग्लिशांनीं कलकत्ता शहर

त्या राजाकडेस न राहूं देतां आपल्याकडेस पूर्ववत् करून घेतलें, त्यानंतर मागाहून इंग्लिश लोकांनी हिंदुस्थानांतील पुष्कळ मुलूक घेतला.

आतां तुझास बुल्फ, ल्हाणून जो सेनापति झाला त्याचें वर्तमान सांगतो. हा सेनापति अमेरिका खंडांत क्विबेक् शहराशीं अतिनिकराने लढत असतां यास मोठमोठ्या अडचणी येऊन पडल्या, त्यासमयीं हा पसतीस वर्षांच्या वयांत असतां ही याणे त्या सर्व अडचणी दूर केल्या. नंतर याचे मणगटास एक गोळी लागून जखम पडली, असें असतां ही याणें आपलें ठाणें न सोडितां त्या हातास रुमाल गुंडाळून जसाचा तसाच आपल्या लोकांस लढण्याविषयीं हुकूम करूं लागला. मग संगीन बसविलेल्या बंदुकांचे शिपायांस पुढें घालून त्यांच्या मागून आपण जात असतां एक गोळी येऊन याच्या उरांत लागली, तेणेंकरून हा पडून प्राण सोडण्याच्या लगबगेत आहे इतक्यांत "ते पळतात, ते पळतात" असा याच्या कार्ना शब्द पडला, ते समयीं त्या मरणकाळींच्या वेदनांनी व्याकूळ असतां ही याने क्षणमात्र सावध होऊन विचारिलें कीं "कोण पळाले," तेसमयीं फ्रेन्च पळाले" असें यास सांगितलें. ते ऐकतांच ज्या शिपायाने याला सांवरून धरिलें होतें याच्या उरावर मस्तक ठेकून निचेष्टित पडला, शेवटीं मी सुखाने मरतो असें बोलून प्राण सोडिला. या उदारांवरून असें जाणावें कीं आपला ज्या देशीं जन्म झाला त्या देशाच्या हितार्थ आपली तरवार गाजवून यश मिळालें ल्हाणजे परम आनंद होतो.

नंतर राजा केर्न्सगस्टन नगरीं आपल्या वाड्यां-

त असतां, सन सतराशें साठांत अक्टोबर महि-
 न्याचे पंचविसांवे तारखेस असें झालें कीं, राजा १७६०.
 आपले निःश्याचे वेळेस उठून कांहीं समागमें लोक घे-
 ऊन केन्सिंग्स्टन्च्या बागांत पार्यांच फिरायास गेला.
 मग तेथून परंत येऊन त्या वाड्यांत याची उठा बसा-
 याची जी खोली होती त्या खोलींत हा एकटाच गेला,
 मग कांहींवेळ न होतां अकस्मात् भूमीवर पडला, तो
 शब्द याच्या एक्या सेवकानें ऐकून येऊन पाहिलें, तो,
 राजा मरायाच्या संधींत अन्यावस्थे आहे असा दिसला.
 मग त्याने लौकरच माण सोडला. राजा मरण पावला
 त्याकाळीं यास सन्याहात्तरावें वर्ष लागलें होतें, याने
 सुमारें तेहेतीस वर्षे राज्यकेलें.

प्रश्न.

दुसरा जार्ज राजा कोणत्या सालीं राज्य करूं
 लागला ?

त्याणे आपला मुख्य प्रधान कोण केला ?

सर्बाडवाल्पोल् या राजाच्या पूर्वी मोठमोठ्या
 कामांत आपली सत्ता चालवीत असे काय ?

बरे दुसऱ्या जार्जचे वेळीं कांहीं लढाया होत अ-
 सत काय ?

कोणार्शी होत असत ?

पंचेचाळीसांचें बंड असें कां झणतात ?

चार्लसास कोणत्या लढाईत यश मिळालें होतें ?

मग तो चार्लस इडिन्बर्ग नगरास गेला तेव्हां त्या-
 स तेथील लोक कसें मानूं लागले ?

मग त्या चार्ल्साने आपल्या प्रधानांशीं विचार करून काय धराव केला ?

मग तो चार्ल्स स्कॉटप्रांतीचे बंडवाले लोक घेऊन इंग्लंडास आला होता काय ?

तो कोठपर्यंत आला होता ?

मग चार्लसाबराबर जे सर्दार लोक होते त्यांचीं आपआपल्यांत कलह उत्पन्न होऊन वैमनस्यें पडलीं काय ?

त्या चार्लसास बहुत्येक लोक सामील झाले होते काय ?

मग तो स्कॉटलांडास परत गेला काय ?

त्याकार्ळीं त्याच्या पाठीस कोण लाविला होता ?

त्या कंबर्लँडच्या ड्युकाने मोठी लढाई कोठे केली, त्याकार्ळीं कोणास जय मिळाला ?

त्या क्लोडेनच्या लढाई नंतर चार्लसाचें काय झालें ?

तो कसा पळून गेला त्याकार्ळीं त्यास काय अवस्था झाली होती तें सांगावें ?

त्या बंडांत सामील झाल्यावरून स्कॉटप्रांतीचे लार्ड मेले गेले काय ?

त्यांचीं नावें काय तीं सांगावीं ?

त्या दुसऱ्या जार्ज राजाचे वेळेस इंग्लिश लोकांकडून परमुलकांत लढाया चालल्या होत्या काय ?

फ्रेन्च लोकांनी भूमध्य समुद्रांतील कोणत्या बेटावर हल्ला केला ?

मग त्या बेटाच्या कुमलेस इंग्लिशांकडून कोणत्या सेनापतीस रवाना केलें ?

या बिगू सेनापतिने फ्रेन्च लोकांच्या गलबतांशीं

लढाई नकरितां त्यांस तसेंच जाऊं दिलें त्याजवरून त्या चिंगास शिक्षा झाली तो प्रकार सविस्तर सांगावा ?

कलकत्यास इंग्लिश लोकांस ब्लाक होलींत कोण्डून घातले होते तो प्रकार सांगावा ?

उल्क सेनापति कोठे मरण पावला ?

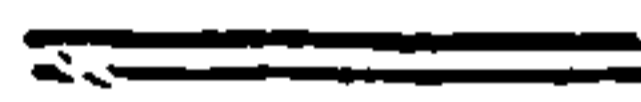
तो कसा मेला व मरतेवेळीं काय काय बोलिला तें सांगावें ?

दुसरा जार्ज राजा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

तो कोठे मेला त्याच्या मरणाचा प्रकार सांगावा ?

त्याने किती वर्षे राज्य केले ?

त्याचें वय किती होते ?

पत्र ३३.

चिरंजीव०—विशेष मागल्यापत्रांत तुम्हास दुसऱ्या जार्जाचें वर्तमान कळविलें. त्यानंतर तिसरा जार्ज राजा झाला, त्याचें वर्तमान आतां लिहितों. या राजाने जितकीं वर्षे राज्य केले तितकें कोणी केले नाहीं. हा सन सतराशें साठांत गादीवर बसला आणि याने सन अठराशें विसांपर्यंत राज्य केले. माझ्या वयामुळे मला या राजाचे पहिल्या कारकिर्दीच्या बहुत्येक गोष्टींचें स्मरण आहे, याचे अलीकडल्या कारकिर्दीत ज्या ज्या गोष्टी घडल्या आहेत, त्यातर अलीकडल्या बहुत्येक लोकांस ठाउक्या आहेत. या राजाने बहुत दिवस राज्य केले आणि याच्या वेळीं जीं जीं वर्तमाने घडूं आलीं तीं बहुत्येक लोकांस सविस्तर ठाउकीं आहेत, तीं सर्व एक्याच पत्रांत लिहितों असतां

ते पत्र फार वाढेल ल्हणून तुह्यास कळवावयाजोगीं जीं वर्तमानें आहेत तींच या पत्रां लिहून पाठवितों.

हा तिसरा जार्ज राजा दुसऱ्या जार्ज राजाचा पुत्र नव्हे, त्याचा हा नातू होय. याचा बाप फ्रेड्रिक वेल्स प्रांतीचा राजा, तो दुसऱ्या जार्जाच्या अगोदर मरण पावला. तिसऱ्या जार्जाने सन सतराशें १७६१ कसष्टांत सप्टेंबराचे आठवे तारखेस जर्मन देशांच्या राजकन्येशीं लग्न केले, तिचे नाव शार्लट. ही राणी चांगली गुणी असे, ही बहुत वर्षे वाचून राजाच्या अगोदरच मेली. नंतर कांहीं दिवसांनीं राजा वारला, आतां ज्या ज्या मुख्य गोष्टी घडल्या आहेत त्या संक्षेपाने सांगतो.

१७६६ सन सतराशें सहासष्टाच्या सुमारांत हिंदुस्थानांत इंग्लिश लोकांचा अधिकार फार वाढला. त्याकाळीं हिंदुस्थानांत इंग्लिशांकडून लार्ड क्लेव ल्हणून एक मोठा अंमलदार होता.

१७६८ सन सतराशें अडुसष्टाच्या सुमारांत जॉन् विल्कीन्सची मिडलसेक्ससंबंधीं प्रतिभूच्या अधिकारावर नेमणूक झाल्यामुळे इंग्लंडदेशीं फार गडबड झाली. हा विल्किन्स स्वभावाने अस्थिर, गडबड्या असे, तंटे बखेडे उभे करावे हें यास फार आवडे.

१७६८ सन सतराशें अडुसष्टाच्या सुमारे लंडन नगरांत कारागीर कसबदार लोकांत केला चातुर्य वाढवावें या हेतूने तिसऱ्या जार्जाने एक विद्या शाळा स्थापिली. त्या शाळेत जे जे लोक शिकून चित्र पुतळे इत्यादि करितात तीं सामसेट नगरांत एक मोठा वाडा आहे, तेथें प्रतिवर्षीं लोकांस दाखवितात.

क्यापटेन कूक ह्मणून एक विख्यात पु-
 रुष होऊन गेला तो या वर लिहिल्याच सालीं १७६८
 गलबतांत बसून पृथ्वी भोंवती प्रदक्षिणा करायास नि-
 घाला. पृथ्वी नारिंग फळासारखी गोलकार आहे,
 याजकरितां कोणत्या एक्या ठिकाणाहून गलबतांत बसू-
 न एक्याच दिशेकडेस नीट पुढें चाललें असतां ज्या ठि-
 काणाहून गलबत हकारलें असतें, त्याच ठिकाणीं का-
 लेंकरून येऊन पोहचतें. याप्रकारें क्यापटेन कूक नि-
 घाला, तो सुमारे तीन वर्षांनीं पृथ्वी भोंवता जाऊन
 आला.

नंतर तो पुनः सन सतराशें ब्रह्मात्तरांत पृथ्वी पर्य-
 टन करायास निघाला, तेसमयीं तो सतराशें पंच्याहात्त-
 रांत आला. याच संधीस अमेरिका खंडांत इंग्लिश
 लोकांची व अमेरिका करांची प्रथम लढाई झाली, तेणें-
 करून इंग्लिश लोकांची सत्ता अमेरिका खंडांत बहुत
 उणी झाली, परंतु असली सत्ता उणी झाली तेणेंकरून
 इंग्लंडच्या राज्यास कांहीं अपाय झाले असें नाहीं
 तें जसेंचें तसेंच चाललें. पूर्वी अमेरिकाकर इंग्लंडच्या
 राज्यास मुख्य गादी असें मानून वागत होते, नंतर सन
 सतराशें शाहात्तरांत आपण स्वतंत्रपणे राज्य
 करूं लागले. अमेरिकाकरांचे फौजेचा जो १७७६
 प्रतापी सेनापति असे त्याचें नाव वाशिंगटन सन सत-
 राशें अठ्याहात्तरांत अमेरिकाकर इंग्लिश लो-
 कांवर उठले, त्याकाळीं अमेरिकाकरांस फ्रेन्च १७७८
 लोक सामील झाले होते. त्याच संधीस चाथ्यामच्या
 अर्ल्सदेवाज्ञां झाली, हा इंग्लंडच्या राज्यांत मोठा प्रता-
 पवान् कर्ता पुरुष असे. याच्या लेंकाचें नाव पिट.
 हा ही सर्व प्रसिद्ध होऊन गेला.

पूर्वी अमेरिकाकरांचा व स्पेनकरांचा जो राज्य प्रकरणी परस्पर संबंध होता तो स्पेनकरांनी नाहींसा करून ते सन सतराशें एकूणऐशीत स्वतंत्रपणें १७७९. वागूं लागले. नंतर अमेरिकाकर इंग्लिशांवर उठले आहेत असें पाहून ते स्पेनकरही त्यांस सामील झाले, त्याकाळीं इंग्लिश लोकांस एक्याचसमयीं फ्रान्सकरांशीं, व स्पेनकरांशीं व अमेरिकाकरांशीं भांडावें लागलें. त्याच वर्षीं कप्तान कूक पृथ्वीची तिसरी प्रदक्षिणा करायस निघाला होता, त्यास पासिफिक् सागरांतलि-ओविही बेटांत एक्या रानवटी मनुष्यानें मारिलें. हें बेट व पूर्वी ज्याज्या स्थळांचीं नावें घेऊन गेलीं तीं सर्व पृथ्वीचे नकाशांत पाहून त्यांची ओळख करून घ्यावी.

सन सतराशें ऐशीत इंग्लंडांत प्रजेनी मोठी धुमाळी केली, तो प्रकार असा झाला कीं, रोमन १७८०. क्याथलिक लोकांस पार्लियामेन्ट सभेनी कित्येक गोष्टींचीं सूट दिली. त्याजवरून जार्ज गार्डन् ह्मणून एक लार्ड होता त्याने लोकांस जमवून राज्यांत धुंदळ करावयास सांगितलें, ते समयीं त्यां लोकांनी लंडन शहरांत व त्या शहरच्या आसपास जीं क्याथलिक लोकांचीं देवुळें होतीं त्यां सर्वांचा विध्वंस केला. न्यूवगेट वल्फीट व किंग्स्बेन्च ह्मणून जे तुरंग होते ते, व बहुत्येक गृहस्थांचीं घरे जाळून टाकिलीं. नंतर ज्यांस थोडका पगार देऊन शहराचे रखवालीस जे शिपाई ठेविले होते, त्यांस व काहीं लश्करास त्यां लोकांवर पाठविलें, तेव्हां ते मार्गें हटले, जर ते न हटते तर त्यांनी खजिना ठेवावयाच्या वाड्याचाही नाश केल्या असता. तेसमयीं त्या धुमाळखोर लोकांपैकीं दोनशें माणसें दगावलीं, त्यांत कित्येक मारलीं गेलीं व कित्ये-

क घाय्याळ झालीं. मग त्या जार्ज गार्डनांस धरून त्याची चौकशी केली. तेसमयीं त्याने त्यां लोकांकडून असला अर्थ करविला असें शाबूत झालें नाहीं, म्हणून त्यास सोडून दिलें.

सन सतराशें ब्याय्शीत आड्मिराल राडनी आपल्या पैराक्रमेंकरून थोर योग्यतेस चढला, तो असा. तो समुद्रांत फेनूच लोकांचा पराभव करून जय पावला, तेसमयीं त्याचें शौर्य, यश, पाहून त्यांस सरकारानें मोठी पदवी दिली. या प्रकारें घडत असतां अमेरिका खंडांत इंग्लिश लोकांस काळ प्रतिकूल झाला असे.

जिब्राल्टर शहर कोठे आहे व हें इंग्लीश लोकांनी कोणत्या सालीं घेतलें हें एक्या मार्गील पत्रांत तुलास कळविलें आहे. हें शहर स्पेन् देशास जवळ असतां इंग्लिशांच्या स्वाधीन झालें असें पाहून स्पेनकरांस ती गोष्ट सहन होईनाशी झाली. तेसमयीं तें शहर इंग्लीश लोकांपासून घेण्याचा त्यांनी उद्योग आरंभिला, परंतु तें शहर त्यांच्या हस्तगत झालें नाहीं. त्याशहराचा अधिकारी जनराल येलियेट त्याच्या शौर्या पुढें व तोफांच्या भडमारा पुढें ते स्पेन्कर निरुपाय होऊन त्यांनी तें शहर घेण्याचा नाद सोडून दिला.

नंतर सन सतराशें ब्याय्शीत इंग्लिश लोकांचा व अमेरिका करांचा सल्ला झाला. तो असा कीं इंग्लिश व अमेरिकावाले उभयपक्षां लढाया करकरीन त्रासले होते. तशांत इंग्लिशांनी पाहिलें कीं त्या लढाईपासून आपल्यास मोठा लाभ होतो असें ही नाहीं, याजकरितां सल्ला करावा हेंच युक्त असें जाणून तह ठरविण्यास कबूल झाले. सल्ला हो-

ऊन राजांस कोठे लढाईचा प्रसंग प्राप्त होऊं नये असा योग आला असतां राज्य मोठे सुखाने नांदूं लागतें, परंतु अशा शांतकालाचें फारसें कोणी वर्णन करित नाहीं. कोणे एका देशाचा वृत्तांत झटलें असतां त्यांत लढाया भांडणें यांच्याच काय त्या कथा, आणि लोकांस त्याच फार करून गोड लागतात. पण त्या खेरीज इंग्लंडदेशाचा वृत्तांत ऐकून घ्यायाजोग्या बहुत गोष्टी आहेत त्यांतील कित्येक तुह्मांस लिहून पाठवितों.

१७८४ सन सतराशें चौऱ्यायूशींत वेष्टमिनिष्टरसंबंधी प्रतिभूचा उद्योग चालविण्याविषयीं नेमणुकी होऊं लागल्या, त्याजवरून सर्सिसिल, ब्रेवफाक्स यां दोघांचा मोठा वाद झाला.

याच सालीं सन्डेस्कूल झणून शाला घातल्या, त्यांत मुख्यत्वेकरून धर्म शिकवितात. रेक्स झणून एक चांगला गृहस्थ होता, त्याणें असली पहिली शाला ग्लौसेस्टरास घातली,

१७८६ सन सतराशें शहायूशींत मार्गरेट निकल्सन् झणून एक वेडी स्त्री असे, तिणें राजा रथांतून उतरत आहे इतक्यांत राजावर सुरीचा घाय टाकिला, पण तो चुकला, राजास लागला नाहीं. असलें राजावरचें विघ्न टळलें झणून राजाचें कल्याण इच्छिष्टारांस मोठा आनंद झाला. मग तिला धरून बेडलाम ठिकाणीं कोंडून ठेविलें, ती तेथेंच मेली.

याच संधीस हेस्टिंगची चौकशी आरंभिली. हा साहेब हिंदुस्थानांत गवर्नर असतां याणें गैर्वर्तणूक केली असा याजवर आरोप आला होता, त्याची चौकशी नऊवर्षे चालली, शेवटीं त्याजवर कांहीं शाबूत नहोतां तो त्या आरोपापासून मुक्त झाला.

सन सतराशें अठ्याय्शींत राजास मोठें दुखणें लागून त्याच्यानें राजकारभार होईना असें झालें, ते-
व्हां वेल्स प्रांतीच्या राजास तो राजकारभार चालवा-
वयास आणावा असा बेत झाला, इतक्यांत राजा बरा
झाला. तेसमयीं सर्व राजांत मोठा आनंद झाला,
लोक ईश्वराचा स्तव करूं लागले याप्रकारें राजा बरा
होऊन आपल्या कुटुंबांत व प्रजांत सुखानें नांदूं लाग-
ला, त्याजवरून राजासही मोठा हर्ष होऊन

१७८९

सन सतराशें नव्याय्शींत अप्रील महिन्याचे ते-
विसावे तारखेस राजानें मोठ्या भक्तीनें व समारंभानें
सेन्टपालच्या देवुळास जाऊन तेथें ईश्वराचें उपकार
स्तवन केलें.

त्याच संधीस फ्रान्स राज्यांत एक मोठी उलटापालट
झाली, तेसमयीं त्या राज्यांत घोर अकर्म घडलीं, व महान्
दुःखें प्राप्त झाली. तो प्रकार असा कीं, सर्वत्र मोकळीक व
सर्वत्र समानता असावी, एक लहान एक थोर असा कां-
हीं भाव नसावा असें तेथले लोक बोलूं लागले, व धर्म-
प्रकरणीं कांहीं विपरीत व अनर्थकारी मते सांगूं लागले.
तेसमयीं तेथें प्रजांस जशी इंग्लंडांत मोकळीक असे
तशी फ्रान्सदेशीं नव्हती, राजाचा कांहीं जुलूम असे, प-
रंतु त्या प्रजांनीं राजसत्तेतून मोकळें होऊन सुखी व्हा-
वें या बुद्धीने आपल्यावरील दाब उडविण्याविषयीं जो
उद्योग आरंभिला, तेणेंकरून ते उलटे अधिक दुःखी
झाले. त्याकाळीं लोकांस उपद्रव व बलात्कारच हो-
ऊं लागला, कोठें प्रजांनींच राज्य करूं लागवें, तेसम-
यीं त्यांनीं क्रोधाविष्ट होऊन अनर्थ करावे; कोठे रा-
ज्यांतील निवडक मंडळीनेच अंमल करूं लागवें, तेवे-

लेस व्हाव्या तशा घातपातादिक अकटोविकट पीडा कराव्या; आपल्यांत जो मुख्य राज्यकर्ता व्हावा, त्याला कांहीं दिवस ठेऊन हांकून लावावा; नंतर त्याच्या स्थानां दुसरा नेमावा, याप्रकारें फ्रान्सदेशीं कित्येक वर्षे आकांत चालिला होता. तेसमयीं जे जें मुख्य राज्यकर्ते झाले ते बहुधा सर्व दुष्टदुरात्मे असत, नंतर त्यां लोकांनी बोनापार्ट ह्मणून एक पुरुष होता त्याकडेस राज्यकारभार सोंपिला, आणि राजा असें नावही तोंडानें घेऊनये असा राजाचा नाम आला होता ह्मणून त्या बोनापार्टाला राजा असें नबोलतां, मुख्य प्रधान असें नाव ठेविलें. नंतर कांहीं दिवसांनीं त्यालाच राजपदीं स्थापिलें, मग पूर्वीं जीं दुःखें होत होतीं त्यांजपेक्षां अधिक दुःखें होऊं लागलीं. सारांश पूर्वींचा राजा आह्लावर जुलूम करितो असें लोकांनी मानून त्याजवर सर्व उठले, तेणेंकरून हाणमार होऊन बहुत खून होऊं लागले आणि व्हावे तसे अनर्थ होऊं लागले. तेसमयीं फ्रान्सदेशांत जो महान् अनर्थकारी प्रसंग प्राप्त झाला होता, त्याचें यथें सविस्तर वर्णन करावें असें नाहीं, कांतर तें दुसरें प्रकरण, त्याचा इंग्लंडदेशाच्या वृत्तांतार्शी फारसा संबंध नाहीं, परंतु फ्रान्सदेशीं त्यावेळीं जें जें घडे, त्याचा आसमंतात् देशींचेही लोक शोध ठेवीत; तशांत फ्रान्सदेश इंग्लंडास केवळ जवळ, तेथें ज्या ज्या गोष्टी घडल्या त्या जाणो इंग्लंडांतच घडल्या. असें इंग्लीश लोक मानीत ह्मणून तो वृत्तांत ये-
१७९३ र्थे कांहींसा सांगितला. मग सन सुतरां च्याणवांत फ्रेंच लोकांनी आगला राजा सोळावा लुइस, त्याचा शिरछेद केला. नंतर कांहीं दिवसांनीं राणीचा व राजाच्या कटंबाचीं जीं दूसरीं माणसें होतीं त्यांचा

ही शिरछेद केला. सारांश ते लोक क्रूरकर्में व वध या-
चविषयीं केवळ तत्पर झालेले असे त्यांच्या आचरणा-
वरून दिसे. फ्रान्सदेशांचे लोक जेव्हां राजाची अमर्या-
दा करून धुमाळी करूं लागले, तेसमयीं आपल्याकडेस
राजानें मोकळीक ठेविली नाहीं असें मानून इंग्लंडदे-
शांचे लोक तसलीच अमर्यादा करण्याच्या बेतांत होते,
परंतु फ्रेंच लोकांस त्या अमर्यादेमुळे जीं दुःखें व संक-
टें प्राप्त झालीं तीं पाहून इंग्लिश लोक उगेच राहिले.
तसली दुष्ट बुद्धि इंग्लिश लोकांस प्राप्त झाली नाहीं, ही
ईश्वराचीच कृपा जाणावी. लोक ह्मणत असतात कीं
राजानें आपल्याकडेस कांहीं सत्ता व मोकळीक ठेविली
नाहीं, पण नीतीने वागण्याविषयीं सर्वास मोकळीक
आहे, अनीतीने वागण्याविषयीं मात्र मोकळीक नाहीं,
आणि तसल्या मोकळिकीची इच्छा करूंनये. फ्रेंच
राजाची उलटापालट झाली तेसमयीं राज्यांत सर्वत्र स-
मानता असावी असें लोक बोलत परंतु असली समान-
ता होणे असाध्य असें आतां लोक विचार करून सम-
जूं लागले. असें आहे जर राज्यांतील सर्व द्रव्य सर्व
लोकांनी एकसारखें वाटून घेऊन सर्व समान झाले, तर
तेच लोक कांहीं दिवसांनी लहान मोठे होतील, त्यांचे-
ठायीं समानता राहणार नाहीं जो आळशी अव्यवस्थ
तो एक वर्षाने तुरंगांत पडेल, जो व्यवस्थेने वागणारा
तो एकवर्षाने आपली मिळकत असेल त्यापेक्षां दुप्पट
करील; जो आज मातबर तो उद्यां भिकारी असा होई-
ल, ह्मणून लोकांच्याठायीं सर्वत्र समानता असणें अ-
साध्य.

फ्रान्सदेशांत जीं क्रूरकर्में घडूं लागलीं तीं युरोप,
खंडांतील कित्येक देशांचे लोक ऐकून उगेच राहिले

नाहींत, तीं बंद होण्याविषयी त्या त्या देशांच्या लोकांनी उद्योग केला. त्यांस असे वाटू लागले कीं फ्रान्स देशांत जो अनर्थ मांडला आहे व जीं अमंगळ पत्रे प्रवृत्त झालीं आहेत तेणेंकरून आसमंतांतील राज्यांत अपाय प्राप्त होईल ह्मणून आश्रिया, व्प्रशिया देशांचे

लोक फ्रेन्च लोकांशीं लढावयास गेले. नंतर १७९३. सन सतराशें व्याण्णवांत इंग्लिश लोक त्या दोन्ही देशांच्या लोकांस सामील झाले. मग त्या दिवसापासून एकसारख्या लढायाच होत असत. त्या बंद

१८०१. होऊन थोडकीच वर्षे झालीं. त्या लढाया सुमा-

१८०१. रें वीस वर्षे चालल्या होत्या, सन अठराशें एकांत मात्र कांहीं दिवस बंद पडल्या होत्या. तेसमयीं बोनापार्टला आवेशामुळे लढाया केल्यावांचून बहुत दिवस राहवेना ह्मणून पुनः लौकरच त्या लढाया चालू झाल्या. त्यावेळीं युरोपखंडांत जिकडे तिकडे फ्रेन्च

झाला होता, शेवटीं सन अठराशें पधरांत वा-

१८१५.

टलू येथें जी लढाया झाली त्या लढायांत वेलिंग्टन्च्या ड्युकानें बोनापार्टचा अगदीं मोड करून टाकिला. इंग्लिश लोकांकडील लढाऊ गलबतांनी समुद्रांत ज्या नामांकित लढाया केल्या त्यांचें वर्तमान तुल्लास सांगितलें असतां हें पत्र फार वाढेल, ह्मणून ते वर्तमान सविस्तर सांगत नाहीं. इंग्लिश कडील समुद्रांत लढणारे लोक युद्धास उभे राहिले असतां ते जय पावल्यावांचून मार्गें येतच नाहींत, असें त्यांच्या त्या लढायांवरून कळू येतें. याप्रकारें समुद्रांत मोठी लढाई करू-

१७९२. रून सन सतराशें चौव्याण्णवांत लॉर्ड हा वि-

जय पावला. सन सतराशें सव्याण्णवांत सर्जान्

१७९७.

जे वीस जय पावला. तेसमयीं त्याचें शौर्य व

युद्धकौशल्य पाहून न्यास लार्ड सेन्टविन्सेन्ट असे पद दिले. न्याच साली लार्ड डंकन् हा डच लोकांच्या लढाऊ गलबतांचा मोड करून जय पावला. सन १७९८. सतराशें अठ्याणवांत लार्ड नेल्सन् हा नैल येथे जी मोठी लढाई झाली त्या लढायांत जय पावला. नंतर हा थोर प्रतापवान् लार्ड फ्रेन्च लोकांच्या लढाऊ गलबतांचा अगदीं मोड करून सन अठराशें पाचांत त्राफल्गारचे लढाईत पडला. त्या मोठे लढाईत केवळ शूर, समुद्रांत लढण्याविषयी अति कुशल, असे इंग्लिश शिपाई बहुत होते, त्यांचे वर्णन करूं लागले असतां ग्रंथ फार वाढेल. त्याकाळीं भूमीवर लढणारेही तसेच नामांकित शिपाई होते, त्यांनी स्पेनवाल्याशी व दुसऱ्या देशांच्या लोकांशी मोठ्यामोठ्या लढाया केल्या. त्यांनी वाटलूंचे लढाईत जो पराक्रम केला तो तर सर्वत्र प्रसिद्ध आहे. हीं सर्व वर्तमानें बाळशास्त्री याहीं जो इंग्लंडचा वृत्तांत ग्रंथ केला आहे त्यांत विस्तरेकरून सांगितली आहेत, तो ग्रंथ तुम्ही पुढे मोठेपणी वाचून समजून घ्यावा.

नंतर तिसऱ्या जार्ज राजास बहुत दिवस दुखणें लागून तो सन अठराशें विसांत मरण पावला. १८२०. हा एक मोठा उत्तम राजा होऊन गेला. या राजास जेव्हां बहुत दिवस दुखणें लागलें होतें, तेव्हां राज्यकारभार वेल्स प्रांतांच्या राजाकडेस सोपिला होता. मग पुढे तोच इंग्लंडचा राजा झाला लोभ० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

तिसरा जार्ज राजा कोणत्या सालीं राज्ये
लागला ?

तिसरा जार्ज राजा कोणाचा लेंक ?

याच्या बापानें इंग्लंडचें राज्य केलें काय ?

तिसऱ्या जार्जानें कोणत्या राजकन्येस वरि
होतें तिचें नाव काय ?

कोणत्या सालीं राजाचें लग्न झालें ?

कोणत्या सालीं लार्ड क्लेव यानें इंग्लिश लोकां
हिंदुस्थानांत सत्ता वाढविली ?

जानविल्कीस कोण होता आणि त्याजविं
इंग्लंडांत कोणत्या सालीं गलबल झाली होती ?

कोणत्या सालीं लंडननगरांत सरकारानें विद्या
शाला स्थापिली ?

कोणत्या सालीं क्यापटेन कूक याणें पृथ्वीभूं
ती प्रदक्षिणा केली ?

त्यास ही प्रदक्षिणा करायास किती वर्षे लागली

त्याने दुसरी प्रदक्षिणा केली काय ?

कोणत्या सालीं केली ?

त्यास ही प्रदक्षिणा करायास किती वर्षे लागली

कोणत्या सालीं अमेरिकावाल्यांशीं लढाई लागली

कोणत्या सालीं अमेरिकावाले इंग्लंडच्या गाव

स मुख्यगादी असें नमानितां स्वतंत्रपणे राज्य क
लागले ?

अमेरिकावाल्यांस दुसऱ्या कोणत्या देशींचे लो
सामील होऊन इंग्लिश लोकांशीं भांडत होते ?

दु मग क्यापटेन कूक याणे तिसरी पृथ्वी मदक्षिणा दिशिली काय ?

उ नंतर तो मार्ग आला काय ?

स त्यास कोणी कोठे मारिलें त्याचें तुह्यास स्मरण जंहे काय ?

र लंडन शहरांत कोणत्यासालीं प्रजांनी धुंधळ केलकशाकरितां केली ?

त ती धुंधळ प्रजांच्या हातून करविल्यांचा कोणावर ईरोप आला होता ?

अ मग त्याचें काय केलें ?

ग लार्डराडनी कोणत्यासालीं फ्रेन्च लोकांचा समुद्रांमोडकरून जय पावला ?

ल्य जिब्राल्टर शहर इंग्लिश लोकांपासून घेण्याचा ढाशी उद्योग केला होता काय ?

वे त्याकाळीं जिब्राल्टराचा गवर्नर कोण होता ?

ळ मग त्याणें तें शहर शत्रूच्या हातीं जाऊं दिलें न्हय ?

ं अमेरिकाकरांशीं कोणत्यासालीं युद्ध झाला ?

सिसिलब्रे आणि फाक्स यांचा वेस्ट मिनिष्टरच्या मणुकीविषयीं कोणत्यासालीं वाद झाला ?

सन्डेस्कूल ह्यून जी शाला स्थापिली ती कोणत्यासालीं स्थापिली व कोणी कोठे स्थापिली ?

कोणत्यासालीं वेडे स्त्रीनें राजाला मारायाचा उद्योग केला, त्या स्त्रीचें नाव काय ?

हेस्टिंगची चौकशी कोणत्यासालीं सुरू झाली, चौकशी किती वर्षे चालली होती, कशावरून त्या चौकशी केली, व त्या चौकशीच्या अंती काय सिद्ध झालें ?

राजाला कोणत्या सालीं दुखणें लागलें ?

कोणत्या सालीं फ्रेन्च देशांत राज्याची उलटापालट झाली ?

फ्रान्च देशींचा राजा सोळावा लुईस याचा कोणत्या सालीं शिरछेद केला ?

फ्रेन्च लोकांशीं लढाई करावयास कोण कोणत्या देशींचे लोक गेले होते ?

जां जां पुरुषांस समुद्रांत जय मिळाला त्यांचीं नावें काय व त्यांस कोणकोणत्या सालीं जय मिळाला ?

वाटलूची लढाई कोणत्या सालीं झाली ?

तिसरा जार्ज राजा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

